

Κεφάλαιο 1 – Φωνητική

Άγγελος Λέγγερης

1.1. Εισαγωγή

Η *φωνητική* είναι ο κλάδος της γλωσσολογίας που ασχολείται με τη μελέτη των ήχων που παράγει ο άνθρωπος, κάθε άνθρωπος ανεξαρτήτως της γλώσσας που ομιλεί, κατά την ομιλία του.¹ Οι ήχοι που συνθέτουν την ανθρώπινη ομιλία ονομάζονται *φθόγγοι*. Οι φθόγγοι χωρίζονται σε σύμφωνα και φωνήεντα ενώ υπάρχει και μια ενδιάμεση κατηγορία, τα ημίφωνα. Η μελέτη των φθόγγων από τη φωνητική περιλαμβάνει την άρθρωση των φθόγγων από τα φωνητικά όργανα του ομιλητή (*αρθρωτική φωνητική*), τις ακουστικές ιδιότητες των παραγόμενων φθόγγων (*ακουστική φωνητική*) και τέλος την πρόσληψη των φθόγγων που παράγει ο ομιλητής από τον ακροατή (*ακροατική ή προσληπτική φωνητική*).

Το κεφάλαιο αυτό παρουσιάζει την άρθρωση και ακουστική των φθόγγων που απαντώνται στη σύγχρονη Αλβανική και στην Ελληνική.² Χωρίς φυσικά να παραγνωρίζεται η σημασία των τοπικών ιδιωμάτων και διαλέκτων που απαντούν στις δυο αυτές γλώσσες, το κεφάλαιο επικεντρώνεται στη γλώσσα της εκπαίδευσης, της διοίκησης και των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Αυτό γίνεται κυρίως καθώς το παρόν κεφάλαιο αποτελεί μέρος μιας συγκριτικής μελέτης των φωνητικών συστημάτων τριών γλωσσών, της Ελληνικής, της Ρωσικής και της Αλβανικής που σκοπό έχει την ενημέρωση των εκπαιδευτικών για τα ιδιαίτερα φωνητικά χαρακτηριστικά της Ρωσικής και της Αλβανικής, οι οποίες μπορεί να αποτελούν μητρικές γλώσσες ή γλώσσες καταγωγής για τους/τις μαθητές/-τριες που φοιτούν στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Συνεπώς, η παρουσίαση και, στη συνέχεια, η σύγκριση των γλωσσών γίνεται στο επίπεδο της «γλωσσικής νόρμας» για όλες τις γλώσσες, αν και σε κάποιες περιπτώσεις θα γίνει αναφορά σε πολύ γνωστά στο ευρύ κοινό διαλεκτικά στοιχεία της Ελληνικής. Στο σημείο αυτό αξίζει να τονιστεί ότι η Αλβανική περιλαμβάνει έναν μεγάλο αριθμό διαλέκτων, παραδοσιακά όμως διακρίνουμε μεταξύ δυο βασικών διαλεκτικών ποικιλιών: της διαλέκτου που ομιλείται βόρεια του ποταμού Shkumbin (διάλεκτος Γκεγκ, Gheg) και της διαλέκτου που ομιλείται νότια του ποταμού Shkumbin (διάλεκτος Τοσκ, Tosk). Η κοινή (standard) Αλβανική που καθιερώθηκε μετά το Συνέδριο Ορθογραφίας της Αλβανικής Γλώσσας στα Τίρανα το 1972 και που αποτελεί την επίσημη γλώσσα του κράτους βασίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό στη διάλεκτο Τοσκ (βλ. π.χ. Lloshi 1999).

1.1.1. Ορθογραφία και φωνητική μεταγραφή

Για την περιγραφή των φθόγγων οποιασδήποτε γλώσσας οι φωνητικοί χρησιμοποιούν ένα κοινό σύστημα συμβόλων το οποίο έχει δημιουργηθεί από την Διεθνή Φωνητική Ένωση (International Phonetic Association), το Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο, ΔΦΑ (International Phonetic Alphabet, IPA³).

¹ Εκτός από τους φθόγγους, ή αλλιώς τις *τεμαχιακές* μονάδες της ομιλίας, η φωνητική εξετάζει και τις *υπερτεμαχιακές* μονάδες της ομιλίας, τις μονάδες εκείνες δηλαδή που καλύπτουν περισσότερες από μία τεμαχιακές μονάδες, όπως τον τόνο, τον ρυθμό και τον επιτονισμό.

² Η ορολογία που χρησιμοποιείται στο παρόν κεφάλαιο βασίζεται στο Ladefoged P., *Εισαγωγή στη φωνητική*. (Μτφρ. Μ. Μπαλτατζάνη). Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2007.

³ Το ΔΦΑ είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα της Διεθνούς Φωνητικής Ένωσης <http://www.langsci.ucl.ac.uk/ipa/index.html>.

Το ΔΦΑ περιλαμβάνει σύμβολα κυρίως από το λατινικό αλφάβητο αλλά και κάποια από το ελληνικό αλφάβητο όπως το «β» και το «θ» καθώς και άλλα σύμβολα και διακριτικά σημάδια. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι η φωνητική ή το ΔΦΑ πρέπει να συνδέονται με την ορθογραφία. Για παράδειγμα, το πρώτο φωνήεν στις λέξεις *ήρθα*, *κοίτα*, *φίλος*, *θύρα*, *υιός* και *ζείτε* είναι ο ίδιος φθόγγος και ως τέτοιος μεταγράφεται στο ΔΦΑ ανεξαρτήτως του ότι στην Ελληνική υπάρχουν έξι διαφορετικοί τρόποι ορθογραφίας του.

Υπάρχουν δύο είδη φωνητικής μεταγραφής: η *ευρεία φωνητική μεταγραφή* (broad phonetic transcription) και η *λεπτομερής φωνητική περιγραφή* (narrow phonetic transcription). Στην πρώτη, μεταγράφουμε τους φθόγγους εκείνους που έχουν διαφοροποιητική αξία στο γλωσσικό σύστημα το οποίο περιγράφουμε, τα λεγόμενα *φωνήματα* (phonemes), και για αυτό τον λόγο στη βιβλιογραφία πολλές φορές συναντούμε τον όρο φωνηματική μεταγραφή. Η ευρεία ή φωνηματική μεταγραφή δηλώνεται με τη χρήση πλάγιων γραμμών /.../. Για παράδειγμα, στην Ελληνική οι λέξεις *πόνος* και *τόνος* διαφέρουν μόνο ως προς τον πρώτο φθόγγο. Το *πόνος* αρχίζει με τον φθόγγο /p/ και το *τόνος* αρχίζει με τον φθόγγο /t/. Κατά συνέπεια, τα /p/ και /t/ αποτελούν φωνήματα της Ελληνικής αφού η χρήση του ενός ή του άλλου διαφοροποιεί τη σημασία των δύο αυτών λέξεων. Όταν δύο λέξεις διαφέρουν μόνο ως προς ένα φώνημα, το οποίο διαφοροποιεί την σημασία τους, τότε λέμε ότι οι λέξεις αυτές αποτελούν ένα *ελάχιστο ζεύγος* (minimal pair).

Τα φωνήματα έχουν διαφορετικές φωνητικές πραγματώσεις ανάλογα με το περιβάλλον στο οποίο εκφωνούνται. Με άλλα λόγια, το φώνημα δεν ταυτίζεται με έναν συγκεκριμένο φθόγγο αλλά είναι μια αφηρημένη μονάδα, μια γενίκευση για μια ομάδα φθόγγων. Γι' αυτό τον λόγο, η ευρεία ή φωνηματική μεταγραφή χρησιμοποιείται κυρίως για την περιγραφή φωνολογικών φαινομένων όπου μας ενδιαφέρει πιο πολύ η λειτουργία των φωνημάτων στην υπό εξέταση γλώσσα και όχι η ακριβής φωνητική τους πραγμάτωση. Αντίθετα, στη λεπτομερή φωνητική μεταγραφή (ή απλά φωνητική μεταγραφή όταν ο όρος αντιδιαστέλλεται με τη φωνηματική μεταγραφή) μεταγράφουμε με ακρίβεια τις πραγματώσεις των φωνημάτων, τα λεγόμενα *αλλόφωνα* (allophones). Η λεπτομερής φωνητική μεταγραφή δηλώνεται με τετράγωνες παρενθέσεις [...]. Για παράδειγμα, όπως θα δούμε και στη συνέχεια με περισσότερες λεπτομέρειες, στην Ελληνική το φώνημα /x/ έχει δύο φωνητικές πραγματώσεις ανάλογα με το φωνήεν που ακολουθεί: το [x] όπως στη λέξη *χαρά* [xará] και το [ç] στη λέξη *χέρι* [çéɾi]. Στο παρόν κεφάλαιο, χρησιμοποιούμε και τα δύο είδη μεταγραφής, ανάλογα με το επίπεδο ανάλυσης στο οποίο αναφερόμαστε.

1.1.2. Ανθρώπινος μηχανισμός παραγωγής ομιλίας

Κατά την ομιλία, ένα ρεύμα αέρα που εκπνέεται από τους πνεύμονες, φτάνει, μέσω της τραχείας, στο λάρυγγα και τις φωνητικές χορδές (ή πιο σωστά φωνητικές πτυχές) και κατόπιν στη φωνητική οδό.⁴ Όταν οι φωνητικές χορδές είναι ανοικτές, όπως είναι όταν αναπνέουμε, τότε ο αέρας περνάει ανεμπόδιστος στη φωνητική οδό και ο παραγόμενος φθόγγος είναι άηχος.

Αντίθετα, κατά την άρθρωση των ηχηρών φθόγγων οι φωνητικές χορδές είναι έτσι τοποθετημένες ώστε να εφάπτονται μεταξύ τους με αποτέλεσμα ο αέρας από τους πνεύμονες να βρίσκει εμπόδιο. Η πίεση πίσω από τις φωνητικές χορδές αυξάνεται μέχρι αυτές να ανοίξουν. Τότε όμως η πίεση μειώνεται και το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την ελαστική φύση των φωνητικών

⁴ Η έναρξη των περισσότερων ήχων της ομιλίας γίνεται στους πνεύμονες, υπάρχουν όμως γλώσσες που εμφανίζουν ήχους των οποίων η έναρξη γίνεται είτε στον λάρυγγα (λάρυγγικοί ήχοι) είτε στη στοματική κοιλότητα (ήχοι κλικ).

Σχήμα 1. Τόποι άρθρωσης των συμφώνων στη φωνητική οδό.

χορδών προκαλεί το κλείσιμό τους μέχρι να ανοίξουν και πάλι και να επαναληφθεί ο κύκλος. Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι η δημιουργία φώνησης, ενός περιοδικού ήχου (σαν βουητό), πλούσιου σε αρμονικές συχνότητες, ο οποίος, όπως θα δούμε αναλυτικά στις επόμενες παραγράφους, στη συνέχεια διαμορφώνεται σε ομιλία με τη βοήθεια των αρθρωτικών οργάνων. Ο ρυθμός ταλάντωσης των φωνητικών χορδών ονομάζεται θεμελιώδης συχνότητα (F0) (από το αγγλικό *frequency* και τον αριθμό 0 αντίστοιχα) και μετριέται σε κύκλους ανά δευτερόλεπτο (Hz).⁵ Οι αρμονικές συχνότητες που παράγονται στις φωνητικές χορδές είναι πολλαπλάσια της θεμελιώδους συχνότητας. Αν δηλαδή η θεμελιώδης συχνότητα είναι 120 Hz, οι αρμονικές της βρίσκονται στα 240 Hz, 360 Hz, 480 Hz και ούτω καθεξής.

1.1.3. Άρθρωση των συμφώνων

Κατά την άρθρωση των συμφώνων, είτε αυτά είναι άηχα είτε είναι ηχηρά, η ροή του αέρα από τους πνεύμονες συναντά κάποιο εμπόδιο στη φωνητική οδό από τα όργανα που συμμετέχουν στην άρθρωση των φθόγγων, τους αρθρωτές. Τα σύμφωνα διαφοροποιούνται μεταξύ τους ανάλογα με το σημείο στη φωνητική οδό όπου εμφανίζεται το εμπόδιο στη ροή του αέρα, τον λεγόμενο *τόπο άρθρωσης* και το είδος του εμποδίου, τον λεγόμενο *τρόπο άρθρωσης*.

1.1.3.1. Τόπος άρθρωσης

Ο τόπος άρθρωσης των συμφώνων ορίζει το σημείο της φωνητικής οδού στο οποίο η ροή του αέρα εμποδίζεται με κάποιον τρόπο από τους αρθρωτές. Στα περισσότερα σύμφωνα υπάρχει ένας ενεργητικός και ένας παθητικός αρθρωτής. Ο ενεργητικός αρθρωτής είναι ο αρθρωτής που κινείται για να συναντήσει τον παθητικό αρθρωτή. Για παράδειγμα, στα φατνιακά σύμφωνα ο ενεργητικός αρθρωτής είναι η άκρη της γλώσσας που κινείται προς τον παθητικό αρθρωτή που είναι τα άνω φατνία. Σε κάποια σύμφωνα υπάρχουν δύο ενεργητικοί αρθρωτές. Για παράδειγμα, στα διχειλικά

⁵ Η τυπική θεμελιώδης συχνότητα για έναν ενήλικο άντρα είναι γύρω στα 120 Hz, για μια ενήλικη γυναίκα γύρω στα 220 Hz ενώ για ένα παιδί περισσότερα από 300 Hz.

σύμφωνα και τα δύο χείλη κινούνται προκειμένου να δημιουργήσουν τη φραγή. Ανάλογα με τον τόπο άρθρωσης ένα σύμφωνο μπορεί να είναι (αρχίζοντας από τα χείλη και προχωρώντας προς το βάθος του στόματος):

- **Διχειλικό (bilabial):** Η άρθρωση γίνεται από τα δύο χείλη.
- **Χειλοδοντικό (labiodental):** Η άρθρωση γίνεται από το κάτω χείλος και τα άνω δόντια.
- **Οδοντικό (dental):** Η άρθρωση γίνεται από την άκρη της γλώσσας και τα άνω μπροστινά δόντια (ανάμεσα στα δόντια ή πίσω από αυτά).
- **Φατνιακό (alveolar):** Η άρθρωση γίνεται από την άκρη της γλώσσας και τα άνω φατνία.⁶
- **Μεταφατνιακό (post-alveolar):** Η άρθρωση γίνεται από την προράχη της γλώσσας και την περιοχή πίσω από τα άνω φατνία.
- **Ανακεκαμμένο (retroflex):** Η άρθρωση γίνεται από την κάτω πλευρά της άκρης της γλώσσας και την περιοχή πίσω από τα άνω φατνία.
- **Ουρανικό (palatal):** Η άρθρωση γίνεται από το μπροστινό μέρος της γλώσσας και τον ουρανίσκο.
- **Υπερωικό (velar):** Η άρθρωση γίνεται από το πίσω μέρος της γλώσσας και τη μαλακή υπερώα.
- **Σταφυλικό (uvular):** Η άρθρωση γίνεται από το πίσω μέρος της γλώσσας και τη σταφυλή.
- **Φαρυγγικό (pharyngeal):** Η άρθρωση γίνεται από την ρίζα της γλώσσας και τα τοιχώματα του φάρυγγα.
- **Γλωττιδικό (glottal):** Η άρθρωση γίνεται από τη γλωττίδα (φωνητικές χορδές).

Δεν χρησιμοποιούν όλες οι γλώσσες όλους τους παραπάνω τρόπους άρθρωσης. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, η Αλβανική διαθέτει διχειλικά, χειλοδοντικά, οδοντικά, φατνιακά, μεταφατνιακά, ουρανικά, υπερωικά και γλωττιδικά σύμφωνα, ενώ η Ελληνική διαθέτει διχειλικά, χειλοδοντικά, οδοντικά, φατνιακά, ουρανικά και υπερωικά σύμφωνα.

1.1.3.2. Τρόπος άρθρωσης

Ο τρόπος άρθρωσης των συμφώνων ορίζει τον τρόπο με τον οποίο οι αρθρωτές παρεμβάλλονται στη ροή του αέρα στη φωνητική οδό. Μπορεί να υπάρξει:

- (α) πλήρης παρεμπόδιση του αέρα όταν οι αρθρωτές φράζουν σε κάποιο σημείο τη φωνητική οδό,
- (β) μια σημαντική στένωση της φωνητικής οδού όταν οι αρθρωτές πλησιάζουν πολύ μεταξύ τους, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός πολύ στενού περάσματος για τον αέρα,
- (γ) μια στένωση της οδού όταν οι αρθρωτές πλησιάζουν μεταξύ τους αλλά όχι σε τόσο μεγάλο βαθμό ώστε να δημιουργηθεί ένα στενό πέρασμα για τον αέρα.

Σε κάθε περίπτωση, ο τρόπος παρεμβολής διαμορφώνει το σύμφωνο που θα παραχθεί. Ανάλογα με τον τρόπο άρθρωσης, ένα σύμφωνο χαρακτηρίζεται ως εξής:

⁶ Τα φατνία είναι οι κοιλότητες του φατνιακού οστού, δηλαδή τμήματος του οστού των γνάθων, στις κοιλότητες των οποίων στηρίζονται τα δόντια.

- **Κλειστό (stop):** Οι αρθρωτές φράζουν εντελώς τη φωνητική οδό, προκαλώντας τη λεγόμενη *συμφωνική φραγή*. Ο αέρας από τους πνεύμονες συμπιέζεται πίσω από τη συμφωνική φραγή και απελευθερώνεται απότομα όταν οι αρθρωτές απομακρύνονται ο ένας από τον άλλο. Η περίοδος διατήρησης της φραγής ονομάζεται κλειστή φάση του κλειστού συμφώνου ενώ η απότομη απελευθέρωσή της δημιουργεί τη λεγόμενη έκρηξη του κλειστού συμφώνου.
- **Ρινικό (nasal):** Οι αρθρωτές φράζουν εντελώς τη φωνητική οδό αλλά η μαλακή υπερώα, η οποία στην περίπτωση των κλειστών συμφώνων είναι υπερυψωμένη φράζοντας τη ρινική οδό, χαμηλώνει με αποτέλεσμα ο αέρας να διαφεύγει από εκεί, όπως όταν αναπνέουμε από τη μύτη. Αν και οι ρινικοί φθόγγοι μπορούν να χαρακτηριστούν κλειστοί από τη στιγμή που κατά την παραγωγή τους η στοματική κοιλότητα είναι φραγμένη, συνήθως όταν λέμε κλειστός φθόγγος εννοούμε τους στοματικούς κλειστούς φθόγγους (βλ. παραπάνω). Κατά την παραγωγή των ρινικών συμφώνων επομένως απουσιάζει η συμπίεση αέρα πίσω από τη στοματική φραγή, καθώς ο αέρας διοχετεύεται μέσω της ρινικής κοιλότητας καθόλη τη διάρκεια της άρθρωσης του συμφώνου από τη μύτη.
- **Πολυπαλλόμενο (trill):** Η ροή του αέρα κάνει τους αρθρωτές να πάλλονται τρεις-τέσσερις φορές, να ενώνονται δηλαδή και απομακρύνονται. Η Αλβανική διαθέτει πολυπαλλόμενο σύμφωνο, το ρωτικό /r/. Η Αλβανική διαθέτει επίσης και ένα δεύτερο ρωτικό σύμφωνο, το μονοπαλλόμενο /r/ (βλ. παρακάτω). Στην Ελληνική, το ρωτικό /r/ εμφανίζεται, όπως θα δούμε στη συνέχεια, αρκετά σπάνια. Το βασικό ρωτικό σύμφωνο της Ελληνικής είναι το μονοπαλλόμενο /r/ (βλ. παρακάτω).
- **Μονοπαλλόμενο (tap):** Ο αρθρωτής κινείται μια φορά και επιστρέφει στη θέση του. Συγκεκριμένα, κατά την παραγωγή του μονοπαλλόμενου /r/ έχουμε κίνηση της άκρης της γλώσσας, η οποία «χτυπάει» τα φαντρία μόνο μια φορά με μια βαλλιστική κίνηση.
- **Τριβόμενο (fricative):** Οι αρθρωτές προσεγγίζουν πολύ ο ένας τον άλλο δημιουργώντας ένα στενό πέρασμα στη φωνητική οδό. Η στένωση αυτή δεν επιτρέπει στον αέρα που έρχεται από τους πνεύμονες να περάσει ανεμπόδιστος – αντίθετα, προξενεί μια αναταραχή στη ροή του αέρα που μπορεί να παρομοιαστεί με φύσηγμα. Η αναταραχή αυτή δημιουργεί τη λεγόμενη τριβή, η οποία είναι παρούσα καθόλη τη διάρκεια της παραγωγής του τριβόμενου συμφώνου.
- **Πλευρικό τριβόμενο (lateral fricative):** Η γλώσσα εμποδίζει την ροή αέρα στο κέντρο της αλλά ο αέρας διαφεύγει από το ένα ή και τα δύο άκρα της γλώσσας με τον τρόπο που αναλύθηκε προηγουμένως.
- **Προσεγγιστικό (approximant):** Οι αρθρωτές προσεγγίζουν ο ένας τον άλλο αλλά όχι τόσο ώστε να δημιουργηθεί αναταραχή στη ροή του αέρα (όπως γίνεται δηλαδή στους τριβόμενους φθόγγους).
- **Πλευρικό προσεγγιστικό (lateral approximant):** Η γλώσσα εμποδίζει τη ροή αέρα στο κέντρο της αλλά ο αέρας περνάει το ένα ή και τα δύο άκρα της γλώσσας με τον τρόπο που αναλύθηκε προηγουμένως.
- **Προστριβόμενο (affricate):** Ο φθόγγος αυτός είναι μια αλληλουχία ενός κλειστού φθόγγου και ενός ομοργανικού (παραγόμενου δηλαδή από τον ίδιο αρθρωτή) τριβόμενου φθόγγου. Μπορούμε να φανταστούμε τον προστριβόμενο φθόγγο ως έναν κλειστό φθόγγο ο οποίος όμως δεν απελευθερώνεται με έκρηξη αλλά με την χαρακτηριστική του τριβόμενου φθόγγου στένωση που οδηγεί στην αναταραχή του αέρα.

Τα κλειστά, τα τριβόμενα, τα προστριβόμενα και τα πλευρικά τριβόμενα σύμφωνα ονομάζονται *εμποδιστικά* ή *φρακτικά* (obstruents) επειδή κατά την παραγωγή τους εμποδίζεται η ροή του αέρα. Τα υπόλοιπα σύμφωνα, δηλαδή τα ρινικά, τα παλλόμενα (μονοπαλλόμενα και πολυπαλλόμενα), τα προσεγγιστικά και τα πλευρικά προσεγγιστικά ονομάζονται *αντηχητικά* (sonorants) επειδή δεν προκαλούν κάποια φραγή ή αναταραχή στη ροή του αέρα.

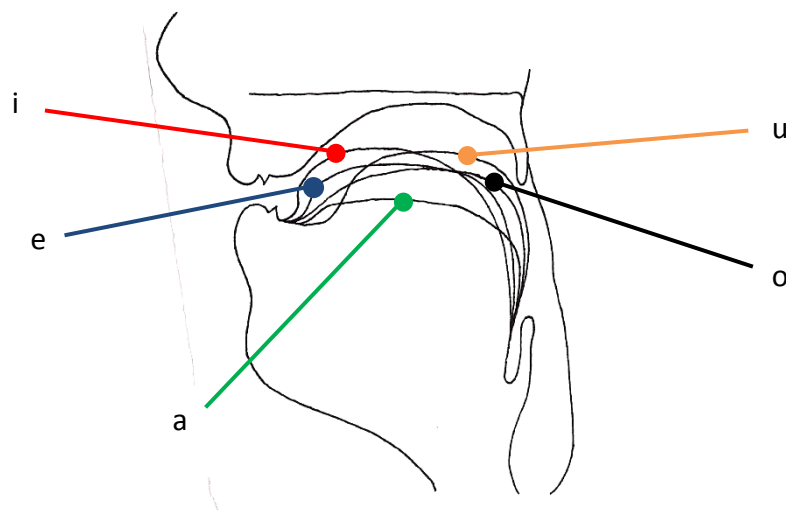
1.1.4. Άρθρωση των φωνηέντων

Κατά την άρθρωση των φωνηέντων, η ροή του αέρα από τους πνεύμονες θέτει σε κίνηση τις φωνητικές χορδές αλλά, σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει κατά την άρθρωση των συμφώνων, δε συναντά κανένα εμπόδιο στην πορεία της στη στοματική κοιλότητα. Τα φωνήεντα είναι επομένως εξ ορισμού αντηχητικοί φθόγγοι. Στις περισσότερες γλώσσες του κόσμου απαντώνται μόνο ηχηρά φωνήεντα (φωνήεντα που παράγονται με παλμό των φωνητικών χορδών), αλλά υπάρχουν και γλώσσες που διαθέτουν και άηχα φωνήεντα (αλλά διαθέτουν οπωσδήποτε και ηχηρά).

Τα φωνήεντα μπορεί να διαφέρουν μεταξύ τους ως προς την ποιότητα και ως προς τη διάρκεια. Για παράδειγμα, τα φωνήεντα /a/ και /i/ έχουν διαφορετική ποιότητα. Οι διαφορές ποιότητας ανάμεσα στα φωνήεντα είναι αποτέλεσμα του σχήματος της στοματικής κοιλότητας, πιο συγκεκριμένα της θέσης της γλώσσας και του σχήματος των χειλιών κατά την παραγωγή τους. Σχετικά με τη θέση της γλώσσας, τα φωνήεντα κατατάσσονται κυρίως σε δύο βασικούς άξονες: α) ανάλογα με το αν η γλώσσα βρίσκεται ψηλά ή χαμηλά στη στοματική κοιλότητα οπότε μιλάμε για *υψηλό* ή *χαμηλό* φωνήεν αντίστοιχα (ή μεσαίο αν η γλώσσα βρίσκεται σε ενδιάμεση θέση)⁷ και β) ανάλογα με το αν η γλώσσα βρίσκεται μπροστά ή πίσω στο στόμα οπότε μιλάμε για *πρόσθιο* ή *οπίσθιο* φωνήεν αντίστοιχα (ή κεντρικό αν η γλώσσα βρίσκεται σε ενδιάμεση θέση). Σχετικά με το σχήμα των χειλιών, το φωνήεν μπορεί να είναι *στρογγυλό* ή *μη στρογγυλό*. Σε ορισμένες γλώσσες του κόσμου, τα φωνήεντα διαφέρουν μεταξύ τους και ως προς τη διάρκεια, κατατασσόμενα σε μακρά και βραχεία. Όπως δηλώνουν οι όροι, τα μακρά φωνήεντα είναι παρατεταμένα στην προφορά και τα βραχεία είναι πιο σύντομα. Το σύμβολο του ΔΦΑ που δηλώνει μακρότητα είναι το [:]. Για παράδειγμα, στην Ιαπωνική υπάρχουν δέκα φωνήεντα, πέντε όμως διαφορετικές ποιότητες καθώς το κάθε φωνήεν έχει μια βραχεία και μια μακρά εκδοχή [i, i:, e, e:, a, a:, o, o:, u, u:].

Όπως γίνεται κατανοητό, η περιγραφή των φωνηέντων με αρθρωτικά κριτήρια γίνεται κατά προσέγγιση και σε καμία περίπτωση δεν είναι τόσο ακριβής όσο αυτή των συμφώνων. Η περιγραφή των φωνηέντων γίνεται συνήθως με ακουστικά κριτήρια, με την ανάλυση δηλαδή των ακουστικών ιδιοτήτων τους. Βεβαίως, οι ακουστικές αυτές ιδιότητες είναι με τη σειρά τους αποτέλεσμα του σχήματος της στοματικής κοιλότητας το οποίο, όπως είδαμε στην προηγούμενη παράγραφο, διαμορφώνεται κάθε φορά από τη θέση της γλώσσας και το σχήμα των χειλιών. Αυτό συμβαίνει επειδή η στοματική κοιλότητα, ανάλογα με το σχήμα που έχει μια συγκεκριμένη στιγμή, λειτουργεί σαν φίλτρο του οποίου η απόκριση διαφέρει στις αρμονικές συχνότητες που παράγονται στις φωνητικές χορδές. Κάποιες από αυτές τις ενισχύει και κάποιες τις εξασθενεί. Οι αρμονικές συχνότητες που ενισχύονται ονομάζονται *διαμορφωτές* (formants), επειδή ακριβώς διαμορφώνουν την ποιότητα του φωνήεντος. Αντιληπτικά πειράματα έχουν δείξει ότι πρωτίστως ο πρώτος και ο δεύτερος διαμορφωτής (F1 και F2 αντίστοιχα από τον αγγλικό όρο για τον διαμορφωτή formant) αλλά και δευτερευόντως ο τρίτος διαμορφωτής (F3) βοηθούν τη διάκριση των φωνηέντων. Ο

⁷ Χρησιμοποιούνται επίσης και οι όροι *κλειστό* ή *ανοιχτό* αντίστοιχα οι οποίοι περιγράφουν ακριβώς την κατάσταση της στοματικής κοιλότητας κατά την παραγωγή του φωνήεντος.

Σχήμα 2. Θέσεις γλώσσας βασικών φωνηέντων στη φωνητική οδό. Σταδιακά η θέση της γλώσσας κατεβαίνει ως προς το ύψος και κινείται σε οπίσθια θέση ως προς την προσθιότητα.

πρώτος διαμορφωτής (F1) αντιστοιχεί στο ύψος της γλώσσας ενώ ο δεύτερος διαμορφωτής (F2) αντιστοιχεί στην προσθιότητα/οπισθιότητα της γλώσσας (ο δεύτερος διαμορφωτής επηρεάζεται και από τη στρογγυλοποίηση των χειλίων καθώς τα στρογγυλοποιημένα χείλη αυξάνουν το μήκος της στοματικής οδού). Με τη χρήση προγραμμάτων υπολογιστών όπως το PRAAT (Boersma & Weenink 2005), αναλύουμε ακουστικά τα φωνήεντα (αλλά και τα σύμφωνα) σε ειδικά γραφήματα που ονομάζονται *φασματογραφήματα* (spectrograms). Με βάση τις μετρήσεις για τον πρώτο και τον δεύτερο διαμορφωτή μπορούμε να τα τοποθετήσουμε με ακρίβεια στον φωνηεντικό χώρο (βλ. υποενότητες 1.2.2. και 1.3.2.).

1.2. Φωνητική περιγραφή των φθόγγων της Αλβανικής

1.2.1. Τα σύμφωνα της Αλβανικής

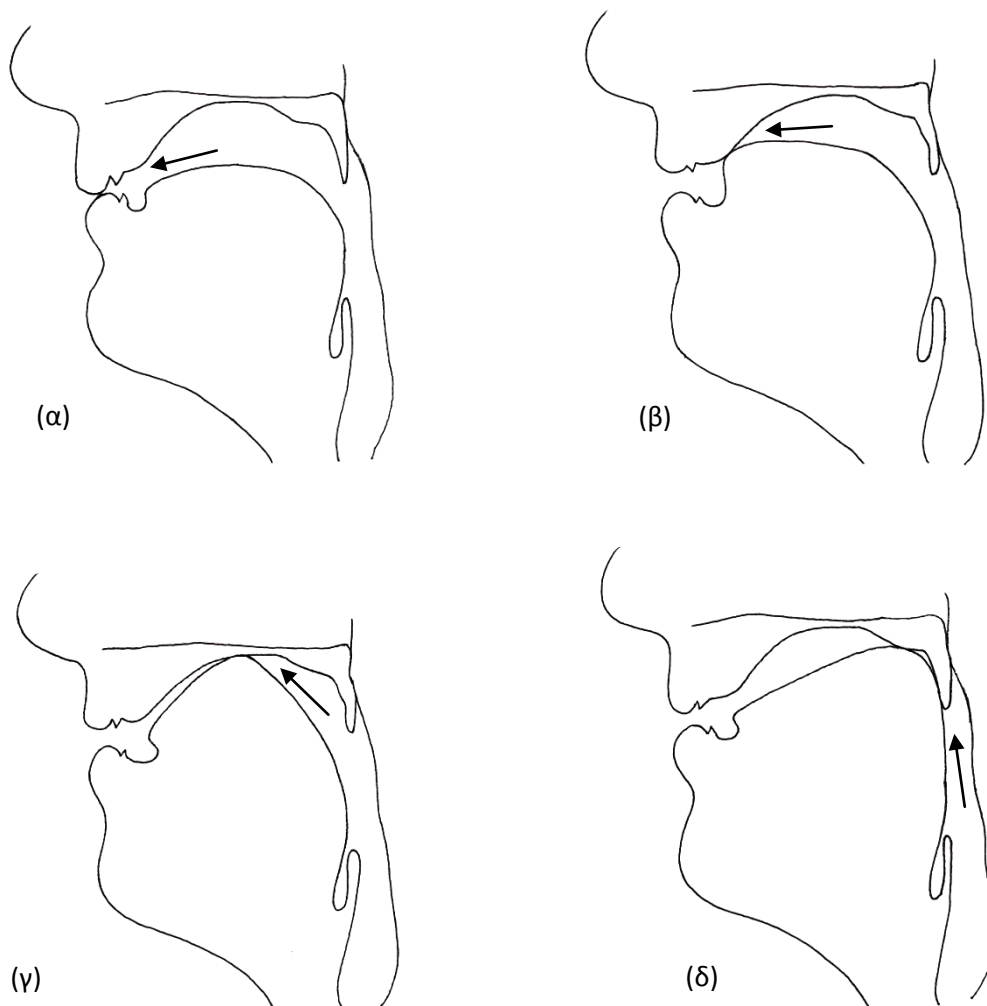
Πίνακας 1. Τα σύμφωνα του φθογγικού συστήματος της Αλβανικής ανά τόπο και τρόπο άρθρωσης. Όπου εμφανίζονται ζεύγη συμβόλων το αριστερό σύμβολο δηλώνει το άηχο σύμφωνο ενώ το δεξί σύμβολο δηλώνει το ηχηρό σύμφωνο.

	ΤΟΠΟΣ ΑΡΘΡΩΣΗΣ							
	Διχειλικά	Χειλο- δοντικά	Οδοντικά	Φατνιακά	Μετα- φατνιακά	Ουρανικά	Υπερωικά	Γλωττιδικά
ΤΡΟΠΟΣ ΑΡΘΡΩΣΗΣ								
Κλειστά	p	b		t	d		c	ɟ
Ρινικά		m			n		ɲ	
Πολυπαλλόμενα					r			
Μονοπαλλόμενα					ɾ			
Τριβόμενα		f	v	θ	ð	s	z	ʃ
Πλευρικά προσεγγ.				l	ɭ			
Προστριβόμενα				ts	dz	tʃ	dʒ	

Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει τα σύμφωνα του φθογγικού συστήματος της Αλβανικής. Κατατασσόμενα ανά τρόπο άρθρωσης, υπάρχουν σύμφωνα κλειστά, ρινικά, πολυπαλλόμενα και μονοπαλλόμενα, τριβόμενα, πλευρικά προσεγγιστικά και προστριβόμενα. Κατατασσόμενα ανά τόπο άρθρωσης, υπάρχουν σύμφωνα διχειλικά, χειλοδοντικά, οδοντικά, φατνιακά, μεταφατνιακά, ουρανικά, υπερωικά και γλωττιδικά.

1.2.1.1. Κλειστά σύμφωνα

Η Αλβανική διαθέτει άηχα διχειλικά /p/, φατνιακά /t/, ουρανικά /c/ και υπερωικά /k/ κλειστά σύμφωνα σε λέξεις όπως *rabisht* /rabiʃt/ ‘κολοβός’, *turp* /turp/ ‘ντροπή’, *qorr* /cor/ ‘στραβός’ και *kob* /kob/ ‘απάτη’ αντίστοιχα. Διαθέτει επίσης ηχηρά διχειλικά /b/, φατνιακά /d/, ουρανικά /ɟ/ και υπερωικά /g/ σύμφωνα σε λέξεις όπως *bir* /bir/ ‘υιός’, *dëm* /dɛm/ ‘ζημιά’, *giak* /ɟak/ ‘αίμα’ και *gardh* /garð/ ‘φράχτης’ αντίστοιχα (Campbell 2000, Friedman 2004, Newmark et al. 1982). Στο Σχήμα 3 παρουσιάζεται η άρθρωση των συμφώνων της Αλβανικής στους παραπάνω τόπους άρθρωσης. Στα διχειλικά κλειστά /p, b/ η φραγή εμφανίζεται στα χείλη (Σχήμα 3α), στα φατνιακά κλειστά /t, d/ η φραγή εμφανίζεται στα άνω φατνία (Σχήμα 3β), στα ουρανικά κλειστά /c, ɟ/ η φραγή εμφανίζεται στον ουρανίσκο (Σχήμα 3γ), και τέλος στα υπερωικά κλειστά /k, g/ η φραγή εμφανίζεται στη

Σχήμα 3. Κλειστά σύμφωνα της Αλβανικής: (α) διχειλικά, (β) φατνιακά, (γ) ουρανικά και (δ) υπερωικά.

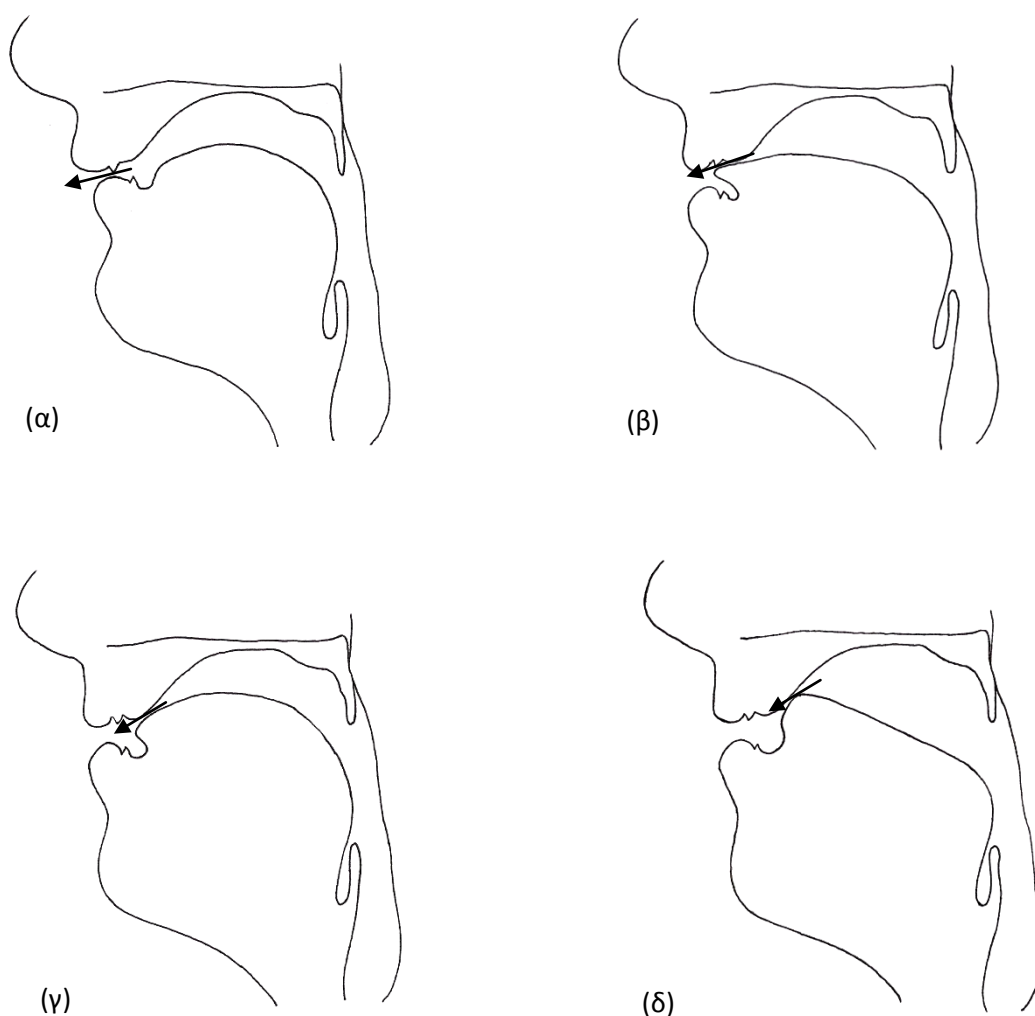
μαλακή υπερώα (Σχήμα 3δ). Σε όλες τις περιπτώσεις, η φραγή εμποδίζει το ρεύμα αέρα από τους πνεύμονες. Ο αέρας συμπιέζεται πίσω από τη φραγή μέχρι να ανοίξουν οι αρθρωτές και να απελευθερωθεί το κλειστό σύμφωνο.

Για την περιγραφή της ηχηρότητας στα κλειστά σύμφωνα οι φωνητικοί χρησιμοποιούν τον όρο *Χρόνος Έναρξης της Φώνησης*, ΧΕΦ (Voice Onset Time, VOT). Ο ΧΕΦ ορίζεται ως το διάστημα από την απελευθέρωση της άρθρωσης, την έκρηξη δηλαδή του κλειστού συμφώνου έως την έναρξη της φώνησης και μετρίεται σε χιλιοστά του δευτερολέπτου. Το ανθρώπινο αυτί είναι πολύ ευαίσθητο στον ΧΕΦ και κατατάσσει τα κλειστά σύμφωνα ως *άηχα* (voiceless) ή *ηχηρά* (voiced) με βάση αυτό το διάστημα των λίγων δευτερολέπτων μεταξύ έκρηξης και φώνησης. Στις περισσότερες γλώσσες του κόσμου (π.χ. Ισπανικά, Ιταλικά, Ελληνικά, Ολλανδικά, Ρωσικά) συμπεριλαμβανομένης και της Αλβανικής, τα άηχα κλειστά έχουν έναν πολύ σύντομο ΧΕΦ. Οι φωνητικές χορδές εφάπτονται τη στιγμή της απελευθέρωσης και η φώνηση αρχίζει σχεδόν αμέσως (περίπου μετά από 10 χιλιοστά του δευτερολέπτου). Σε αυτές τις γλώσσες, η φώνηση στα ηχηρά κλειστά σύμφωνα ξεκινάει αρκετά χιλιοστά του δευτερολέπτου πριν την έκρηξη, ουσιαστικά συνοδεύει την συμφωνική φραγή (ο ΧΕΦ παίρνει αρνητικές τιμές). Σε κάποιες γλώσσες όμως, όπως για παράδειγμα τα Αγγλικά, τα λεγόμενα ηχηρά κλειστά /b, d, g/ πραγματώνονται φωνητικά ως άηχα όταν βρίσκονται στην αρχή λέξης (π.χ. Docherty 1992). Με άλλα λόγια, παρόλο που φωνολογικά περιγράφονται ως ηχηρά [+ηχηρό], η φώνηση ξεκινάει μετά την έκρηξη και συγκεκριμένα μετά από περίπου 10 χιλιοστά του δευτερολέπτου. Αυτό στην ουσία σημαίνει ότι τα ηχηρά κλειστά της Αγγλικής πραγματώνονται φωνητικά όπως τα άηχα κλειστά της Αλβανικής (και της Ελληνικής). Σε γλώσσες όπως τα Αγγλικά, τα άηχα κλειστά έχουν αρκετά μεγάλο ΧΕΦ (<40 χιλιοστά του δευτερολέπτου) και στην περίπτωση αυτή λέμε ότι τα κλειστά σύμφωνα εμφανίζουν δασύτητα. Η δασύτητα συμβολίζεται στη λεπτομερή φωνητική μεταγραφή με το σύμβολο [ʰ], π.χ. *tea* [tʰi:] ‘τσάι’.

1.2.1.2. Τριβόμενα και προστριβόμενα σύμφωνα

Η Αλβανική διαθέτει άηχα χειλοδοντικά /f/, οδοντικά /θ/, φατνιακά /s/ και μεταφατνιακά /ʃ/ τριβόμενα σύμφωνα σε λέξεις όπως *ferr* /fer/ ‘κόλαση’, *thith* /θiθ/ ‘ρουφώ’, *sot* /sot/ ‘σήμερα’ και *shoh* /ʃoh/ ‘βλέπω’ αντίστοιχα καθώς και τα ηχηρά χειλοδοντικά /v/, οδοντικά /ð/, φατνιακά /z/ και μεταφατνιακά /ʒ/ τριβόμενα σύμφωνα σε λέξεις όπως *vëllai* /vəɫaɪ/ ‘αδελφός’, *dhe* /ðe/ ‘και’, *zarf* /zárɫ/ ‘φάκελος’ και *zhabë* /zábə/ ‘βάτραχος’ αντίστοιχα. Η Αλβανική διαθέτει επίσης το άηχο γλωττιδικό /h/ σε λέξεις όπως *hënë* /hənə/ ‘σελήνη, το οποίο προσομοιάζει αρκετά με το /h/ της Αγγλικής (π.χ. *hat* /hæt/ ‘καπέλο’) αλλά απουσιάζει εντελώς στην Ελληνική.

Στο σχήμα 4 παρουσιάζεται η άρθρωση των συμφώνων της Αλβανικής στους παραπάνω τύπους άρθρωσης. Η άρθρωση του γλωττιδικού /h/ δεν παρουσιάζεται καθώς κατά την παραγωγή του οι αρθρωτές παίρνουν τη θέση τους στη στοματική κοιλότητα για το φωνήεν που ακολουθεί και επομένως δεν πραγματοποιούν κάποια συγκεκριμένη άρθρωση που θα μπορούσε να αποτυπωθεί σε σχήμα. Κατά την άρθρωση των τριβόμενων συμφώνων οι αρθρωτές πλησιάζουν πολύ μεταξύ τους αφήνοντας ένα πολύ στενό πέρασμα από όπου το ρεύμα αέρα περνάει δημιουργώντας μια αναταραχή. Στα χειλοδοντικά τριβόμενα /f, v/ το στενό πέρασμα εμφανίζεται στα άνω δόντια καθώς τα κάτω χείλη πλησιάζουν προς αυτά (Σχήμα 4α), στα οδοντικά τριβόμενα /θ, ð/ το στενό πέρασμα εμφανίζεται στα άνω δόντια όπου όμως πλησιάζει πολύ η άκρη της γλώσσας (Σχήμα 4β), στα φατνιακά τριβόμενα /s, z/ το στενό πέρασμα εμφανίζεται στα άνω φατνία και τέλος στα μεταφατνιακά τριβόμενα /ʃ, ʒ/ το στενό πέρασμα εμφανίζεται στην περιοχή πίσω από τα άνω φατνία (Σχήμα 4δ).

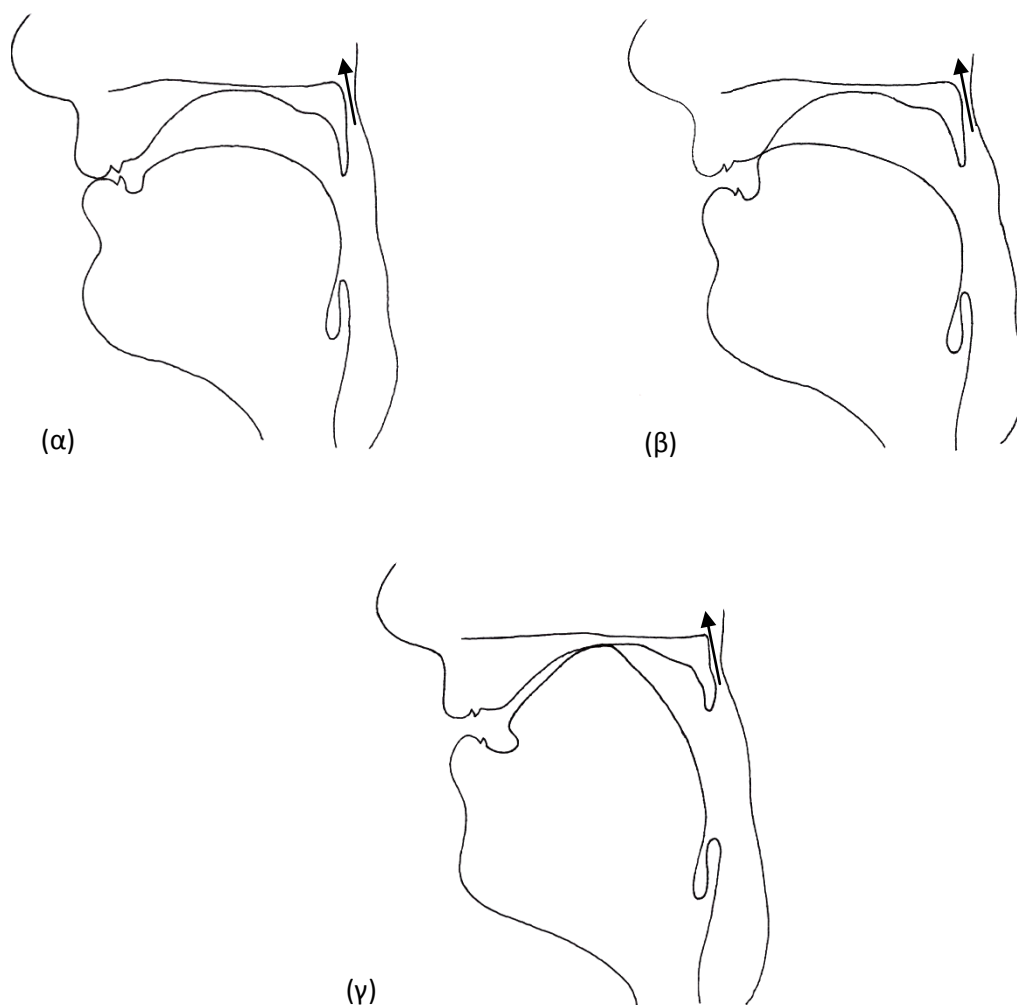

Σχήμα 4. Τριβόμενα σύμφωνα της Αλβανικής: (α) χειλοδοντικά, (β) οδοντικά, (γ) φατνιακά και (δ) μεταφατνιακά.

Όπως αναφέρθηκε στην υποενότητα 1.1.3.2., τα προστριβόμενα σύμφωνα αποτελούν έναν συνδυασμό κλειστού και τριβόμενου φθόγγου. Κατά συνέπεια, οι αρθρωτές παίρνουν αρχικά τη θέση για την παραγωγή ενός κλειστού φθόγγου (βλ. προηγούμενη υποενότητα) και στη συνέχεια θέση για την παραγωγή ενός τριβόμενου φθόγγου όπως περιγράφηκε παραπάνω. Στη Αλβανική εμφανίζονται τα άηχα φατνιακά /ts/ και μεταφατνιακά /tʃ/ προστριβόμενα σε λέξεις όπως *curril* /tsuril/ ‘κάνουλα νερού’ και *zekan* /tʃekán/ ‘σφυρί’ αντίστοιχα. Επίσης, εμφανίζονται τα ηχηρά φατνιακά /dz/ και μεταφατνιακά /dʒ/ προστριβόμενα σε λέξεις όπως *xixë* /dzidzə/ ‘σπίθα’ και *xhuxh* /dʒudʒ/ ‘νάνος’ αντίστοιχα. Φωνολογικά, τα προστριβόμενα /ts/, /tʃ/, /dz/ και /dʒ/ της Αλβανικής θεωρούνται ως ένα φώνημα και εμφανίζονται τόσο στην αρχή όσο και στο τέλος λέξης.

1.2.1.3. Αντηχητικά (ρινικά, ρωτικά και πλευρικά προσεγγιστικά) σύμφωνα

Η Αλβανική διαθέτει ένα πλήθος αντηχητικών συμφώνων. Σε αυτά συμπεριλαμβάνονται τρία ρινικά σύμφωνα, το διχειλικό /m/ (π.χ. *mollë* /moɫə/ ‘μήλο’), το φατνιακό /n/ (π.χ. *nesër* /nésər/ ‘αύριο’)

Σχήμα 5. Ρινικά σύμφωνα της Αλβανικής: (α) διχειλικά, (β) φατνιακά και (γ) ουρανικά.

και το ουρανικό /ɲ/ (π.χ. *një* /ɲe/ 'όχι'), δύο ρωτικά σύμφωνα, το μονοπαλλόμενο /ɾ/ (π.χ. *race* /ɾátsə/ 'φυλή') και το πολυπαλλόμενο /r/ (π.χ. *rrap* /ráp/ 'πλάτανος'), και τέλος δύο πλευρικά προσεγγιστικά σύμφωνα, το /l/ (π.χ. *lakuriq* /lakuric/ 'γυμνός') και το υπερωικοποιημένο /ɭ/ (π.χ. *llum* /ɭúm/ 'κατακάθι') (Camaj 1969, Newmark et al. 1982, Campbell 2000, Friedman 2004). Στο σχήμα 5 παρουσιάζεται η άρθρωση των ρινικών συμφώνων της Αλβανικής (διχειλικών, φατνιακών και ουρανικών). Κατά την άρθρωση των ρινικών συμφώνων εμφανίζεται συμφωνική φραγή σε κάποιο σημείο της στοματικής κοιλότητας αλλά ο αέρας από τους πνεύμονες διαφεύγει από τη μύτη. Στην περίπτωση του διχειλικού ρινικού /m/ η φραγή εμφανίζεται στα χείλη (5α), στην περίπτωση του φατνιακού ρινικού /ɱ/ η φραγή εμφανίζεται στα φατνία (Σχήμα 5β) και τέλος στην περίπτωση του ουρανικού ρινικού /ɲ/, η φραγή εμφανίζεται στον ουρανίσκο (Σχήμα 5γ). Στο σχήμα 6 παρουσιάζεται η άρθρωση των ρωτικών συμφώνων της Αλβανικής, του φατνιακού μονοπαλλόμενου /ɾ/ και του φατνιακού πολυπαλλόμενου /r/ καθώς και των φατνιακών πλευρικών προσεγγιστικών /l/ και /ɭ/. Στα φατνιακά μονοπαλλόμενα η άκρη της γλώσσας «χτυπάει» στα φατνία μια φορά και επιστρέφει στη θέση της ενώ στα φατνιακά πολυπαλλόμενα η άκρη της γλώσσας τίθεται σε κίνηση λόγω της ροής του αέρα κατά τέτοιο τρόπο ώστε να ακουμπάει και να

Σχήμα 6. Ρωτικά και πλευρικά σύμφωνα της Αλβανικής: (α) φατνιακά μονοπαλλόμενα και πολυπαλλόμενα, (β) φατνιακά πλευρικά προσεγγιστικά και (γ) φατνιακά υπερωικοποιημένα πλευρικά προσεγγιστικά.

απομακρύνεται από τα φατνία τρεις-τέσσερις φορές. Οι κινήσεις αυτές είναι δύσκολο να αποτυπωθούν σε σχήμα, η επαφή πάντως της γλώσσας γίνεται κάθε φορά στα φατνία (Σχήμα 6α).

Στα φατνιακά πλευρικά προσεγγιστικά /l/ υπάρχει επαφή στην περιοχή των άνω φατνίων αλλά ο αέρας διαφεύγει από τη μία ή και από τις δύο πλευρές της γλώσσας (Σχήμα 6β). Στα υπερωικοποιημένα πλευρικά προσεγγιστικά /ɬ/, ταυτόχρονα με την *πρωτεύουσα άρθρωση* (primary articulation) στα φατνία, έχουμε μια *δεύτερη άρθρωση* (secondary articulation) κατά την οποία το πίσω μέρος της γλώσσας πλησιάζει την υπερώα (Σχήμα 6γ). Η υπερωικοποίηση δηλώνεται στο ΔΦΑ με το σύμβολο [ɣ] αλλά στην περίπτωση του υπερωικοποιημένου /l/ συνήθως χρησιμοποιούμε ένα σύμβολο για να το παραστήσουμε, το /ɬ/.⁸

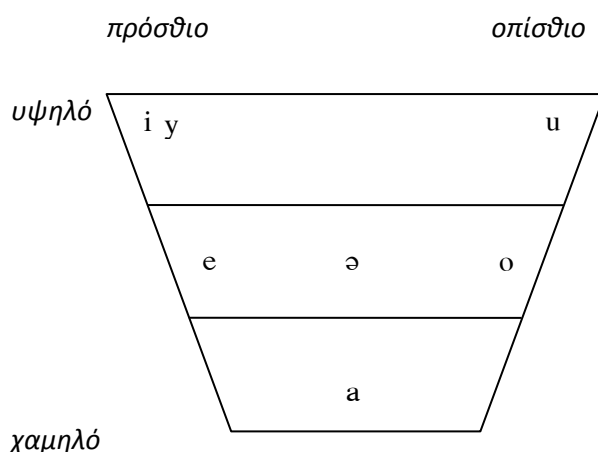
⁸ Το υπερωικοποιημένο πλευρικό /ɬ/ της Αλβανικής μοιάζει πολύ με μια πολύ γνωστή διαλεκτική ποικιλία του /l/ της Ελληνικής που εμφανίζεται μπροστά από τα φωνήεντα /a, o, u/ σε λέξεις όπως *χαλαρά* [xalagá] στα βόρεια ιδιώματα (π.χ. περιοχή της Θεσσαλονίκης), βλ. υποενότητα 1.4.2.3. Οι φυσικοί ομιλητές της Ελληνικής, όχι μόνο των βόρειων ιδιωμάτων, είναι εξοικειωμένοι με τον συγκεκριμένο φθόγγο, όχι όμως ως φώνημα, ήχο δηλαδή με διαφοροποιητική αξία, αλλά ως αλλόφωνο.

1.2.2. Τα φωνήεντα της Αλβανικής

Το φωνηεντικό σύστημα της Αλβανικής διαθέτει επτά φωνήεντα:

- τρία υψηλά, τα πρόσθια /i/ και /y/ και το οπίσθιο /u/
- τρία μεσαία, το πρόσθιο /e/, το κεντρικό ə (= /ə/) και το οπίσθιο /o/
- ένα χαμηλό κεντρικό, το /a/

Τα /y/, /o/ και /u/ είναι ταυτόχρονα και στρογγυλά ενώ τα /i/, /e/, /ə/ και /a/ είναι μη στρογγυλά. Στο Σχήμα 7 παρουσιάζονται τα επτά φωνήεντα της Αλβανικής τοποθετημένα κατά προσέγγιση στον *φωνηεντικό χώρο* (vowel space). Ο φωνηεντικός χώρος λειτουργεί ως μια αναπαράσταση της στοματικής κοιλότητας και κινείται σε δύο άξονες: τον κάθετο άξονα που αντιπροσωπεύει το αν το φωνήεν είναι υψηλό ή χαμηλό (ή μεσαίο) και τον οριζόντιο άξονα που αντιπροσωπεύει το αν το φωνήεν μέσα στη στοματική κοιλότητα είναι πρόσθιο ή οπίσθιο (ή κεντρικό). Κατά συνέπεια, το πρόσθιο υψηλό φωνήεν /i/ (η γλώσσα κατά την παραγωγή του βρίσκεται μπροστά και ψηλά στη στοματική κοιλότητα αντίστοιχα) τοποθετείται/αναπαριστάται ψηλά στην αριστερή γωνία του φωνηεντικού χώρου.

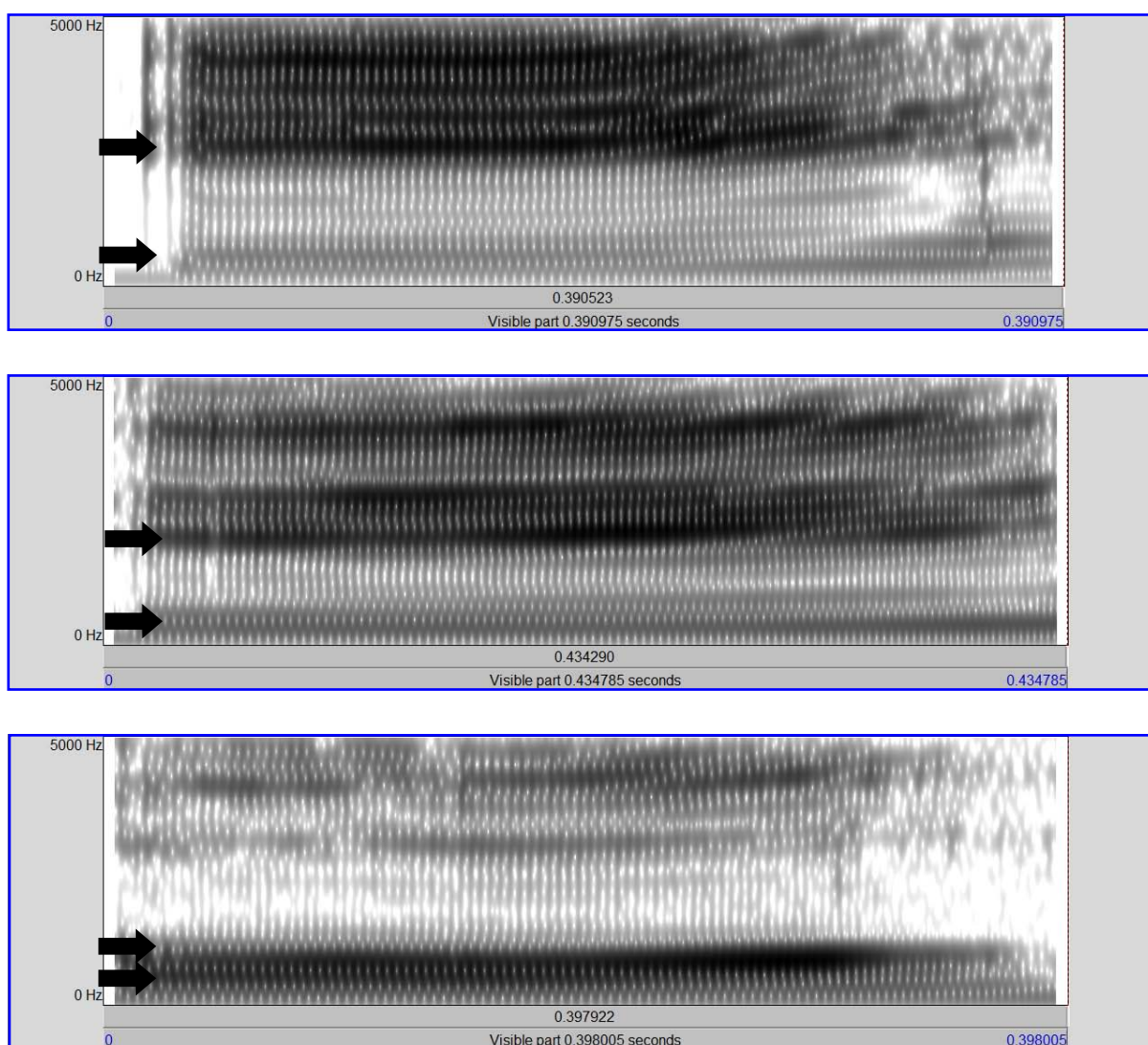
Σχήμα 7. Τα επτά φωνήεντα της Αλβανικής τοποθετημένα κατά προσέγγιση στον φωνηεντικό χώρο.

Από τα επτά φωνήεντα της Αλβανικής, το κεντρικό μη-στρογγυλό φωνήεν /ə/ παρουσιάζει αρκετή ποικιλία στις πραγματώσεις του, ανάλογα με τη διάλεκτο του ομιλητή της Αλβανικής. Συγκεκριμένα, το κεντρικό /ə/ είναι χαρακτηριστικό της διαλέκτου Τοσκ (και επομένως και της κοινής Αλβανικής) ενώ απουσιάζει στη διάλεκτο Γκεγκ. Μια ακόμη σημαντική διαφορά μεταξύ του φωνηεντικού συστήματος της διαλέκτου Τοσκ (και επομένως και της κοινής Αλβανικής) και της διαλέκτου Γκεγκ είναι ότι μόνο στην τελευταία εμφανίζεται φωνολογική αντίθεση ανάμεσα σε μακρά και βραχεία φωνήεντα, διαφορά που αποτυπώνεται και στην ορθογραφία (Newmark et al. 1982: 12). Μάλιστα, στη διάλεκτο Γκεγκ η μη προφορά του κεντρικού /ə/ στο τέλος της λέξης συνοδεύεται από την προφορά του φωνήεντος που προηγείται ως μακρό, π.χ. διάλεκτος Τοσκ (και κοινή Αλβανική) *plakë* αλλά διάλεκτος Γκεγκ *plak* 'γριές' με μακρό το *a* (/a:/). Τέλος, τα φωνήεντα της διαλέκτου Γκεγκ παρουσιάζουν εκτός από μακρότητα και *ρινικότητα* (nasality) η οποία απουσιάζει από την κοινή Αλβανική. Πάντως, κατά την φωνητική τους πραγμάτωση, τα φωνήεντα της κοινής Αλβανικής προφέρονται κάπως πιο μακρά όταν είναι τονισμένα (Newmark et al. 1982, Fiedler 2003).

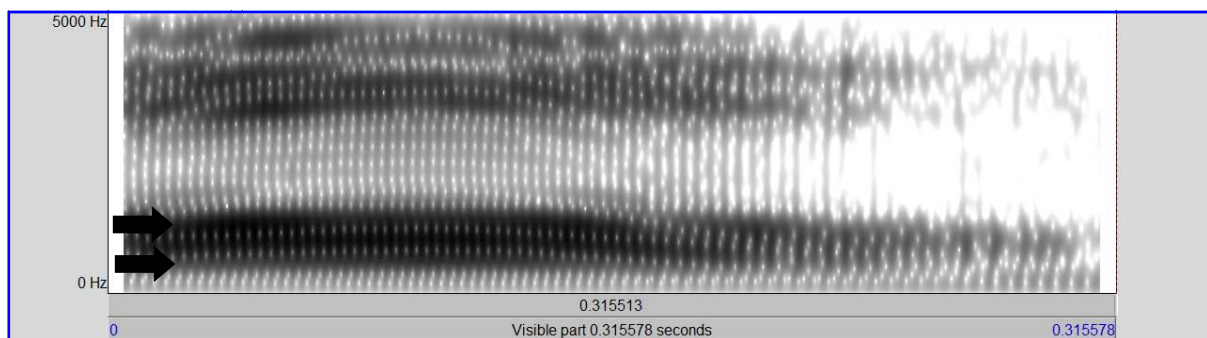
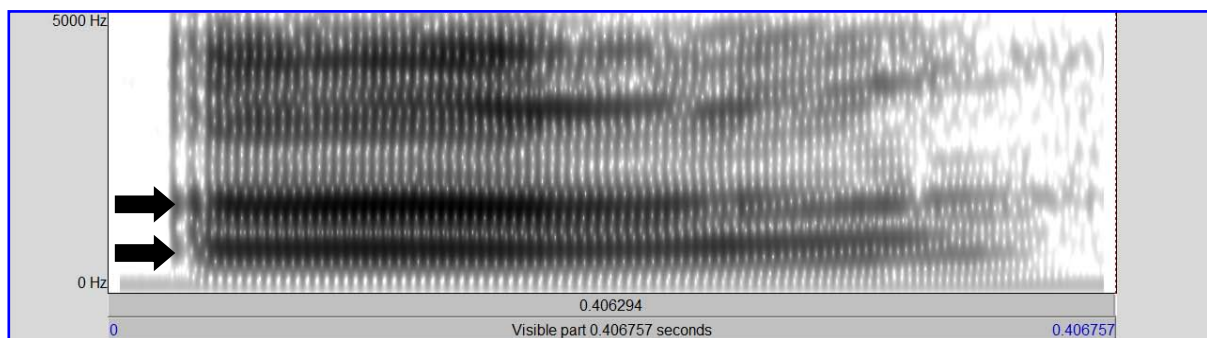
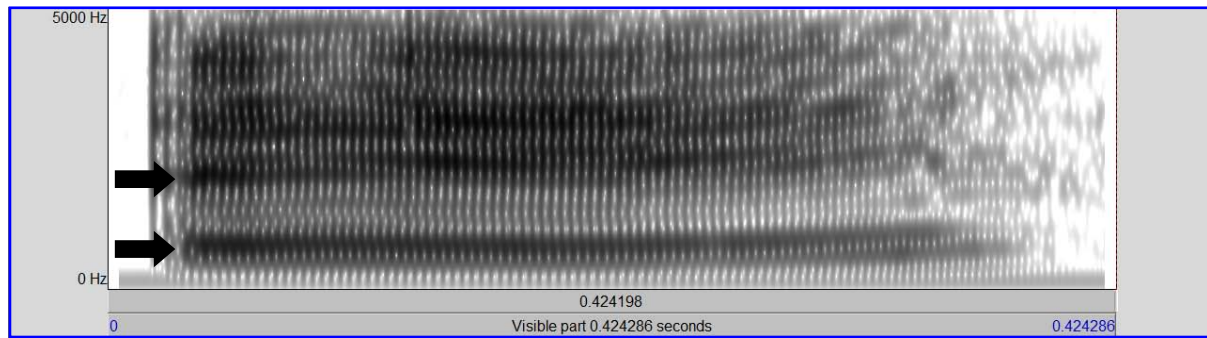
Η Αλβανική εμφανίζει επίσης περιπτώσεις ακολουθιών φωνηέντων. Η απόφαση για το αν μια ακολουθία φωνηέντων ανήκει στην ίδια συλλαβή, αν δηλαδή αποτελεί δίφθογγο λειτουργώντας στη γλώσσα ως ένα φώνημα ή όχι είναι συχνά δύσκολη και αυτό καταδεικνύεται από τις διαφορετικές αναλύσεις που εμφανίζονται στη βιβλιογραφία σχετικά με τις ακολουθίες φωνηέντων της Αλβανικής. Για παράδειγμα, έχει υποστηριχθεί ότι οι δίφθογγοι της Αλβανικής είναι οι /ie/ (ή /je/), /ua/, /ye/ και /ue/ (Newmark et al. 1982), ή ακόμη ότι υπάρχει ένα πλήθος διφθόγγων, όπως /je/, /ji/, /jo/, /ju/, /ja/, /aⁱ/, /eⁱ/, /əⁱ/, /iⁱ/, /oⁱ/, /uⁱ/ (Fiedler 2003, Camaj 1984).

1.2.2.3. Ακουστική ανάλυση φωνηέντων

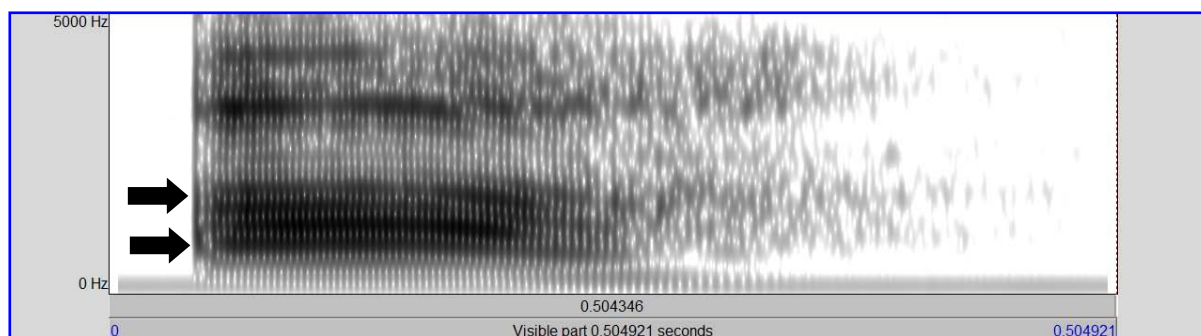
Τα σχήματα 8-10 παρουσιάζουν φασματογραφήματα των επτά φωνηέντων της Αλβανικής /i/, /y/, /e/, /ə/, /a/, /o/ και /u/. Όλα τα φωνήεντα έχουν εκφωνηθεί από την ίδια γυναίκα, φυσική

Σχήμα 8. Φασματογραφήματα των τριών υψηλών φωνηέντων, των πρόσθιων /i/ και /y/ (στρογγυλό) και του οπίσθιου /u/. Οι δύο πρώτοι διαμορφωτές (F1 και F2) σημειώνονται με βέλη. Οι διαμορφωτές παρουσιάζονται στο φασματογράφημα με έντονες μαύρες οριζόντιες λωρίδες και δηλώνουν τις αρμονικές που έχουν ενισχυθεί λόγω του σχήματος της στοματικής κοιλότητας από την θέση των αρθρωτών.

Σχήμα 9. Φασματογραφήματα των τριών μεσαίων φωνηέντων, του πρόσθιου /e/, του μεσαίου /ə/ και του οπίσθιου /o/. Οι δύο πρώτοι διαμορφωτές (F1 και F2) σημειώνονται με βέλη.

Σχήμα 10. Φασματογραφήματα του χαμηλού κεντρικού /a/. Οι δύο πρώτοι διαμορφωτές (F1 και F2) σημειώνονται με βέλη.

ομιλήτρια της Αλβανικής. Στον κάθετο άξονα του κάθε φασματογραφήματος σημειώνεται η συχνότητα σε Hz (0-5000 Hz στα συγκεκριμένα φασματογραφήματα) ενώ στον οριζόντιο άξονα σημειώνεται ο χρόνος σε δευτερόλεπτα (το κάθε φωνήεν έχει διάρκεια περίπου 0.5 δευτερόλεπτο). Στα φασματογραφήματα, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, οι περιοχές με περισσότερη ενέργεια, οι διαμορφωτές στη συγκεκριμένη περίπτωση, σημειώνονται με πιο σκούρο χρώμα.

Στον Πίνακα 2, παρουσιάζεται η μέση τιμή του πρώτου και του δεύτερου διαμορφωτή (F1 και F2 αντίστοιχα) των επτά φωνηέντων της Αλβανικής /i, y, e, ə, a, o, u/, όπως παρουσιάζονται στους Moosmüller & Granser (2006). Τα φωνήεντα έχουν εκφωνηθεί από ομιλητές προερχόμενους από τη Βόρεια, την Κεντρική και τη Νότια Αλβανία (3 ομιλητές από την κάθε περιοχή). Όπως φαίνεται στον πίνακα, η ποιότητα των φωνηέντων της Αλβανικής επηρεάζεται αρκετά από την προέλευση και κατά συνέπεια τη διάλεκτο του ομιλητή.

Πίνακας 2. Μέση τιμή πρώτου και δεύτερου διαμορφωτή των επτά φωνηέντων της Αλβανικής /i, y, e, ə, a, o, u/ από ομιλητές προερχόμενους από τη Βόρεια, την Κεντρική και τη Νότια Αλβανία (Moosmüller & Granser 2006).

Φωνήεν	Βόρεια Αλβανία		Κεντρική Αλβανία		Νότια Αλβανία	
	F1	F2	F1	F2	F1	F2
i	355	2057	312	2000	303	2023
y	368	1733	323	1705	324	1749
e	471	1912	413	1771	443	1779
ə	584	1617	438	1415	483	1522
a	673	1408	599	1315	577	1302
o	506	977	400	915	463	1068
u	397	967	334	897	367	1041

1.2.3. Ορθογραφία στην Αλβανική

Το ορθογραφικό σύστημα της Αλβανικής είναι εξαιρετικά απλό, καθώς έχουμε μια αρκετά ασυνήθιστη περίπτωση ορθογραφικού συστήματος το οποίο εμφανίζει αντιστοιχία φωνήματος-γραφήματος. Αυτό σημαίνει ότι το αλφάβητο απεικονίζει το φωνηματικό σύστημα της Αλβανικής ότι δηλαδή κάθε ένα από τα 36 γράμματα του αλφαβήτου αντιστοιχεί σε έναν φθόγγο (βλ. Πίνακα 3). Σε εννέα περιπτώσεις δυο γράμματα αναπαριστούν έναν φθόγγο: τα «dh» /ð/, «gj» /ʃ/, «ll» /ɬ/.

«nj» /ɲ/, «rr» /r/, «sh» /ʃ/, «th» /θ/, «xh» /dʒ/ και «zh» /z/. Μια περίπτωση που ενδέχεται να δυσκολέψει ομιλητές άλλων γλωσσών που μαθαίνουν τη Αλβανική ως ξένη γλώσσα είναι η έλλειψη δήλωσης του τόνου στην ορθογραφία. Συγκεκριμένες δυσκολίες που αναμένεται να αντιμετωπίσουν ελληνόφωνοι που μαθαίνουν την Αλβανική αλλά και αλβανόφωνοι που μαθαίνουν την Ελληνική λόγω διαφορών στα ορθογραφικά συστήματα των δύο γλωσσών αναλύονται διεξοδικά στην υποενότητα 1.4.4 του παρόντος κεφαλαίου.

Πίνακας 3. Αντιστοιχία γραμμάτων-φθόγγων στη Αλβανική.

ΓΡΑΜΜΑ		Φθόγγοι Φωνητική αξία (ΔΦΑ)
A	a	[a]
B	b	[b]
C	c	[ts]
Ç	ç	[tʃ]
D	d	[d]
Dh	dh	[ð]
E	e	[e]
Ë	ë	[ə]
F	f	[f]
G	g	[g]
Gj	gj	[ʝ]
H	h	[h]
I	i	[i]
J	j	[j]
K	k	[k]
L	l	[l]
Ll	ll	[ɫ]
M	m	[m]
N	n	[n]
Nj	nj	[ɲ]
O	o	[o]
P	p	[p]
Q	q	[c]
R	r	[r]
Rr	rr	[r]
S	s	[s]
Sh	sh	[ʃ]
T	t	[t]
Th	th	[θ]
U	u	[u]
V	v	[v]
X	x	[dʒ]
Xh	xh	[dʒ]
Y	y	[y]
Z	z	[z]
Zh	zh	[z]

1.3. Φωνητική περιγραφή των φθόγγων της Ελληνικής

1.3.1. Τα σύμφωνα της Ελληνικής

Ο Πίνακας 4 παρουσιάζει τα σύμφωνα του φθογγικού συστήματος της Νέας Ελληνικής. Κατατασσόμενα ανά τρόπο άρθρωσης, υπάρχουν σύμφωνα κλειστά, ρινικά, παλλόμενα (μονοπαλλόμενα και σπανιότατα πολυπαλλόμενα), τριβόμενα και προστριβόμενα. Κατατασσόμενα ανά τόπο άρθρωσης, υπάρχουν σύμφωνα διχειλικά, χειλοδοντικά, οδοντικά, φατνιακά, ουρανικά και υπερωικά.

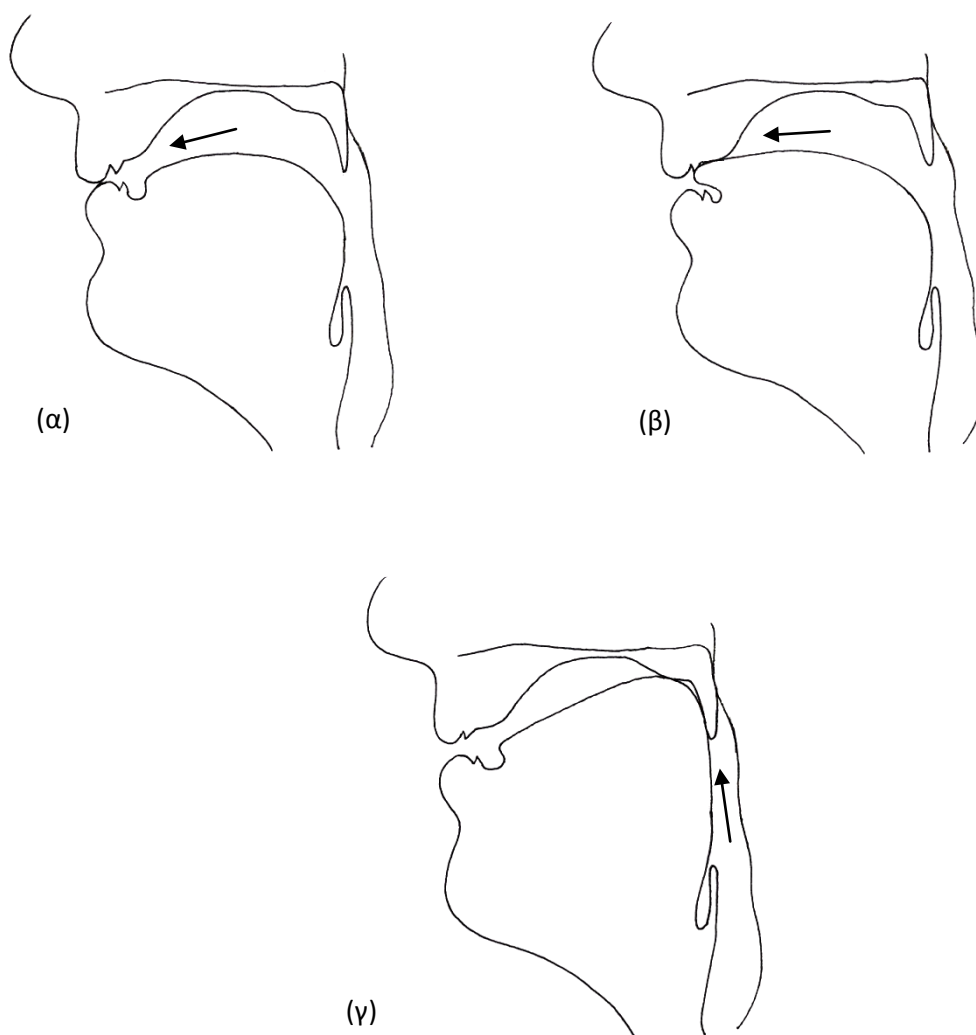
Πίνακας 4. Τα σύμφωνα του φθογγικού συστήματος της Νέας Ελληνικής ανά τόπο και τρόπο άρθρωσης. Όπου εμφανίζονται ζεύγη συμβόλων το αριστερό σύμβολο δηλώνει το άηχο σύμφωνο ενώ το δεξί σύμβολο δηλώνει το ηχηρό σύμφωνο.

	ΤΟΠΟΣ ΑΡΘΡΩΣΗΣ					
	Διχειλικά	Χειλοδοντικά	Οδοντικά	Φατνιακά	Ουρανικά	Υπερωικά
ΤΡΟΠΟΣ ΑΡΘΡΩΣΗΣ						
Κλειστά	p b		t̪ d̪	t d	c ɟ	k ɡ
Ρινικά	m	ɱ	ɲ	n	ɲ	ŋ
Πολυπαλλόμενα				r		
Μονοπαλλόμενα				ɾ		
Τριβόμενα		f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	x ɣ
Πλευρικά προσεγγ.				l	ʎ	
Προστριβόμενα				ts dz		

1.3.1.1. Κλειστά σύμφωνα

Η Ελληνική έχει άηχα διχειλικά /p/, φατνιακά /t/ και υπερωικά /k/ κλειστά σύμφωνα σε λέξεις όπως *πίτα* /ríta/, *τέλος* /télos/ και *κάτι* /káti/. Έχει επίσης τα αντίστοιχα ηχηρά διχειλικά /b/, φατνιακά /d/ και υπερωικά /g/ σύμφωνα σε λέξεις όπως *μπαίνω* /béno/, *ντύνω* /díno/ και *γκάμα* /gáma/ (Arvaniti 2001, Arvaniti 2007, Botinis et al. 2000, Nicolaidis 2002). Στην Ελληνική υπάρχουν επίσης τα κλειστά ουρανικά [c] και [ɟ] σε λέξεις όπως *κήπος* [cípos] και *γκέμι* [ɟémi] αντίστοιχα. Επειδή τα ουρανικά σύμφωνα αποτελούν μια ιδιαίτερη κατηγορία φθόγγων στην Ελληνική και περιλαμβάνουν αρκετούς ακόμη τρόπους άρθρωσης (ρινικά, τριβόμενα και πλευρικά σύμφωνα) θα αναφερθούμε σε αυτά σε ξεχωριστή ενότητα (βλ. υποενότητα 1.3.1.4).

Στη βιβλιογραφία υπάρχει κάποια διχογνωμία για την φωνολογική υπόσταση των ηχηρών κλειστών της Ελληνικής, για το αν δηλαδή αποτελούν ξεχωριστούς φθόγγους [b, d, ɡ] ή ακολουθίες ρινικού και κλειστού φθόγγου [mb, nd, ŋɡ] ή προρινικοποιημένα ηχηρά [^mb, ⁿd, ^ŋɡ]. Οι Arvaniti & Joseph (2000) σημειώνουν ότι, τουλάχιστον στην Αθήνα (όπου πραγματοποιήθηκε η συγκεκριμένη μελέτη, αν και πολλοί συμμετέχοντες δεν είχαν γεννηθεί στην Αθήνα αλλά διέμεναν εκεί), η νεότερη γενιά τείνει να χρησιμοποιεί σχεδόν αποκλειστικά τα ηχηρά [b, d, ɡ] χωρίς κανένα σημάδι ρινικότητας ειδικά όταν αυτά βρίσκονται στην αρχή λέξης και όταν αυτά παράγονται στον αυθόρμητο προφορικό λόγο. Οι Arvaniti & Joseph (2000) καταλήγουν ότι μπορούμε να μιλήσουμε με σιγουριά για μια γλωσσική αλλαγή καθώς η προρινικοποίηση απαντάται πλέον σχεδόν μόνο στην ομιλία της παλαιότερης γενιάς (άνω των 40 ετών) αλλά και εκεί, όπως και στην περίπτωση της νεότερης γενιάς, εμφανίζεται με περισσότερη συχνότητα στον αναγνωσμένο λόγο, στο λόγο

Σχήμα 11. Κλειστά σύμφωνα της Ελληνικής: (α) διχειλικά, (β) οδοντικά και (γ) υπερωικά.

δηλαδή που αρθρώνεται πιο αργά και προσεκτικά από τον αυθόρμητο προφορικό λόγο και που διαφέρει από το είδος του λόγου που συναντάται σε πραγματικές συνθήκες επικοινωνίας. Η προορινικοποίηση πάντως είναι πιο εκτεταμένη σε άλλες γεωγραφικές ζώνες της Ελλάδας (π.χ. Δωδεκάνησα, Κεντρική Μακεδονία, κ.α.).

Στην Ελληνική, τα /t/ και /d/ μπορεί να είναι φατνιακά ή οδοντικά. Έτσι, η φωνητική πραγμάτωση των τέλος /télos/ και ντύνω /díno/ που αναφέρθηκαν ως παραδείγματα προηγουμένως μπορεί να είναι [télos] και [díno] ή [t̪élos] και [d̪íno] με την οδοντική προφορά να είναι πάντως πιο συστηματική σε περιβάλλον πριν από τριβόμενα οδοντικά, π.χ. *Ματθαίος* [mat̪θéos]. Στο Σχήμα 11 παρουσιάζεται η άρθρωση των διχειλικών, οδοντικών και υπερωικών κλειστών συμφώνων της Ελληνικής (η άρθρωση των ουρανικών κλειστών παρουσιάζεται στην υποενότητα 1.3.1.4. με τα υπόλοιπα ουρανικά σύμφωνα). Και στις τρεις περιπτώσεις, η στοματική κοιλότητα φράζεται από τους αρθρωτές. Στα διχειλικά κλειστά η φραγή εμφανίζεται στα χείλη (Σχήμα 11α), στα οδοντικά κλειστά η φραγή εμφανίζεται στα άνω δόντια (Σχήμα 11β) και στα υπερωικά κλειστά η φραγή εμφανίζεται στη μαλακή υπερώα (Σχήμα 11γ). Σε όλες τις περιπτώσεις,

το ρεύμα αέρα από τους πνεύμονες δε βρίσκει δίοδο και συμπιέζεται μέχρι να ανοίξουν οι αρθρωτές και να απελευθερωθεί το κλειστό σύμφωνο.

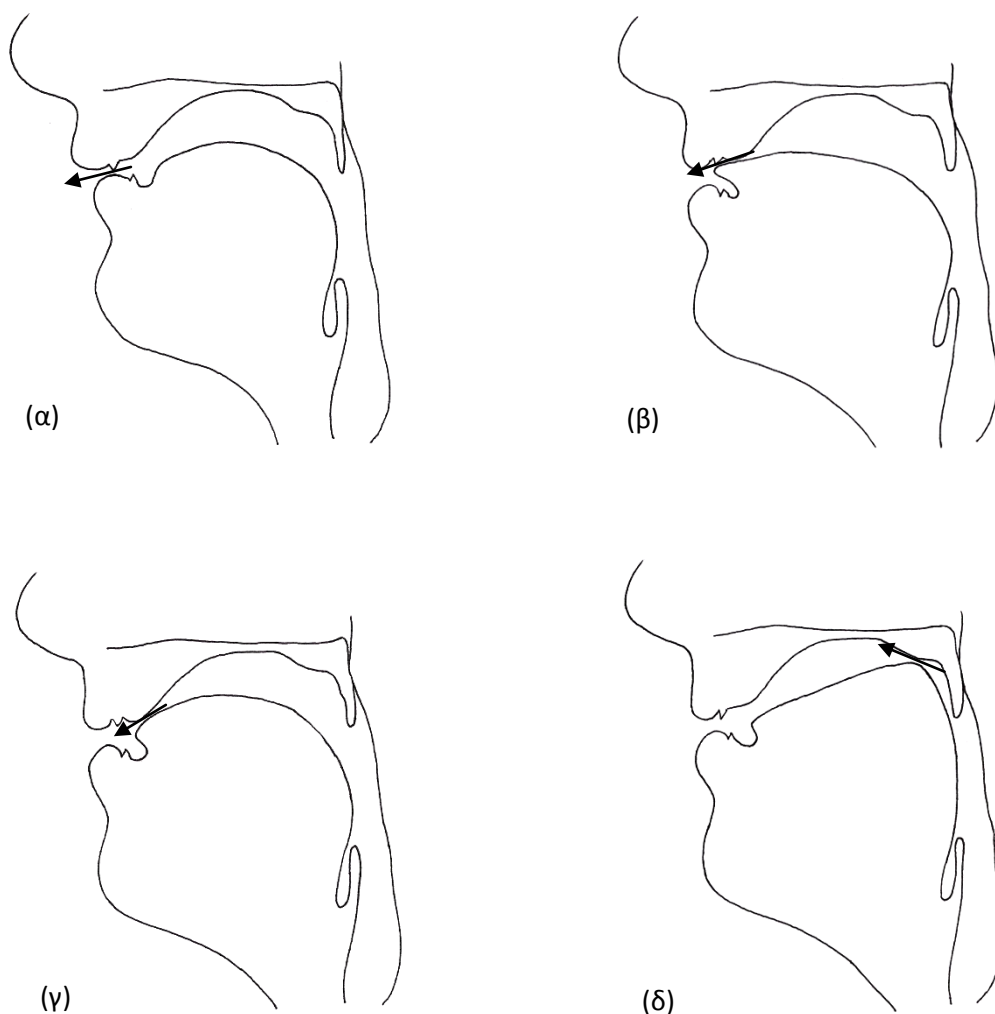
Όπως αναφέρθηκε στην υποενότητα 1.2.1.1., η περιγραφή της ηχηρότητας στα κλειστά σύμφωνα γίνεται βάσει του ΧΕΦ, του διαστήματος δηλαδή από την απελευθέρωση της άρθρωσης (ή αλλιώς την έκρηξη του κλειστού συμφώνου) έως την έναρξη της φώνησης. Στην Ελληνική, όπως και στην Αλβανική, τα άηχα κλειστά έχουν έναν πολύ σύντομο ΧΕΦ (περίπου 10 χιλιοστά του δευτερολέπτου) ενώ η φώνηση στα ηχηρά κλειστά σύμφωνα ξεκινάει αρκετά χιλιοστά του δευτερολέπτου πριν την έκρηξη, ουσιαστικά συνοδεύει τη συμφωνική φραγή (ο ΧΕΦ παίρνει αρνητικές τιμές).

1.3.1.2. Τριβόμενα και προστριβόμενα σύμφωνα

Η Ελληνική έχει άηχα χειλοδοντικά /f/, οδοντικά /θ/, φατνιακά /s/ και υπερωικά /x/ τριβόμενα σύμφωνα σε λέξεις όπως *φέρω* /féro/, *θύμα* /θíma/, *σήμα* /síma/ και *χάρη* /xáři/ καθώς και τα αντίστοιχα ηχηρά χειλοδοντικά /v/, οδοντικά /ð/, φατνιακά /z/ και υπερωικά /ɣ/ τριβόμενα σύμφωνα σε λέξεις όπως *βάρος* /város/, *δέμα* /δέma/, *ζωή* /zoί/ και *γάμος* /γάmos/. Υπάρχουν επίσης το άηχο ουρανικό τριβόμενο [ç] π.χ. *χέρι* [çéři] και το ηχηρό ουρανικό τριβόμενο [j] π.χ. *γέρος* [jéros] (βλ. υποενότητα 1.3.1.4.).

Σύμφωνα με ακουστικές και αρθρωτικές μελέτες, τα φατνιακά τριβόμενα /s, z/ αρθρώνονται σε κάπως πιο οπίσθια θέση από τη φατνιακή αλλά όχι τόσο οπίσθια θέση ώστε να μπορούμε να τα κατατάξουμε στα μεταφατνιακά (Nicolaidis 2001, Panagoroulos 1991). Στο Σχήμα 12 παρουσιάζεται η άρθρωση των χειλοδοντικών, οδοντικών, φατνιακών και υπερωικών τριβόμενων της Ελληνικής (η άρθρωση των ουρανικών τριβόμενων παρουσιάζεται στην υποενότητα 1.3.1.4. με τα υπόλοιπα ουρανικά σύμφωνα). Σε όλες τις περιπτώσεις, οι αρθρωτές πλησιάζουν πολύ μεταξύ τους αφήνοντας ένα πολύ στενό πέρασμα από όπου το ρεύμα αέρα περνάει δημιουργώντας μια αναταραχή. Στα χειλοδοντικά τριβόμενα το στενό πέρασμα εμφανίζεται στα άνω δόντια, όπου πλησιάζουν πολύ τα κάτω χείλη (Σχήμα 12α), στα οδοντικά τριβόμενα το στενό πέρασμα εμφανίζεται στα άνω δόντια όπου όμως πλησιάζει πολύ η άκρη της γλώσσας (Σχήμα 12β), στα φατνιακά τριβόμενα το στενό πέρασμα εμφανίζεται στα άνω φατνία (Σχήμα 12γ) και στα υπερωικά τριβόμενα το στενό πέρασμα εμφανίζεται στη μαλακή υπερώα (Σχήμα 12δ).

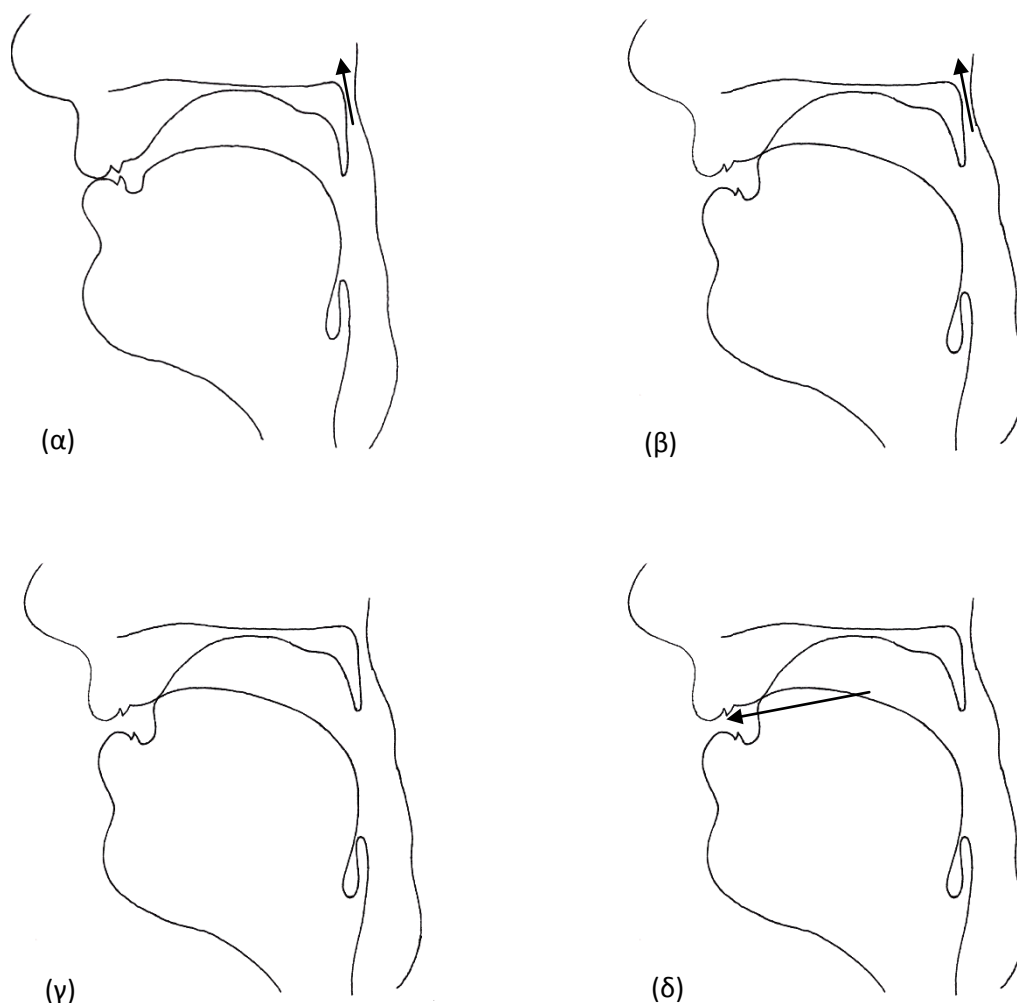
Όπως αναφέρθηκε στην υποενότητα 1.1.3.2., τα προστριβόμενα σύμφωνα αποτελούν έναν συνδυασμό κλειστού και τριβόμενου φθόγγου. Στην Ελληνική εμφανίζονται τα φατνιακά προστριβόμενα [ts] και [dz] σε λέξεις όπως *τσάντα* /tsáda/ και *τζατζίκι* /dzadzíki/ αντίστοιχα. Πρέπει πάντως να τονιστεί ότι στη βιβλιογραφία υπάρχει διχογνωμία για το αν το [ts] και το [dz] αποτελούν ένα φώνημα ή ένα σύμπλεγμα φωνημάτων, όπως π.χ. τα [sp], [st], [ps], [ks] και [sk] (Householder 1964, Tzakosta & Vis 2009, Σετάτος 1974, Φουράκης κ.ά. 1999). Πάντως φαίνεται ότι τουλάχιστον σε φωνητικό επίπεδο τα [ts] και [dz] διαφέρουν από άλλες ακολουθίες συμφώνων που μόλις αναφέρθηκαν.

Σχήμα 12. Τριβόμενα σύμφωνα της Ελληνικής: (α) χειλοδοντικά, (β) οδοντικά, (γ) φατνιακά και (δ) υπερωικά.

1.3.1.3. Αντηχητικά (ρινικά, παλλόμενα και πλευρικά) σύμφωνα

Η Ελληνική έχει δύο ρινικά σύμφωνα, το διχειλικό /m/ και το φατνιακό /n/ σε λέξεις όπως με /me/ και ναι /ne/ αντίστοιχα. Υπάρχει επίσης το ουρανικό ρινικό [ɲ] σε λέξεις όπως εννιά [eɲá] (βλ. υποενότητα 1.3.1.4.). Πάντως, ο τόπος άρθρωσης των /m/ και /n/ επηρεάζεται σημαντικά από το περιβάλλον στο οποίο εκφωνούνται (Nicolaidis 2001). Έτσι, το διχειλικό /m/ αρθρώνεται ως χειλοδοντικό [ɱ] πριν από χειλοδοντικά σύμφωνα, π.χ. αμφιβολία [aɱfivoˈlía] ενώ το φατνιακό /n/ αρθρώνεται ως οδοντικό [ɲ] πριν από οδοντικά σύμφωνα, π.χ. ανθίζω [aɲθízo] και ως υπερωικό [ŋ] πριν από υπερωικά σύμφωνα, π.χ. άγχος [áɣɣɔs]. Η Ελληνική διαθέτει επίσης ένα παλλόμενο σύμφωνο, το μονοπαλλόμενο φατνιακό /ɾ/ σε λέξεις όπως ρήμα [ríma]. Το συγκεκριμένο σύμφωνο έχει γίνει αντικείμενο έρευνας πλήθους ακουστικών και αρθρωτικών μελετών τα τελευταία χρόνια (Arvaniti 1999a, Baltazani 2005, Baltazani 2007, Baltazani 2009, Baltazani & Nicolaidis 2011, Nicolaidis 2001). Οι μελέτες αυτές καταδεικνύουν ότι σε μεσοφωνηεντική θέση, π.χ. άρα /áɾa/ υπάρχουν και άλλοι πιθανοί τρόποι άρθρωσής του. Η Baltazani (2005) για παράδειγμα, αναφέρει

Σχήμα 13. Αντηχητικά σύμφωνα της Ελληνικής: (α) διχειλικά ρινικά, (β) φατνιακά ρινικά, (γ) φατνιακά μονοπαλλόμενα και (δ) φατνιακά πλευρικά.

την εμφάνιση του φατνιακού μονοπαλλόμενου /ɾ/ στο 64% των περιπτώσεων στα δεδομένα της, την εμφάνιση του φατνιακού πλευρικού προσεγγιστικού [ɽ] στο 34% των περιπτώσεων και την εμφάνιση του φατνιακού πολυπαλλόμενου [r] στο 2% των περιπτώσεων. Στις ακολουθίες /ɾ/ + σύμφωνο και σύμφωνο + /ɾ/ σε λέξεις όπως *αρκούδα* [arkúða] και *ακρίδα* [akríða] αντίστοιχα εμφανίζεται ανάμεσα στο σύμφωνο και το /ɾ/ ένα “φωνηεντικό” στοιχείο διάρκειας 20-30 χιλιοστών του δευτερολέπτου του οποίου μάλιστα η ποιότητα προσομοιάζει πολύ αυτή του φωνήεντος που ακολουθεί (Baltazani 2009, Baltazani & Nicolaidis 2011). Για παράδειγμα, στη λέξη *ακρίδα* /akríða/ το φωνηεντικό στοιχείο που εμφανίζεται ανάμεσα στο /k/ και το /ɾ/ μοιάζει ποιοτικά με /i/. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι τόσο η παραγωγή όσο και η πρόσληψη του «φωνήεντος» αυτού δε γίνεται αντιληπτή από φυσικούς ομιλητές της Ελληνικής (αν και υπάρχουν κάποιες ενδείξεις ότι ομιλητές άλλων γλωσσών, π.χ. της Αγγλικής αντιλαμβάνονται την ύπαρξή του όταν ακούν Ελληνικά).

Η Ελληνική έχει ένα πλευρικό φατνιακό /l/ π.χ. *λάκκος* /lákos/ καθώς και το πλευρικό ουρανικό [ɭ] π.χ. *ελιά* [elía] (βλ. υποενότητα 1.3.1.4.). Μια πολύ γνωστή διαλεκτική ποικιλία του /l/

είναι το *υπερωικοποιημένο* (velarized) πλευρικό φατνιακό [ɬ] το οποίο εμφανίζεται μπροστά από τα φωνήεντα /a, o, u/ π.χ. *χαλαρά* [xaɫaɾá] στα ιδιώματα της Βόρειας Ελλάδας συμπεριλαμβανομένης της περιοχής της Θεσσαλονίκης.

Στο Σχήμα 13 παρουσιάζεται η άρθρωση των διχειλικών και φατνιακών ρινικών, του φατνιακού μονοπαλλόμενου και του φατνιακού πλευρικού της Ελληνικής (η άρθρωση του ουρανικού ρινικού και του ουρανικού πλευρικού παρουσιάζεται στην υποενότητα 1.3.1.4. με τα υπόλοιπα ουρανικά σύμφωνα). Στα ρινικά σύμφωνα εμφανίζεται συμφωνική φραγή σε κάποιο σημείο της στοματικής κοιλότητας αλλά ο αέρας από τους πνεύμονες διαφεύγει από την μύτη. Στην περίπτωση των διχειλικών ρινικών η φραγή εμφανίζεται στα χείλη (Σχήμα 13α) ενώ στην περίπτωση των φατνιακών ρινικών η φραγή εμφανίζεται στα άνω φατνία (Σχήμα 13β). Στα φατνιακά μονοπαλλόμενα η άκρη της γλώσσας «χτυπάει» στα φατνία μια φορά και επιστρέφει στη θέση της. Αυτή η στιγμιαία κίνηση και επαναφορά είναι δύσκολο να αποτυπωθεί σε σχήμα και έτσι στο Σχήμα 13γ αποτυπώνεται η επαφή της γλώσσας στα φατνία. Τέλος, στα φατνιακά πλευρικά υπάρχει επαφή στην περιοχή των άνω φατνίων αλλά ο αέρας διαφεύγει από την μια ή και από τις δύο πλευρές της γλώσσας (Σχήμα 13δ).

1.3.1.4. Ουρανικά σύμφωνα

Τα ουρανικά σύμφωνα της Ελληνικής είναι συνολικά έξι:

- τα κλειστά [c] και [ɟ] (ηχηρό και άηχο αντίστοιχα)
- τα τριβόμενα [ç] και [j] (ηχηρό και άηχο αντίστοιχα)
- το ηχηρό ρινικό [ɲ]
- το ηχηρό πλευρικό προσεγγιστικό [ʎ]

Τα ουρανικά αυτά σύμφωνα εμφανίζονται στις ακόλουθες περιπτώσεις:

α. Ουρανικοποίηση υπερικών κλειστών και τριβόμενων όταν ακολουθεί /i/ ή /e/

Τα ουρανικά κλειστά και τριβόμενα [c, ɟ, ç, j] βρίσκονται σε συμπληρωματική κατανομή με τα αντίστοιχα υπερικά κλειστά και τριβόμενα [k, g, x, ɣ] μπροστά από πρόσθιο φωνήεν (/i/ και /e/). Έτσι, τα ουρανικά κλειστά [c] και [ɟ] εμφανίζονται ως αλλόφωνα των υπερικών κλειστών [k] και [g] και τα ουρανικά τριβόμενα [ç] και [j] ως αλλόφωνα των υπερικών τριβόμενων [x] και [ɣ] αντίστοιχα. Σε καμία περίπτωση ένας Έλληνας φυσικός ομιλητής δε θα πει *[kípos]⁹ ή *[ɣéros].

Παραδείγματα:

(3)	α.	/k/ → [c]	κήπος [cípɔs]
	β.	/g/ → [ɟ]	αγκινάρα [aɟinára]
	γ.	/x/ → [ç]	χέρι [çéɾi]

⁹ Η χρήση του υπερικού κλειστού αντί για το ουρανικό αλλόφωνό του είναι χαρακτηριστική της ομιλίας ξένων φυσικών ομιλητών (π.χ. Άγγλων) όταν μαθαίνουν την Ελληνική. Φυσικά, οι Άγγλοι φυσικοί ομιλητές, επηρεαζόμενοι από τη μητρική τους γλώσσα, χρησιμοποιούν το αγγλικό /k/, δηλαδή το δασύ υπερικό κλειστό [k^h] στο συγκεκριμένο περιβάλλον, βλ. υποενότητα 1.2.1.1.

δ. /ɣ/ → [j] γέρος [jéros]

β. Ουρανικοποίηση υπερωικών κλειστών και τριβόμενων όταν ακολουθεί /i/ και φωνήεν

Επιπλέον, τα ουρανικά κλειστά και τριβόμενα [c, ʃ, ɟ, j] εμφανίζονται ως αλλόφωνα των αντίστοιχων υπερωικών όταν ακολουθεί /i/ και κατόπιν /a, o, u/ στην ίδια συλλαβή.

Παραδείγματα:

(4) α. /k/ → [c] κυάλι [cáli]

β. /g/ → [ʃ] γκιώνης [ʃónis]

γ. /x/ → [ɟ] χιόνι [ɟóni]

δ. /ɣ/ → [j] γιαγιά [jajá]

Σε αυτές τις περιπτώσεις, μόνο η ορθογραφία υποδεικνύει σε έναν μη φυσικό ομιλητή την ύπαρξη του 'υποβόσκοντος' φωνήεντος [i], π.χ. στο χιόνι [ɟóni] αλλά όχι στο χέρι [ɟeri] καθώς και στις δύο περιπτώσεις η φωνητική πραγμάτωση είναι η ίδια, το ουρανικό τριβόμενο [ɟ].

γ. Ουρανικοποίηση /n/ και /l/ όταν ακολουθεί /i/ και φωνήεν

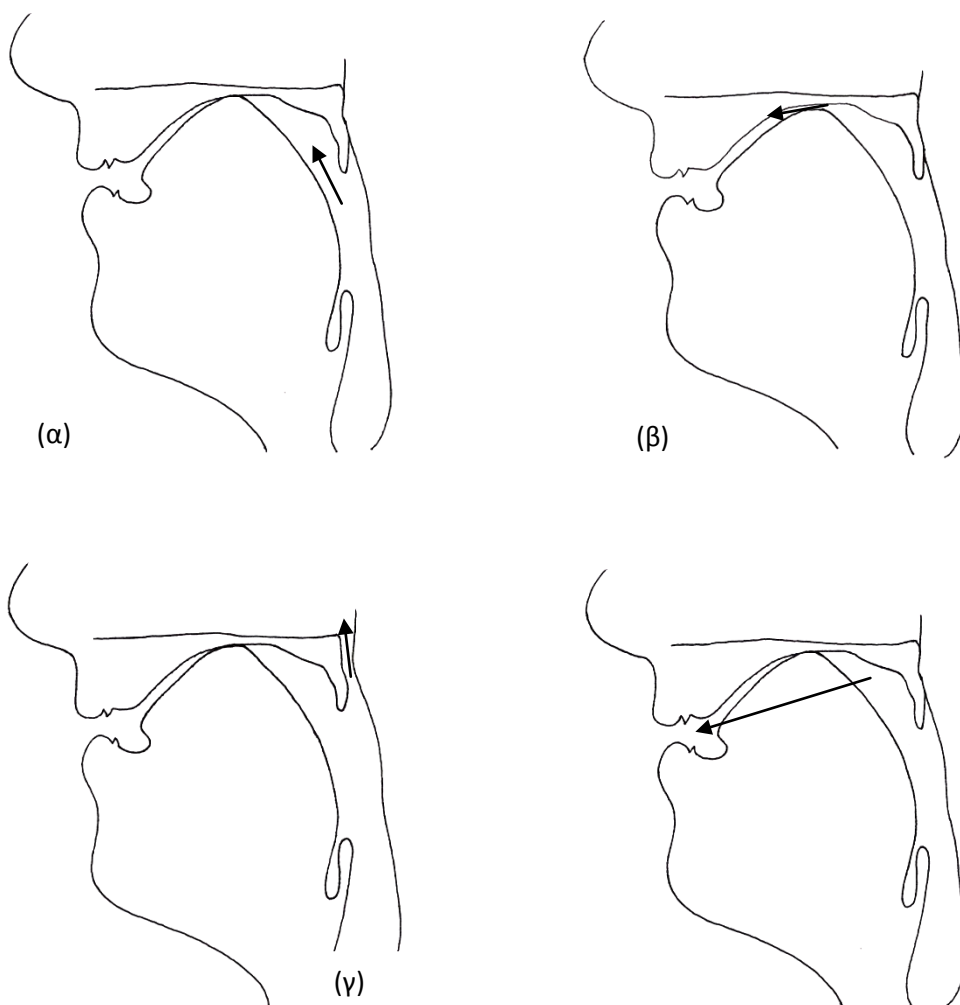
Κατά τον ίδιο τρόπο, το ουρανικό ρινικό [ɲ] και το ουρανικό πλευρικό [ʎ] εμφανίζονται ως αλλόφωνα του φατνιακού ρινικού /n/ και του φατνιακού πλευρικού /l/ αντίστοιχα όταν ακολουθεί /i/ και κατόπιν φωνήεν στην ίδια συλλαβή.

Παραδείγματα:

(5) α. /l/ → [ʎ] λιακάδα [ʎakáða]

β. /n/ → [ɲ] νιάτο [ɲáto]

Στο Σχήμα 14 παρουσιάζεται η άρθρωση των ουρανικών κλειστών, τριβόμενων, ρινικών και πλευρικών συμφώνων της Ελληνικής. Στα κλειστά κλειστά εμφανίζεται συμφωνική φραγή στον ουρανίσκο ενώ στα τριβόμενα εμφανίζεται η χαρακτηριστική των τριβόμενων στένωση που δημιουργεί την αναταραχή του ρεύματος αέρα στον ουρανίσκο (σχήματα 14α και 14β αντίστοιχα). Στα ουρανικά ρινικά εμφανίζεται συμφωνική φραγή στην περιοχή του ουρανίσκου (όπως και στην περίπτωση των ουρανικών κλειστών) αλλά ο αέρας διαφεύγει από την μύτη (Σχήμα 14γ). Τέλος, στα ουρανικά πλευρικά εμφανίζεται επαφή στην περιοχή του ουρανίσκου αλλά ο αέρας διαφεύγει από την μία ή και τις δύο πλευρές της γλώσσας (Σχήμα 14δ).

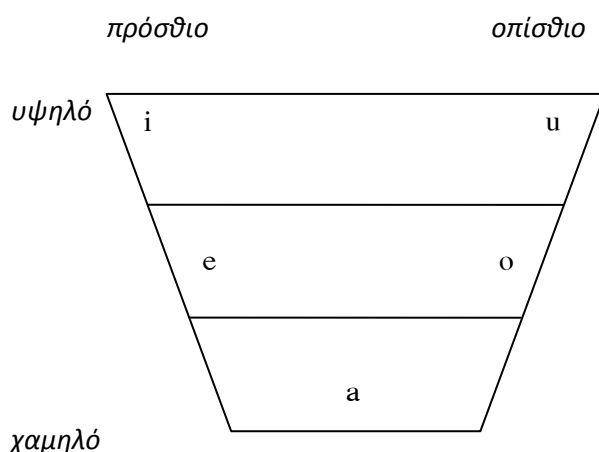
Σχήμα 14. Ουρανικά σύμφωνα της Ελληνικής: (α) κλειστά, (β) τριβόμενα, (γ) ρινικά και (δ) πλευρικά προσεγγιστικά.

1.3.2. Τα φωνήεντα της Ελληνικής

Το φωνηεντικό σύστημα της Ελληνικής είναι αρκετά απλό και διαθέτει πέντε φωνήεντα:

- δύο υψηλά, το πρόσθιο /i/ πεις /pis/ και το οπίσθιο /u/ πους /pus/
- δύο μεσαία, το πρόσθιο /e/ πες /pes/ και το οπίσθιο /o/ πως /pos/
- ένα χαμηλό κεντρικό, το /a/ πας /pas/

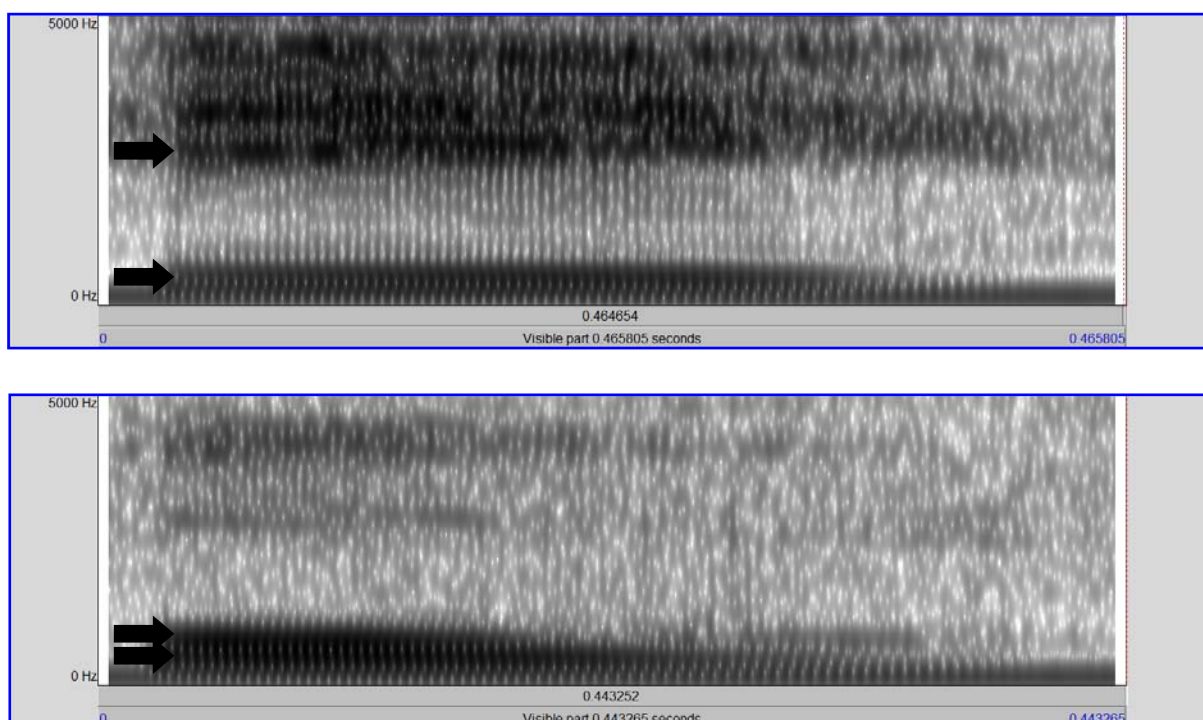
Τα /o/ και /u/ είναι ταυτόχρονα και στρογγυλά ενώ τα /i/, /e/ και /a/ είναι μη στρογγυλά. Στο Σχήμα 15 παρουσιάζονται τα φωνήεντα της Ελληνικής τοποθετημένα κατά προσέγγιση στον φωνηεντικό χώρο.

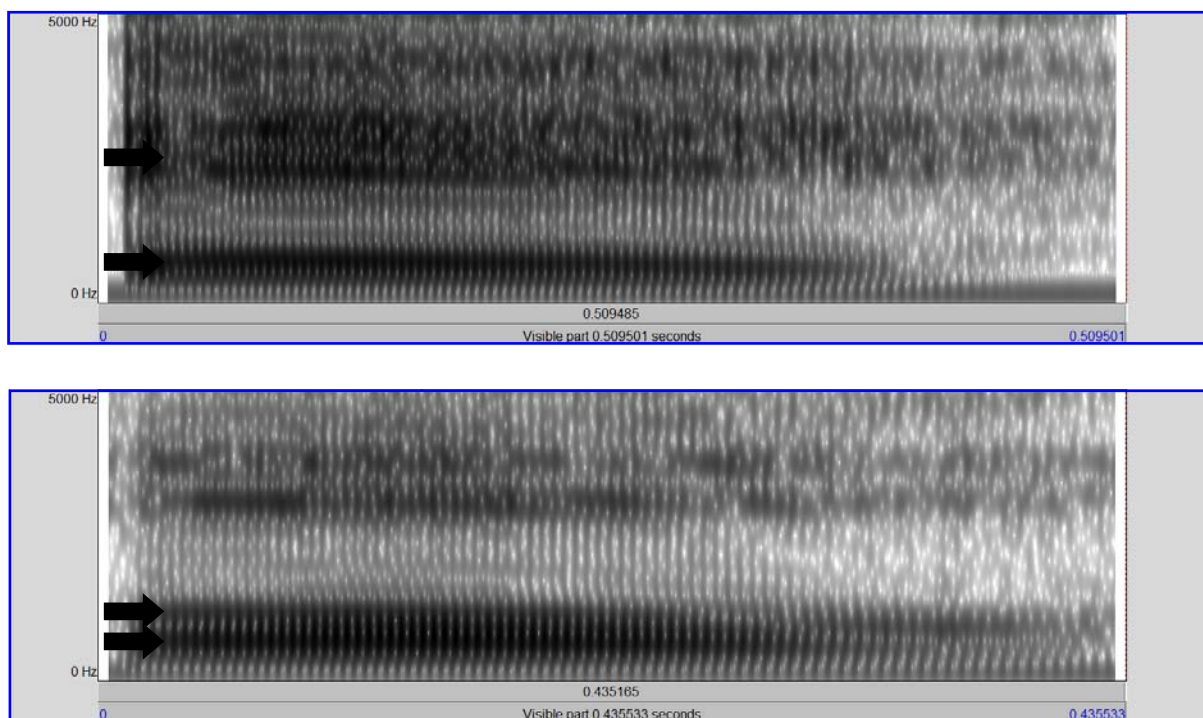
Σχήμα 15. Τα φωνήεντα της Ελληνικής τοποθετημένα κατά προσέγγιση στον φωνηεντικό χώρο.

1.3.2.1. Ακουστική ανάλυση φωνηέντων

Σύμφωνα με φωνητικές/ακουστικές μελέτες (Arvaniti 1999b, Arvaniti 2007, Baltazani 2007, Lengeris 2011, Nicolaidis 2003, Sfakianaki 2002), το χαμηλό κεντρικό φωνήεν /a/ αρθρώνεται λίγο πιο ψηλά στον φωνηεντικό χώρο, και επομένως, αν θέλουμε να το περιγράψουμε με ακρίβεια πρέπει να

Σχήμα 16. Φασματογραφήματα των δύο υψηλών φωνηέντων της Ελληνικής, του πρόσθιου /i/ και του οπίσθιου /u/. Οι δύο πρώτοι διαμορφωτές (F1 και F2) σημειώνονται με βέλη. Οι διαμορφωτές παρουσιάζονται στο φασματογράφημα με έντονες μαύρες οριζόντιες λωρίδες και δηλώνουν τις αρμονικές που έχουν ενισχυθεί λόγω του σχήματος της στοματικής κοιλότητας που διαμορφώνεται κάθε φορά από τη θέση των αρθρωτών.

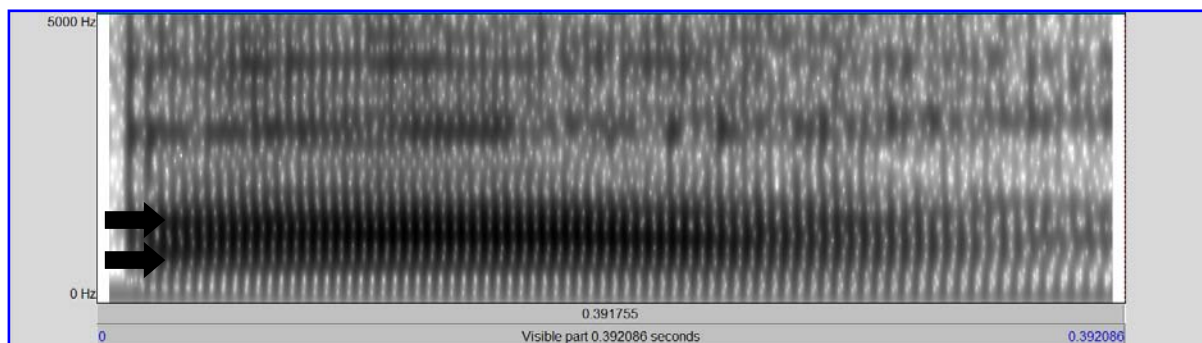

Σχήμα 17. Φασματογραφήματα των δύο μεσαίων φωνηέντων της Ελληνικής, του πρόσθιου /e/ και του οπίσθιου /o/. Οι δύο πρώτοι διαμορφωτές (F1 και F2) σημειώνονται με βέλη.

χρησιμοποιήσουμε το σύμβολο [ɐ]. Επίσης, σύμφωνα με κάποιες από αυτές τις μελέτες, το μεσαίο πρόσθιο φωνήεν /e/ αρθρώνεται λίγο πιο χαμηλά στον φωνηεντικό χώρο, και επομένως, το ακριβές σύμβολο για την περιγραφή του είναι το [ɛ]. Εντούτοις, όπως σημειώνει η Arvaniti (2007), υπάρχουν διαφορές μεταξύ φωνητικών/ακουστικών μελετών σχετικά με την ακριβή θέση των ελληνικών φωνηέντων στο χώρο, ιδίως των μεσαίων /e/ (ή [ɛ]) και /o/. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η χρήση των συμβόλων [ɛ] και [ɐ] μπορεί να δυσκολέψει τον αναγνώστη χωρίς να του προσφέρει κάποιο ιδιαίτερο όφελος έχει οδηγήσει πολλούς φωνητικούς και φωνολόγους στο να τα αποφεύγουν στις περιγραφές τους. Έτσι, στη βιβλιογραφία είτε συναντούμε τα /e/ και /a/ (με τη χρήση των πλάγιων γραμμών να υποδηλώνει ότι γίνεται λόγος για τη φωνηματική υπόσταση των φωνηέντων) είτε, σε κάποιες περιπτώσεις, συναντούμε για λόγους απλούστευσης τη χρήση των [ɛ] και [a] παρόλο που η χρήση των αγκυλών δηλώνει τη φωνητική πραγμάτωση των φθόγγων και επομένως σύμφωνα με τα ακουστικά δεδομένα θα ήταν πιο ‘ακριβής’ η χρήση των [ɛ] και [ɐ] αντίστοιχα.

Τα σχήματα 16-18 παρουσιάζουν φασματογραφήματα των πέντε ελληνικών φωνηέντων /i, e, a, o, u/ ειπωμένα από την ίδια γυναίκα, φυσική ομιλήτρια της Ελληνικής. Στον κάθετο άξονα του κάθε φασματογραφήματος σημειώνεται η συχνότητα σε Hz (0-5000 Hz στα συγκεκριμένα φασματογραφήματα), ενώ στον οριζόντιο άξονα σημειώνεται ο χρόνος σε δευτερόλεπτα (το κάθε φωνήεν έχει διάρκεια περίπου 0.5 δευτερόλεπτο). Στα φασματογραφήματα, οι περιοχές με περισσότερη ενέργεια, στη συγκεκριμένη περίπτωση οι διαμορφωτές, σημειώνονται με πιο σκούρο χρώμα.

Παρόλη την διαδεδομένη άποψη αλλά και αποτελέσματα παλιότερων μελετών σύμφωνα με τα οποία η επίδραση του τόνου στην ποιότητα των φωνηέντων της Ελληνικής είναι σχεδόν

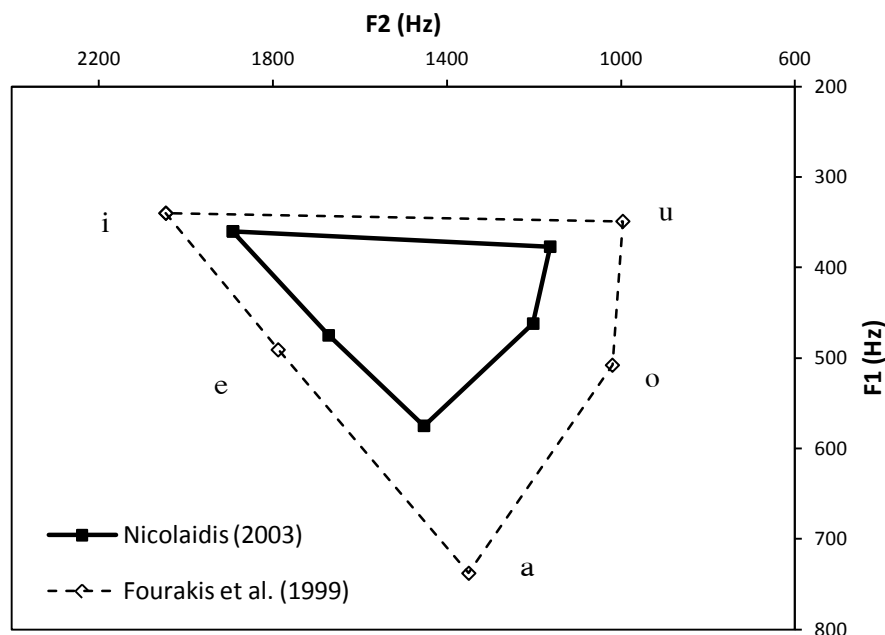
Σχήμα 18. Φασματογράφημα του κεντρικού χαμηλού φωνήεντος /a/. Οι δύο πρώτοι διαμορφωτές (F1 και F2) σημειώνονται με βέλη.

μηδαμινή (π.χ. Arvaniti 1991, Dauer 1980), νεότερες μελέτες δείχνουν ότι όταν τα φωνήεντα της Ελληνικής είναι άτονα, τότε πρώτον καταλαμβάνουν μια πιο κεντρική θέση στον φωνηεντικό χώρο από αυτήν που καταλαμβάνουν όταν είναι τονισμένα και, δεύτερον, έχουν μικρότερη διάρκεια (Baltazani 2007, Fourakis et al. 1999, Lengeris 2011, Nicolaidis 2003). Αυτό το είδος της φωνηεντικής μείωσης συμβαίνει στο φωνητικό επίπεδο (phonetic vowel reduction) και μπορεί να προκληθεί και από άλλους παράγοντες όπως η ταχύτητα εκφοράς και το είδος λόγου (αυθόρμητος/προφορικός ή προσχεδιασμένος/εκφωνημένος) και συνδέεται με την συνάρθρωση (Lengeris 2011, Nicolaidis 2003). Το είδος αυτό της φωνηεντικής μείωσης δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να συγχέεται με την φωνηεντική μείωση που εμφανίζεται στο φωνολογικό επίπεδο (phonological vowel reduction) και είναι κατηγορική, εμφανίζεται δηλαδή αναγκαστικά όταν τα φωνήεντα εκφωνούνται σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα λέξης (σε γλώσσες όπως για παράδειγμα η Ρώσικη και η Αγγλική).

Στον Πίνακα 5 παρουσιάζονται η μέση τιμή διάρκειας των φωνηέντων της Ελληνικής όπως αναφέρεται στους Fourakis et al. (1999) και τη Nicolaidis (2003). Οι τιμές από τους Fourakis et al. (1999) προέρχονται από πέντε άντρες ομιλητές οι οποίοι διάβασαν τα φωνήεντα σε περιβάλλον λέξης (/rVsV/) σε τονισμένη και άτονη θέση. Οι τιμές από τη Nicolaidis (2003) προέρχονται από δύο άντρες ομιλητές. Τα φωνήεντα εκφωνήθηκαν κατά τη διάρκεια αυθόρμητου προφορικού λόγου (ελεύθερης συζήτησης) και περιλαμβάνουν και τονισμένα και άτονα φωνήεντα. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 5, τα τονισμένα φωνήεντα στους Fourakis et al. (1999) είναι πιο μακρά σε διάρκεια από τα άτονα.

Πίνακας 5. Μέση τιμή διάρκειας (ms) των φωνηέντων της Ελληνικής από τους Fourakis et al. (1999) και Nicolaidis (2003). Τα φωνήεντα στους Fourakis et al. (1999) είναι αναγνωσμένα ενώ τα φωνήεντα στη Nicolaidis (2003) είναι εκφωνημένα σε αυθόρμητο προφορικό λόγο.

Φωνήεν	Fourakis et al. (1999)		Nicolaidis (2003)
	Τονισμένο	Άτονο	Μέση τιμή τονισμένων και άτονων
/i/	76	44	69
/e/	94	57	81
/a/	105	78	85
/o/	94	67	78
/u/	88	54	60

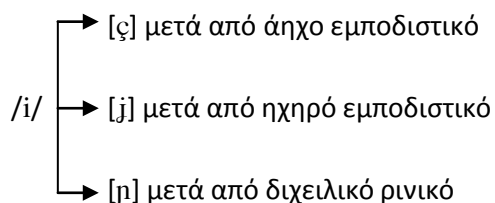
Σχήμα 19. Μέση τιμή πρώτου και δεύτερου διαμορφωτή των πέντε φωνηέντων της Ελληνικής από τους Fourakis et al. (1999) και Nicolaidis (2003). Τα φωνήεντα στους Fourakis et al. (1999) είναι αναγνωσμένα ενώ τα φωνήεντα στη Nicolaidis (2003) είναι εκφωνημένα σε αυθόρμητο προφορικό λόγο.

Στο Σχήμα 19 παρουσιάζονται τα φωνήεντα της Ελληνικής τοποθετημένα στον φωνηεντικό χώρο με βάση τις τιμές του πρώτου και του δεύτερου διαμορφωτή όπως παρουσιάζονται στις ίδιες μελέτες. Όπως φαίνεται στο σχήμα, η σχετική θέση των φωνηέντων στον χώρο είναι παρόμοια στις δύο μελέτες. Μια σημαντική διαφορά μεταξύ μελετών, που καταδεικνύει με τον καλύτερο τρόπο τη φωνηεντική μείωση ως αποτέλεσμα του διαφορετικού είδους λόγου στο οποίο εκφωνήθηκαν τα φωνήεντα, είναι ότι στον ελεύθερο λόγο (Nicolaidis 2003) τα φωνήεντα καταλαμβάνουν μια πιο κεντρική θέση στον φωνηεντικό χώρο από τα φωνήεντα που έχουν αναγνωσθεί (Fourakis et al. 1999). Στον αναγνωσμένο λόγο, όπως είναι κατανοητό, η άρθρωση είναι πιο αργή και προσεκτική και τα φωνήεντα είναι πιο καθαρά και περισσότερο διακριτά μεταξύ τους.

1.3.2.2. Πραγματώσεις του /i/

Στην Ελληνική, το πρόσθιο υψηλό φωνήεν /i/ παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία στις πραγματώσεις του ανάλογα με το περιβάλλον στο οποίο εκφωνείται, συγκεκριμένα ανάλογα με τους φθόγγους που προηγούνται ή έπονται σε συνδυασμό με τη συλλαβική του θέση. Στην υποενότητα 1.3.1.4. είδαμε ότι το /i/ συγχωνεύεται με τα υπερωικά κλειστά /k, ɡ/, τα υπερωικά τριβόμενα /x, ɣ/, το φατνιακό ρινικό /ɲ/ και το φατνιακό πλευρικό /l/, όταν μετά από το /i/ ακολουθεί φωνήεν στην ίδια συλλαβή με αποτέλεσμα αυτής της συγχώνευσης τα ουρανικά κλειστά [c, ʃ], π.χ. *κυάλι* [cáli] και *γκιώνης* [ʒónis] αντίστοιχα, τα ουρανικά τριβόμενα [ç, j], π.χ. *χιόνι* [çóni] και *γιαγιά* [jajá] αντίστοιχα, το ουρανικό ρινικό [ɲ], π.χ. *νιάτο* [ɲáto] και το ουρανικό πλευρικό [ʎ], π.χ. *λιακάδα* [ʎakáða] αντίστοιχα.

Επιπλέον, υπάρχουν τρεις περιπτώσεις όπου το /i/ πραγματώνεται ως σύμφωνο, δύο ως ουρανικό τριβόμενο και μια ως ουρανικό ρινικό, όταν ακολουθεί φωνήεν:

Παραδείγματα:

(6) /mati-a/ → [mátɕa] μάτια

/klaði-a/ → [klaðjǎ] κλαδιά

/skamni-a/ → [skamɲǎ] σκαμνιά

1.3.3. Ορθογραφία της Ελληνικής

Το ορθογραφικό σύστημα της ελληνικής είναι σχετικά απλό, καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις έχουμε αντιστοιχία φωνήματος-γραφήματος/γράμματος (βλ. Πίνακα 6). Παρόλα αυτά, υπάρχουν κάποιες εξαιρέσεις στις οποίες πρέπει να δίνεται ιδιαίτερη προσοχή όταν κάποιος επιχειρεί να μάθει την Ελληνική ως ξένη γλώσσα. Συγκεκριμένα:

- Ένας φθόγγος μπορεί να δηλώνεται με περισσότερα από ένα γράμματα. Αυτό συμβαίνει στην περίπτωση του /i/, του /o/ του /e/ και του /s/.

/i/	{	«η»
		«ι»
		«υ»
		«οι»
		«ει»
		«υι»
/e/	{	«ε»
		«αι»
/o/	{	«ο»
		«ω»
/s/	{	«σ»
		«ς»

- Ένας φθόγγος μπορεί να δηλώνεται με συνδυασμό δύο γραμμάτων. Αυτό συμβαίνει στην περίπτωση του /b/, του /d/ και του /g/. Μάλιστα, το τελευταίο μπορεί να δηλωθεί με δύο διαφορετικούς συνδυασμούς γραμμάτων.

/b/ → «μπ»

/d/ → «ντ»

/g/ { «γγ»
«γκ»

- Ένα σύμπλεγμα συμφώνων μπορεί να δηλώνεται με ένα γράμμα. Αυτό συμβαίνει στην περίπτωση του /ps/ και του /ks/, των λεγόμενων διπλών συμφώνων της Ελληνικής.

/ps/ → «ψ»

/ks/ → «ξ»

- Τα προστριβόμενα /ts/ και /dz/ δηλώνονται με έναν συνδυασμό γραμμάτων (θεωρούνται όμως ένα φώνημα αν και, όπως είδαμε στην υποενότητα 1.3.1.2., στη βιβλιογραφία συναντάται κάποια διχογνωμία για το θέμα αυτό).

/ts/ → «τσ»

/dz/ → «τζ»

- Τέλος, το γράμμα «υ» όταν συνδυάζεται με το «ε» και το «α» προφέρεται με δύο διαφορετικούς τρόπους.

/av/ } «αυ» αυγό
/af/ } αυτί

/ev/ } «ευ» εύγε
/ef/ } ευτυχία

- Υπάρχουν επίσης περιπτώσεις δύο ομοίων γραμμάτων που παριστάνουν όμως έναν φθόγγο. Αυτά είναι τα:

/v/ «ββ» Σάββατο

/k/ «κκ» λάκκος

/l/ «λλ» άλλος

/m/ «μμ» άμμος

/n/ «νν» εννιά

/p/ «ππ» παππούς

/r/ «ρρ» άρρωστος

/s/ «σσ» τέσσερα

/t/ «ττ» περιττός

Πίνακας 6. Αντιστοιχία γραμμάτων-φθόγγων, λαμβάνοντας βεβαίως υπόψιν και τις περιπτώσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω.

Ελληνικό αλφάβητο	Διεθνές Φωνητικό αλφάβητο (IPA)
Α α	a
Β β	v
Γ γ	ɣ j
Δ δ	ð
Ε ε	e
Ζ ζ	z
Η η	i
Θ θ	θ
Ι ι	i
Κ κ	k c
Λ λ	l ʎ
Μ μ	m
Ν ν	n ɲ
Ξ ξ	ks
Ο ο	o
Π π	p
Ρ ρ	r
Σ σ ς	s
Τ τ	t
Υ υ	i
Φ φ	f
Χ χ	x ɣ
Ψ ψ	ps
Ω ω	o

1.4. Συγκριτική εξέταση Αλβανικής-Ελληνικής και ανάλυση λαθών στον προφορικό λόγο των μαθητών/-τριών

1.4.1. Εισαγωγή

Στις ενότητες που προηγήθηκαν παρουσιάστηκε το φωνητικό σύστημα της Αλβανικής και κατόπιν αυτό της Ελληνικής. Η γνώση των δύο αυτών φωνητικών συστημάτων μπορεί να βοηθήσει τον εκπαιδευτικό να προβλέψει πιθανά λάθη και δυσκολίες που θα αντιμετωπίσουν οι μαθητές/-τριες που φοιτούν στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση (και έχουν την Αλβανική ως μητρική γλώσσα ή ως γλώσσα καταγωγής) σε συγκεκριμένους φθόγγους καθώς και τα περιβάλλοντα στα οποία ενδέχεται να εμφανιστούν αυτά τα λάθη, να εξηγήσει τα λάθη και τις δυσκολίες που θα αντιμετωπίσουν οι μαθητές/-τριες και, το σημαντικότερο, να διδάξει με πιο αποτελεσματικό τρόπο τους φθόγγους της γλώσσας-στόχου.

Αξιοποιώντας σύγχρονα πορίσματα και θεωρίες της φωνητικής, το υπόλοιπο του κεφαλαίου θα αφιερωθεί σε μια διεξοδική σύγκριση των φωνηέντων και των συμφώνων που απαντούν στην

Ελληνική (γλώσσα της εκπαίδευσης) και στην Αλβανική (μητρική ή γλώσσα καταγωγής του συγκεκριμένου πληθυσμού). Έχοντας ως βάση τη σύγκριση των δύο αυτών φωνητικών συστημάτων, θα εντοπιστούν και θα περιγραφούν δυσκολίες που αναμένεται να αντιμετωπίσουν οι μαθητές/-τριες κυρίως στην παραγωγή/πραγμάτωση αλλά και στην πρόσληψη των υπό εξέταση φθόγγων. Όπως θα δούμε αναλυτικά στη συνέχεια, οι δυσκολίες στην παραγωγή και την πρόσληψη των φθόγγων της γλώσσας-στόχου οφείλονται κατά κύριο λόγο στη γλωσσική παρεμβολή που προέρχεται από τη μητρική γλώσσα του μαθητή (ή του ενήλικα) που μαθαίνει τη γλώσσα-στόχο. Και αν προβλήματα στην πρόσληψη ενδέχεται να μην γίνουν άμεσα αντιληπτά από το περιβάλλον του μαθητή που μαθαίνει τη γλώσσα-στόχο,¹⁰ η ύπαρξη 'ξενικής' προφοράς (foreign accent) γίνεται πολύ εύκολα αντιληπτή από τον φυσικό ομιλητή της γλώσσας-στόχου. Είναι χαρακτηριστικό ότι αρκεί το άκουσμα μόλις δεκάτων του δευτερολέπτου της ομιλίας ενός μη φυσικού ομιλητή για τον εντοπισμό ξενικής προφοράς από τον φυσικό ομιλητή της γλώσσας-στόχου (Flege 1984). Επιπλέον, η ξενική προφορά εκτός από αντικειμενικά προβλήματα στην επικοινωνία,¹¹ δυστυχώς ενδέχεται να προκαλέσει αρνητική εντύπωση για τον μη φυσικό ομιλητή της γλώσσας-στόχου, ακόμη και διακρίσεις συνδεδεμένες με στερεότυπα και γενικεύσεις στον χώρο εργασίας ή στο χώρο της εκπαίδευσης και γενικότερα στην κοινωνική συναναστροφή (Kalin & Rayko 1978, Lippi-Green 1997, Munro 2003, Munro et al. 2006).

1.4.1.1. Κατάκτηση μητρικής γλώσσας

Η κατάκτηση της μητρικής γλώσσας έρχεται χωρίς ιδιαίτερο κόπο και χωρίς την ανάγκη εξειδικευμένης διδασκαλίας. Η γλωσσική κατάκτηση περιλαμβάνει φυσικά πολλά και διαφορετικά επίπεδα όπως το φωνητικό, το φωνολογικό, το μορφολογικό, το συντακτικό και το σημασιολογικό. Η αξιοθαύμαστη αυτή ικανότητα του ανθρώπου να κατακτά αβίαστα τη μητρική του γλώσσα έχει γίνει αντικείμενο προβληματισμού και πειραματικής έρευνας τα τελευταία πενήντα τουλάχιστον χρόνια. Ειδικότερα για την κατάκτηση του φωνητικού συστήματος από τον άνθρωπο, στο οποίο επικεντρωνόμαστε στο παρόν κεφάλαιο, έρευνες σε βρέφη¹² έχουν δείξει ότι ο άνθρωπος, στους

¹⁰ Ο μαθητής ενδέχεται, αξιοποιώντας το περιεχόμενο στο οποίο εκφωνούνται οι φθόγγοι, ακόμη και αν δεν αντιληφθεί σωστά έναν φθόγγο, να καταλάβει από τα συμφραζόμενα τη λέξη που έχει ειπωθεί και να συμμετάσχει χωρίς πρόβλημα στη συζήτηση με τους φυσικούς ομιλητές της γλώσσας-στόχου.

¹¹ Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι η ξενική προφορά δεν οδηγεί πάντοτε σε προβλήματα στην επικοινωνία. Έχει αποδειχθεί πειραματικά ότι ακόμη και ένας ομιλητής με πολύ 'βαριά' ξενική προφορά μπορεί να είναι απολύτως κατανοητός από τους φυσικούς ομιλητές της γλώσσας-στόχου (Munro & Derwing 1999). Με άλλα λόγια, η *ξενική προφορά* (accentedness) δε συνδέεται απαραίτητα με την *ευκολία κατανόησης* (intelligibility) ή την *καταληπτότητα* (comprehensibility), καθώς μεγάλο ρόλο παίζει το ποιοι ακριβώς φθόγγοι εκφωνούνται με ξενική προφορά καθώς και η σχέση, οι ομοιότητες δηλαδή και οι διαφορές, των φωνητικών συστημάτων της μητρικής γλώσσας και της γλώσσας-στόχου.

¹² Η πειραματική εξέταση της αντίληψης στα βρέφη ηλικίας μέχρι έξι μηνών περίπου γίνεται με την τεχνική του *πιπιλίσματος* (high-amplitude sucking technique) ενώ στα βρέφη ηλικίας από 6 έως 12 μηνών περίπου γίνεται με την τεχνική *στροφής του κεφαλιού* (head-turn technique). Και στις δύο τεχνικές, παρουσιάζεται στο βρέφος ένας αριθμός ακουστικών ερεθισμάτων αποτελούμενων από ίδιους και διαφορετικούς φθόγγους. Ανάλογα με την αλλαγή ρυθμού πιπιλίσματος ή τη στροφή του κεφαλιού αντίστοιχα ο ερευνητής συμπεραίνει ότι το βρέφος αντιλήφθηκε ότι παρουσιάστηκε ένας φθόγγος διαφορετικός από αυτόν που προηγήθηκε. Για παράδειγμα, μετά από μια αλληλουχία /a/ παρουσιάζεται στο βρέφος ένα /i/. Όταν το βρέφος αντιληφθεί ότι το φωνήεν είναι διαφορετικό από τα προηγούμενα, μεταβάλλει το ρυθμό πιπιλίσματος ή στρέφει το κεφάλι του αντίστοιχα.

πρώτους μήνες της ζωής του, μπορεί να διακρίνει τους φθόγγους που σηματοδοτούν φωνητικές αντιθέσεις σε όλες τις γλώσσες του κόσμου (Aslin et al. 1981, Eimas et al. 1971, Lasky et al. 1975, Streeter 1976, Trehub 1976). Όσο περνούν όμως οι μήνες, το βρέφος ‘συντονίζει’ την αντίληψή του στους φθόγγους του περιβάλλοντός του, στα σύμφωνα δηλαδή και τα φωνήεντα της μητρικής του γλώσσας ενώ παράλληλα χάνει την ικανότητα να διακρίνει φθόγγους που δεν εμφανίζονται στην μητρική του γλώσσα. Αυτή η αλλαγή στην αντιληπτική ικανότητα του βρέφους συντελείται περίπου στην ηλικία των έξι μηνών για τα φωνήεντα (Bosch & Sebastian-Galles 2003, Kuhl et al. 1992, Polka & Werker 1994) και μέχρι το τέλος του πρώτου χρόνου για τα σύμφωνα (Werker et al. 1981, Werker & Lalonde 1988, Werker & Tees 1983, Werker & Tees 1984). Είναι μάλιστα εντυπωσιακά τα ευρήματα που δείχνουν ότι ακόμη και στην μικρή αυτή ηλικία το βρέφος διαθέτει την ικανότητα να υπολογίζει τη στατιστική κατανομή των φθόγγων του περιβάλλοντός του, μαθαίνοντας με αυτό τον τρόπο τις φωνητικές αντιθέσεις της μητρικής του γλώσσας (distribution-based learning) (Maye & Weiss 2003, Maye et al. 2002).

Συνεπώς, η εμπειρία του βρέφους με τη μητρική του γλώσσα κατά τη διάρκεια του πρώτου χρόνου ζωής του διαμορφώνει την αντιληπτική του ικανότητα: ένα βρέφος που γεννιέται στην Ελλάδα ‘συντονίζεται’ μέχρι το τέλος του πρώτου χρόνου στην Ελληνική ενώ ένα βρέφος που γεννιέται στην Αλβανία ‘συντονίζεται’ στην Αλβανική. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με πειραματικές μελέτες, το φωνητικό σύστημα του ανθρώπου συνεχίζει να αναπτύσσεται, να συντονίζεται δηλαδή έστω και με πολύ αργό ρυθμό πλέον στη μητρική του γλώσσα για αρκετά χρόνια και μέχρι την εφηβεία περίπου, οπότε και σταθεροποιείται απολύτως (Hazan & Barrett 2000, Lee et al. 1999). Κατά τον έκτο μήνα ζωής εμφανίζεται επίσης στα βρέφη το *θάβισμα* (babbling) το οποίο εξελίσσεται, περίπου με το πέρας του πρώτου χρόνου ζωής του βρέφους, στην παραγωγή των πρώτων λέξεων. Όπως και στην περίπτωση της αντίληψης, η επίδραση του γλωσσικού περιβάλλοντος στην ομιλία παρατηρείται κατά τη διάρκεια του πρώτου χρόνου ζωής του βρέφους, ήδη από την περίοδο του βαβίσματος δηλαδή, τόσο στα φωνήεντα (de Boysson-Bardies et al. 1989) όσο και στα σύμφωνα (de Boysson-Bardies et al. 1992).

1.4.1.2. Εκμάθηση δεύτερης γλώσσας και σχέση με την ηλικία

Αντίθετα με το ό,τι συμβαίνει στην περίπτωση της μητρικής γλώσσας, ο άνθρωπος μαθαίνει μια δεύτερη/ξένη γλώσσα καταβάλλοντας συνειδητή προσπάθεια και αφού λάβει συστηματική διδασκαλία. Όσον αφορά την εκμάθηση του φωνητικού συστήματος μιας ξένης γλώσσας, η δυσκολία αυτή οδηγεί σε αποκλίσεις από τη γλώσσα-στόχο τόσο στον τομέα της αντίληψης όσο και σε αυτόν της παραγωγής, οι οποίες ευθύνονται για τα προβλήματα που αναφέρθηκαν στην υποενότητα 1.4.1.

Η δυσκολία στην εκμάθηση της δεύτερης/ξένης γλώσσας αποδίδεται παραδοσιακά στην *υπόθεση της κρίσιμης περιόδου* (critical period hypothesis) για την κατάκτηση της γλώσσας (Lenneberg, 1967). Ο Lenneberg στο *Biological Foundations of Language* (1967) υποστήριξε ότι η κατάκτηση της (μητρικής) γλώσσας είναι προκαθορισμένη και βιολογικά συνδεδεμένη με την ηλικία καθώς μόνο σε πολύ νεαρή ηλικία το μυαλό του ανθρώπου διαθέτει την απαραίτητη πλαστικότητα ώστε να κατακτήσει τη γλώσσα. Σύμφωνα με τον Lenneberg, μετά το πέρας της περιόδου αυτής, οπότε και επέρχεται η προκαθορισμένη βιολογική/γενετική ωρίμανση του συστήματος του ανθρώπου, η πλήρης γλωσσική κατάκτηση της (μητρικής) γλώσσας είναι αδύνατη. Στην προσπάθεια να εξηγηθεί το αναμφισβήτητο γεγονός ότι τα παιδιά είναι καλύτερα από τους ενήλικες στην εκμάθηση μιας δεύτερης/ξένης γλώσσας (‘το μυαλό του παιδιού είναι σαν σφουγγάρι’ μας έλεγαν

στο σχολείο), η υπόθεση της κρίσιμης περιόδου του Lenneberg συνδέθηκε με την εκμάθηση δεύτερης γλώσσας. Υποστηρίχθηκε δηλαδή ότι υπάρχει ένα κρίσιμο ηλικιακό όριο στην εκμάθηση μιας δεύτερης γλώσσας (κάποιοι μελετητές προσδιορίζουν αυτό το όριο στα 12 χρόνια, άλλοι στα 15 χρόνια) το οποίο αν ξεπεραστεί η εκμάθηση της ξένης γλώσσας σε υψηλό επίπεδο σε τομείς όπως η γραμματική (Johnson & Newport 1989), η σύνταξη (Patkowski 1980) και η προφορά (Patkowski 1990) είναι ουσιαστικά ανέφικτη.

Σύμφωνα με νεότερες όμως έρευνες, η θεωρία της κρίσιμης περιόδου, όπως τουλάχιστον αναλύθηκε προηγουμένως, παρουσιάζει κάποιες αδυναμίες. Έτσι, ενώ δεν αμφισβητείται το γεγονός ότι παιδιά που ξεκινούν την εκμάθηση μιας δεύτερης γλώσσας σε μικρή ηλικία υπερέχουν των παιδιών που ξεκινούν την εκμάθηση μιας δεύτερης γλώσσας σε μεγάλη ηλικία, εντούτοις έχει αποδειχθεί ότι δεν υπάρχει κάποια συγκεκριμένη ηλικία στην οποία παρατηρείται μια απότομη αλλαγή στην ικανότητα εκμάθησης του ανθρώπου αλλά ότι η εκμάθηση γίνεται προοδευτικά δυσκολότερη με την ηλικία (Flege et al. 1999a, Flege et al. 1999b). Επιπλέον, υπάρχουν παιδιά που ξεκίνησαν την εκμάθηση μιας δεύτερης γλώσσας σε πολύ μικρή ηλικία αλλά δεν επιδεικνύουν πολύ υψηλό επίπεδο εκμάθησης (Flege et al. 1995) αλλά και παιδιά που ενώ ξεκίνησαν την εκμάθηση σε μεγάλη ηλικία εντούτοις επιδεικνύουν πολύ υψηλό επίπεδο εκμάθησης (Bongaerts et al. 1995, Bongaerts et al. 1997, Moyer 1999), γεγονός που υποδεικνύει ότι η επιτυχία στην εκμάθηση μιας δεύτερης γλώσσας είναι αποτέλεσμα πολλών παραγόντων και όχι αποκλειστικά της ηλικίας εκμάθησης. Τέλος, ένα πλήθος μελετών που στοχεύουν στην εκμάθηση του φωνητικού συστήματος μιας ξένης γλώσσας με τη χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή (computer-based laboratory training) δείχνουν ότι, έστω και ένας μικρός αριθμός στοχευμένων συνεδριών μικρής σχετικά διάρκειας (π.χ. 5-10 συνεδρίες διάρκειας μισής περίπου ώρας η καθεμία), μπορεί να βελτιώσει σημαντικά τόσο την πρόσληψη όσο και την παραγωγή των φωνηέντων (Iverson & Evans 2009, Lambacher et al. 2005, Lengeris & Hazan 2010) και των συμφώνων μιας ξένης γλώσσας (Bradlow et al. 1997, Lively et al. 1993, Lively et al. 1994, Logan et al. 1991) ακόμη και από ενήλικες. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι το αντιληπτικό σύστημα του ανθρώπου παραμένει εύπλαστο και μετά την ενηλικίωση καθώς μπορεί να υποστηρίξει τη μάθηση νέων φωνητικών διακρίσεων.

Η δυσκολία λοιπόν στην εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας σε μεγάλη ηλικία μπορεί να εξηγηθεί όχι βάσει μιας προκαθορισμένης νοητικής ωρίμανσης που έρχεται με την ηλικία αλλά βάσει της γλωσσικής εμπειρίας με τη μητρική μας γλώσσα που, όπως είδαμε σε προηγούμενες ενότητες, έρχεται με την ηλικία. Με άλλα λόγια, η δυσκολία στην εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας δεν προέρχεται από την ηλικία καθεαυτή αλλά από την ολοένα αυξανόμενη με την ηλικία επίδραση του συστήματος της μητρικής μας γλώσσας καθώς εκτιθέμεθα σε αυτή. Όσον αφορά την αντιληπτική ικανότητα, ο Flege (1987) πρότεινε ότι το παιδί μπορεί να μάθει πιο εύκολα μια καινούρια φωνητική κατηγορία (είτε αυτό είναι φωνήεν είτε σύμφωνο) επειδή ακριβώς οι φωνητικές κατηγορίες της μητρικής γλώσσας (τα φωνήεντα δηλαδή και τα σύμφωνα) δεν είναι τόσο σταθεροποιημένες όπως ενός ενήλικα. Ο Flege μάλιστα διατύπωσε το μοντέλο μάθησης της ομιλίας (Speech Learning Model, SLM) σύμφωνα με το οποίο το αντιληπτικό και κατ' επέκταση και το παραγωγικό σύστημα του ανθρώπου παραμένει εύπλαστο ακόμη και σε ηλικία μεγαλύτερη από αυτή που θα προέβλεπε η θεωρία της κρίσιμης περιόδου, αν και η ικανότητα μάθησης περιορίζεται όπως είπαμε με τα χρόνια από την ολοένα αυξανόμενη παρεμβολή της μητρικής μας γλώσσας. Ο 'συντονισμός' (tuning) λοιπόν στην μητρική μας γλώσσα μας καθιστά ικανότατους χειριστές της αλλά την ίδια στιγμή δυσκολεύει την εκμάθηση ξένης γλώσσας (Iverson et al. 2003, Kuhl et al. 2008, Kuhl et al. 2006). Αυτή η επίδραση/παρεμβολή της μητρικής γλώσσας στην εκμάθηση μιας δεύτερης γλώσσας αναγνωρίζεται από τα υπάρχοντα φωνητικά μοντέλα εκμάθησης γλώσσας όπως

το *Perceptual Assimilation Model* (PAM: Best 1995, Best et al. 1988, Best & Tyler 2007), το *Speech Learning Model* (SLM: Flege 1995, Flege 2002), και το *Native Language Magnet Model* (NLM: Kuhl 2000, Kuhl et al. 2008, Kuhl et al. 1992). Τα μοντέλα αυτά παρουσιάζουν αρκετές διαφορές μεταξύ τους αλλά συμφωνούν ότι, λόγω ακριβώς της παρεμβολής της μητρικής γλώσσας, ο βαθμός εκμάθησης των φθόγγων της δεύτερης γλώσσας εξαρτάται από τη σχέση, συγκεκριμένα το βαθμό ομοιότητας ή διαφοροποίησης, του φωνητικού συστήματος της μητρικής γλώσσας και αυτού της γλώσσας-στόχου. Μάλιστα, έχει αποδειχθεί ότι, αντίθετα με την παραδοσιακή αντίληψη (Lado 1957), δυσκολία δεν προκαλούν μόνο οι φθόγγοι που διαφέρουν πολύ από αυτούς της μητρικής γλώσσας (αυτό συμβαίνει στα αρχικά στάδια της μάθησης) αλλά και οι φθόγγοι που μοιάζουν πολύ με αυτούς της μητρικής γλώσσας, με τους τελευταίους να αποτελούν τις πιο δύσκολες περιπτώσεις στα τελικά στάδια της μάθησης.

Οι δυο αυτοί παράγοντες, η ηλικία δηλαδή και η σχέση μητρικής-δεύτερης γλώσσας ανήκουν στους παράγοντες επιτυχίας εκμάθησης μιας δεύτερης γλώσσας που σχετίζονται με την γλωσσική εμπειρία (experience-related factors). Σε αυτούς τους παράγοντες ανήκουν επίσης ο χρόνος διαμονής στη χώρα που ομιλείται η γλώσσα-στόχος (length of residence) και ο βαθμός χρήσης της μητρικής γλώσσας (amount of L1 use) και της δεύτερης γλώσσας (amount of L2 use) κατά τη διάρκεια της διαμονής στην ξένη χώρα. Υπάρχουν επίσης οι παράγοντες που σχετίζονται με τη λεγόμενη έμφυτη ικανότητα του ανθρώπου να μάθει μια δεύτερη γλώσσα (language aptitude-related factors) όπως η φωνολογική μνήμη (phonological memory), η βραχύχρονη μνήμη (short-term memory), ακόμη και η μουσική ικανότητα (musical ability), με τους συγκεκριμένους όμως παράγοντες να μην έχουν εξεταστεί εκτενώς στη βιβλιογραφία. Τέλος υπάρχουν οι συναισθηματικοί παράγοντες (affective factors), όπως το κίνητρο (motivation) και η διάθεση (attitudes) του μαθητή, οι οποίοι όμως ακριβώς λόγω της φύσης τους είναι αρκετά δύσκολο να αξιολογηθούν πειραματικά.

1.4.2. Σύγκριση συμφώνων Αλβανικής-Ελληνικής

Ο Πίνακας 7 παρουσιάζει τα σύμφωνα του φθογγικού συστήματος της Ελληνικής και της Αλβανικής. Κατατασσόμενα ανά τρόπο άρθρωσης, στην Ελληνική υπάρχουν σύμφωνα κλειστά (stops), ρινικά (nasals), μονοπαλλόμενα (taps), τριβόμενα (fricatives), πλευρικά (laterals) και προστριβόμενα (affricates). Στη Αλβανική εμφανίζονται όλοι οι παραπάνω τρόποι άρθρωσης και επιπλέον πολυπαλλόμενα σύμφωνα (trills). Κατατασσόμενα ανά τόπο άρθρωσης, στην Ελληνική υπάρχουν σύμφωνα διχειλικά (bilabials), χειλοδοντικά (labiodentals), οδοντικά (dentals), φατνιακά (alveolars), ουρανικά (palatals) και υπερικά (velars). Στη Αλβανική εμφανίζονται όλοι οι παραπάνω τόποι άρθρωσης και επιπλέον μεταφατνιακά σύμφωνα (post-alveolars) και το γλωττιδικό (glottal) /h/.

1.4.2.1. Ουρανικά σύμφωνα

Μια σημαντική διαφορά μεταξύ Ελληνικής και Αλβανικής εντοπίζεται στα ουρανικά σύμφωνα. Ουρανικά σύμφωνα εμφανίζονται και στις δύο γλώσσες αλλά υπάρχουν διαφορές τόσο στον αριθμό των ουρανικών συμφώνων που εμφανίζονται στην κάθε γλώσσα όσο και στη φωνολογική τους υπόσταση, τη λειτουργία τους δηλαδή στην κάθε γλώσσα.

Στην Ελληνική εμφανίζονται τα ουρανικά κλειστά [c] και [ɟ], τα ουρανικά τριβόμενα [ç] και [j], το ουρανικό ρινικό [ɲ] και το ουρανικό πλευρικό προσεγγιστικό [ʎ]. Κανένα από τα έξι ουρανικά σύμφωνα της Ελληνικής δεν έχει φωνηματική αξία, δε διαφοροποιεί δηλαδή τη σημασία των

λέξεων καθώς όλα αποτελούν αλλόφωνα. Συγκεκριμένα, στην Ελληνική τα ουρανικά κλειστά και τριβόμενα [c, ʃ, ʒ, j] βρίσκονται σε συμπληρωματική κατανομή με τα αντίστοιχα υπερωικά κλειστά και τριβόμενα [k, g, x, ɣ] μπροστά από πρόσθιο φωνήεν /i/ και /e/, είναι δηλαδή αλλόφωνα των αντίστοιχων υπερωικών συμφώνων. Για παράδειγμα, στην Ελληνική λέμε *κάνω* [káno] και *δαγκάνα* [ðagána] αλλά *κήπος* [cípos] και *αγκινάρα* [aɣinára]. Λέμε επίσης *χαρά* [xará] και *γάλα* [γάla] αλλά *χέρι* [céri] και *γέρος* [jéros]. Σε καμία περίπτωση ένας Έλληνας φυσικός ομιλητής δεν θα πει *[kípos] ή *[yéros]. Επιπλέον, τα ουρανικά κλειστά και τριβόμενα [c, ʃ, ʒ, j] εμφανίζονται ως αλλόφωνα των αντίστοιχων υπερωικών όταν ακολουθεί /i/ και κατόπιν /a, o, u/ στην ίδια συλλαβή, π.χ. *κυάλι* [cáli], *γκιώνης* [jónis], *χιόνι* [cóni] και *γιαγιά* [ja.já]. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ο Έλληνας φυσικός ομιλητής διατηρεί την αίσθηση ύπαρξης του [i], ίσως και λόγω της επίδρασης της ορθογραφίας αν και η φωνητική πραγμάτωση τόσο π.χ. στο *χιόνι* [cóni] όσο και στο *χέρι* [céri] είναι η ίδια, δηλαδή το ουρανικό τριβόμενο [ɣ]. Τέλος, το ουρανικό ρινικό [ɲ] και το ουρανικό πλευρικό [ʎ] εμφανίζονται ως αλλόφωνα του φατνιακού ρινικού /ɲ/ και του φατνιακού πλευρικού /l/ αντίστοιχα όταν ακολουθεί /i/ και κατόπιν φωνήεν /a, o, u/ στην ίδια συλλαβή, π.χ. *νιατό* [ɲáto] και *λιακάδα* [ʎakáða].

Στην Αλβανική εμφανίζεται ένας μικρότερος αριθμός ουρανικών συμφώνων, συγκεκριμένα τα ουρανικά κλειστά [c] και [ʃ] σε λέξεις όπως *qorr* /cor/ 'στραβός' και *giak* /ʃak/ 'αίμα' αντίστοιχα και το ουρανικό ρινικό [ɲ] σε λέξεις όπως *një* /ɲe/ 'όχι'. Αντίθετα με το τι συμβαίνει στην Ελληνική, τα ουρανικά σύμφωνα της Αλβανικής έχουν φωνηματική αξία, διαφοροποιούν δηλαδή τη σημασία των λέξεων¹³. Ο ελληνόφωνος μαθητής που μαθαίνει την Αλβανική θα διευκολυνθεί, τουλάχιστον στο αρχικό στάδιο εκμάθησης, από την εξοικείωσή του με τα ουρανικά σύμφωνα της Ελληνικής. Την ίδια στιγμή πρέπει όμως να κατανοήσει ότι, ενώ τα ουρανικά σύμφωνα στην Ελληνική εμφανίζονται μόνο πριν από συγκεκριμένα περιβάλλοντα ως αλλόφωνα, τα ουρανικά σύμφωνα στην Αλβανική έχουν φωνηματική αξία, μπορεί δηλαδή να εμφανιστούν στο ίδιο περιβάλλον με άλλα φωνήματα αλλάζοντας τη σημασία των λέξεων. Αυτό σημαίνει ότι αν ο ελληνόφωνος μαθητής χρησιμοποιήσει ουρανικό σύμφωνο εκεί που δεν πρέπει μπορεί να προκύψει διαφορετική λέξη από την επιδιωκόμενη. Στο αντίστροφο σενάριο, αλβανόφωνοι μαθητές που μαθαίνουν την Ελληνική τείνουν να χρησιμοποιούν ουρανικά σύμφωνα σε περιβάλλοντα που δεν προβλέπονται από τους κανόνες της Ελληνικής φωνολογίας, αν και η συγκεκριμένη λανθασμένη χρήση δίνει μεν την αίσθηση της ξενικής προφοράς αλλά δεν προκαλεί τόσο μεγάλο πρόβλημα στην επικοινωνία τους με Έλληνες φυσικούς ομιλητές καθώς δεν αλλάζει τη σημασία των λέξεων. Τέλος, λόγω της απουσίας των ουρανικών τριβόμενων [ɣ] και [j] στην Αλβανική, ένα πολύ συχνό λάθος αλβανόφωνων που μαθαίνουν την Ελληνική είναι η χρησιμοποίηση των ουρανικών κλειστών /c/ και /ʃ/ αντίστοιχα, π.χ. *[écis] αντί του σωστού [έcis] *έχεις* και *[jínéka] αντί του σωστού [jινέka] *γυναίκα*.

¹³ Ουρανικά σύμφωνα στην Αλβανική εμφανίζονται επίσης ως αποτέλεσμα της *ουρανικοποίησης* (palatalization), μιας διαδικασίας κατά την οποία τα υπερωικά κλειστά /k, g/ τρέπονται στα αντίστοιχα ουρανικά κλειστά [c, ʃ] σε περιβάλλον πριν από πρόσθιο φωνήεν, π.χ. /e/. Ο συγκεκριμένος κανόνας όμως ενεργοποιείται μόνο όταν τα υπερωικά κλειστά αποτελούν τα ληκτικά τεμάχια του ονοματικού θέματος (Βλ. Κεφάλαιο 2, Φωνολογία, σελ. 33).

Πίνακας 7. Τα σύμφωνα του φθογγικού συστήματος της Ελληνικής και της Αλβανικής ανά τόπο και τρόπο άρθρωσης. Όπου εμφανίζονται ζεύγη συμβόλων στον πίνακα το αριστερό σύμβολο δηλώνει το άηχο σύμφωνο ενώ το δεξί σύμβολο δηλώνει το ηχηρό σύμφωνο.

Ελληνική								
	Χειλικά (Labial)		Κορωνιδικά (Coronal)			Ραχιαία (Dorsal)		
	Διχειλικά	Χειλοδοντικά	Οδοντικά	Φατνιακά	Μεταφατνιακά	Ουρανικά	Υπερωικά	Γλωττιδικά
Κλειστά	p b		t̪ d̪	t d		c ʃ	k g	
Ρινικά	m	ɱ	ɲ	n		ɲ	ŋ	
Πολυπαλλόμενα				r				
Μονοπαλλόμενα				ɾ				
Τριβόμενα		f v	θ ð	s z		ç j	x ɣ	
Πλευρικά προσεγγ.				l		ʎ		
Προστριβόμενα				ts dz				
Αλβανική								
Κλειστά	p b			t d		c ʃ	k g	
Ρινικά	m			n		ɲ		
Πολυπαλλόμενα				r				
Μονοπαλλόμενα				ɾ				
Τριβόμενα		f v	θ ð	s z	ʃ ʒ			h
Πλευρικά προσεγγ.				l ɫ				
Προστριβόμενα				ts dz	tʃ dʒ			
ημίφωνο (glide)								

1.4.2.2. Κορωνιδικά σύμφωνα

Αρκετές διαφορές παρουσιάζονται επίσης μεταξύ των *κορωνιδικών* (coronal) συμφώνων της Ελληνικής και της Αλβανικής. Κορωνιδικά ονομάζονται τα σύμφωνα που παράγονται με το μπροστινό μέρος της γλώσσας. Στην Ελληνική, τα κορωνιδικά σύμφωνα περιλαμβάνουν οδοντικά και φατνιακά σύμφωνα ενώ στη Αλβανική περιλαμβάνουν οδοντικά, φατνιακά και μεταφατνιακά σύμφωνα (βλ. Πίνακα 7). Πιο συγκεκριμένα, στην Ελληνική τα κλειστά /t/ και /d/ μπορεί να είναι φατνιακά ή οδοντικά (Arvaniti, 2001; Arvaniti, 2007; Botinis et al., 2000; Nicolaidis, 2002) ενώ στη Αλβανική τα κλειστά /t/ και /d/ είναι πάντοτε φατνιακά (Campbell 2000; Friedman 2004; Newmark et al. 1982). Για να διακρίνουμε τα οδοντικά από τα φατνιακά χρησιμοποιούμε το σύμβολο [] στα πρώτα. Έτσι, η φωνητική πραγμάτωση για παράδειγμα στα τέλος /télos/ και ντύνω /dýno/ μπορεί να είναι [télos] και [dýno] ή [télɔs] και [dýno]. Η οδοντική προφορά στην Ελληνική είναι πάντως πιο συστηματική σε περιβάλλον πριν από τριβόμενα οδοντικά, π.χ. *Ματθαίος* [mat̪éos].

Στην Αλβανική εμφανίζονται φατνιακά τριβόμενα /s, z/ και προστριβόμενα σύμφωνα /ts, dz/ και μεταφατνιακά τριβόμενα /ʃ, ʒ/ και προστριβόμενα σύμφωνα /tʃ, dʒ/. Στην Ελληνική, εμφανίζονται μεν τα φατνιακά τριβόμενα /s, z/ και προστριβόμενα σύμφωνα /ts, dz/ αλλά απουσιάζουν εντελώς τα μεταφατνιακά σύμφωνα. Η διαφορά αυτή μεταξύ Αλβανικής και Ελληνικής προκαλεί προβλήματα τόσο στους ελληνόφωνους που μαθαίνουν την Αλβανική όσο και στους αλβανόφωνους που μαθαίνουν την Ελληνική. Μάλιστα, ακουστικές και αρθρωτικές μελέτες δείχνουν ότι τα φατνιακά τριβόμενα της Ελληνικής /s, z/ αρθρώνονται σε κάπως πιο οπίσθια θέση από την φατνιακή αλλά όχι τόσο οπίσθια ώστε να τα μπορούμε να τα κατατάξουμε στα μεταφατνιακά (Nicolaidis, 2001; Panagopoulos, 1991). Αυτό σημαίνει ότι στη Αλβανική υπάρχουν δύο κατηγορίες τριβόμενων και προστριβόμενων συμφώνων (φατνιακά και μεταφατνιακά) ενώ στην Ελληνική μόνο μία κατηγορία τριβόμενων και προστριβόμενων συμφώνων (φατνιακά) η οποία μάλιστα ακουστικά και αρθρωτικά βρίσκεται ανάμεσα στις δυο κατηγορίες της Αλβανικής. Λόγω αυτής της διαφοροποίησης μεταξύ Αλβανικής και Ελληνικής, οι ελληνόφωνοι που μαθαίνουν την Αλβανική δυσκολεύονται να ξεχωρίσουν τα φατνιακά τριβόμενα /s, z/ και προστριβόμενα σύμφωνα /ts, dz/ από τα μεταφατνιακά τριβόμενα /ʃ, ʒ/ και προστριβόμενα σύμφωνα /tʃ, dʒ/ και χρησιμοποιούν τα φατνιακά της Ελληνικής και για τις δύο κατηγορίες της Αλβανικής. Στο αντίστροφο σενάριο, αλβανόφωνοι που μαθαίνουν την Ελληνική καλούνται, προκειμένου να προσομοιάσουν την παραγωγή των ελληνικών συμφώνων /s, z/, να χρησιμοποιήσουν έναν μόνο τόπο άρθρωσης ο οποίος μάλιστα τυγχάνει να βρίσκεται ανάμεσα σε δύο τόπους άρθρωσης της Αλβανικής.

1.4.2.3. Άλλα σημεία διαφοροποίησης Αλβανικής-Ελληνικής

Ένα ακόμα σημείο διαφοροποίησης μεταξύ Ελληνικής και Αλβανικής που δημιουργεί δυσκολία στους αλβανόφωνους που μαθαίνουν την Ελληνική είναι το γεγονός ότι στην Αλβανική απουσιάζουν εντελώς τα υπερωικά τριβόμενα /x, ɣ/. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα οι αλβανόφωνοι που μαθαίνουν την Ελληνική να χρησιμοποιούν στη θέση τους τα υπερωικά κλειστά /k, g/ αντίστοιχα, π.χ. */κόρα/ αντί /χόρα/ *χώρα* και */γάλα/ αντί /γάλα/ *γάλα*. Στην Ελληνική από την άλλη, απουσιάζει το άηχο γλωττιδικό τριβόμενο /h/ της Αλβανικής, ένας φθόγγος που προσομοιάζει πολύ με το /h/ της Αγγλικής (π.χ. *hat* /hæt/ 'καπέλο'). Ελληνόφωνοι που μαθαίνουν την Αλβανική συνηθίζουν να χρησιμοποιούν το άηχο υπερωικό τριβόμενο /x/ της Ελληνικής στη θέση του.

Διαφορές μεταξύ Ελληνικής και Αλβανικής εμφανίζονται επίσης στα πλευρικά και ρωτικά

σύμφωνα. Σχετικά με τα πρώτα, η Ελληνική διαθέτει ένα πλευρικό προσεγγιστικό σύμφωνο με φωνηματική αξία, το πλευρικό προσεγγιστικό /l/ ενώ η Αλβανική διαθέτει δύο πλευρικά σύμφωνα με φωνηματική αξία, το πλευρικό προσεγγιστικό /l/ και το υπερωικοποιημένο πλευρικό προσεγγιστικό /ɭ/. Στην Ελληνική, το υπερωικοποιημένο πλευρικό προσεγγιστικό [ɭ] εμφανίζεται στα βόρεια ιδιώματα συμπεριλαμβανομένης της περιοχής της Θεσσαλονίκης μπροστά από τα φωνήεντα /a, o, u/, π.χ. *χαλαρά* [xalaɾá], δεν αποτελεί όμως φώνημα όπως στην Αλβανική αλλά διαλεκτική ποικιλία του /l/. Πάντως, λόγω της διαλεκτικής χρήσης του [ɭ] στην Ελληνική, τόσο η αναγνώριση όσο και η παραγωγή του είναι εύκολη από όλους τους Έλληνες φυσικούς ομιλητές και όχι μόνο από τους ομιλητές των βορείων ιδιωμάτων. Φυσικά, οι ελληνόφωνοι που μαθαίνουν την Αλβανική καλούνται να μάθουν ότι ο συγκεκριμένος φθόγγος αποτελεί φώνημα στην Αλβανική και επομένως έχει διαφοροποιητική αξία στη συγκεκριμένη γλώσσα, γεγονός που σημαίνει ότι η χρήση ή όχι του υπερωικοποιημένου πλευρικού προσεγγιστικού μπορεί να αλλάξει τη σημασία της λέξης. Στο αντίστροφο σενάριο, οι αλβανόφωνοι που μαθαίνουν την Ελληνική δυσκολεύονται αρκετά να αποφύγουν τη χρήση του υπερωικοποιημένου /ɭ/, αν και η συγκεκριμένη λανθασμένη χρήση του /ɭ/ δίνει μεν την αίσθηση της ξενικής προφοράς αλλά δεν προκαλεί τόσο μεγάλο πρόβλημα στην επικοινωνία τους με Έλληνες φυσικούς ομιλητές καθώς δεν αλλάζει τη σημασία των λέξεων.

Σχετικά με τα ρωτικά σύμφωνα, η Ελληνική διαθέτει ένα ρωτικό με φωνηματική αξία, το μονοπαλλόμενο /r/. Όπως αναφέρθηκε στην υποενότητα 1.3.1.3., σε σπάνιες περιπτώσεις στη θέση του μονοπαλλόμενου /r/ εμφανίζεται το πολυπαλλόμενο /r̥/ το οποίο όμως δεν αποτελεί ξεχωριστό φώνημα, απλά μια φωνητική πραγμάτωση. Στην Αλβανική αντίθετα, το μονοπαλλόμενο /r/ και το πολυπαλλόμενο /r̥/ αποτελούν δύο ξεχωριστά φωνήματα, διαφοροποιούν δηλαδή τη σημασία των λέξεων. Οι Έλληνες φυσικοί ομιλητές δε δυσκολεύονται να παράξουν το πολυπαλλόμενο /r̥/ αλλά όταν μαθαίνουν την Αλβανική καλούνται να συνειδητοποιήσουν ότι, όπως και στην περίπτωση των /l/ και /ɭ/ που αναφέρθηκαν προηγουμένως, τα /r/ και /r̥/ αποτελούν διαφορετικά φωνήματα στη συγκεκριμένη γλώσσα.

1.4.2.4. Ομοιότητες Ελληνικής-Αλβανικής

Μια σημαντική ομοιότητα μεταξύ των δύο γλωσσών η οποία αξίζει να επισημανθεί επειδή διευκολύνει τόσο τους ελληνόφωνους που μαθαίνουν την Αλβανική όσο και τους αλβανόφωνους που μαθαίνουν την Ελληνική είναι αυτή στην ηχηρότητα των κλειστών συμφώνων. Όπως αναφέρθηκε στις υποενότητες 1.2.1.1. και 1.3.1.1., για την περιγραφή της ηχηρότητας στα κλειστά σύμφωνα οι φωνητικοί χρησιμοποιούν τον όρο *Χρόνος Έναρξης της Φώνησης*, ΧΕΦ (Voice Onset Time, VOT) για να υποδηλώσουν το διάστημα από την απελευθέρωση της άρθρωσης έως την έναρξη της φώνησης. Το ανθρώπινο αυτί είναι πολύ ευαίσθητο στο ΧΕΦ και κατατάσσει τα κλειστά σύμφωνα ως *αήχη* (voiceless) ή *ηχηρά* (voiced) με βάση το διάστημα λίγων δευτερολέπτων μεταξύ έκρηξης και φώνησης. Τόσο η Ελληνική όσο και η Αλβανική ανήκουν στις γλώσσες του κόσμου όπου τα αήχη κλειστά έχουν έναν πολύ σύντομο ΧΕΦ με τη φώνηση να αρχίζει σχεδόν αμέσως μετά την απελευθέρωση της άρθρωσης (περίπου μετά από 10 χιλιοστά του δευτερολέπτου) ενώ τα ηχηρά παρουσιάζουν φώνηση σχεδόν καθόλη τη φάση της συμφωνικής φραγής (ο ΧΕΦ παίρνει αρνητικές τιμές). Αυτό σημαίνει ότι οι ελληνόφωνοι και αλβανόφωνοι μαθητές μπορούν απλά να χρησιμοποιήσουν τις διακρίσεις της μητρικής τους γλώσσας όταν μαθαίνουν την Αλβανική και την Ελληνική αντίστοιχα χωρίς να απαιτείται κάποια προσαρμογή.

1.4.3. Σύγκριση φωνηέντων Αλβανικής-Ελληνικής

Τα φωνηεντικά συστήματα της Αλβανικής και της Ελληνικής μοιάζουν αρκετά μεταξύ τους. Εντούτοις υπάρχουν κάποιες διαφορές οι οποίες προκαλούν δυσκολίες τόσο σε ελληνόφωνους που μαθαίνουν την Αλβανική όσο και σε αλβανόφωνους που μαθαίνουν την Ελληνική.

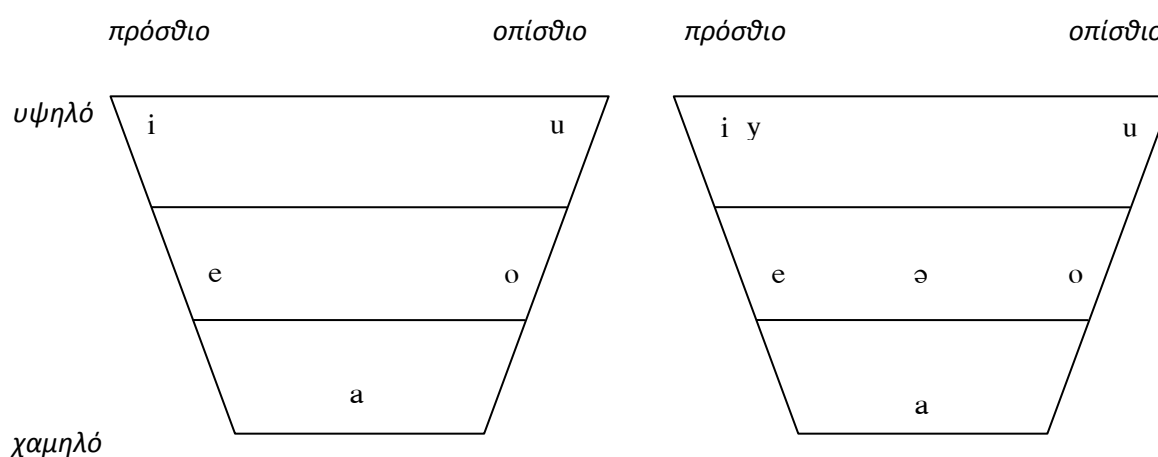
Η Ελληνική διαθέτει πέντε φωνήεντα:

- δύο υψηλά, το πρόσθιο /i/ και το οπίσθιο /u/
- δύο μεσαία, το πρόσθιο /e/ και το οπίσθιο /o/
- ένα χαμηλό κεντρικό, το /a/

Η Αλβανική διαθέτει επτά φωνήεντα. Τα πέντε από αυτά (/ i, e, a, o, u/) εμφανίζονται στις ίδιες περίπου θέσεις στον φωνηεντικό χώρο με τα πέντε φωνήεντα της Ελληνικής (/ i, e, a, o, u/). Στην Αλβανική εμφανίζονται δύο επιπλέον φωνήεντα τα οποία δεν μοιάζουν με κανένα φωνήεν της Ελληνικής, το πρόσθιο υψηλό στρογγυλό /y/ και το κεντρικό $\ddot{e}$ (= /ə/). Συνολικά λοιπόν, η Αλβανική διαθέτει τα παρακάτω επτά φωνήεντα:

- τρία υψηλά, τα πρόσθια /i/ και /y/ και το οπίσθιο /u/
- τρία μεσαία, το πρόσθιο /e/, το κεντρικό $\ddot{e}$ (= /ə/) και το οπίσθιο /o/
- ένα χαμηλό κεντρικό, το /a/

Στο Σχήμα 20 παρουσιάζονται τα πέντε φωνήεντα της Ελληνικής και τα επτά φωνήεντα της Αλβανικής τοποθετημένα κατά προσέγγιση στον φωνηεντικό χώρο.

Σχήμα 20. Τα πέντε φωνήεντα της Ελληνικής και τα επτά φωνήεντα της Αλβανικής τοποθετημένα κατά προσέγγιση στον φωνηεντικό χώρο.

Στην Ελληνική, το μοναδικό φωνήεν που παρουσιάζει ποικιλία στις πραγματώσεις του, ανάλογα με το περιβάλλον στο οποίο εκφωνείται και συγκεκριμένα ανάλογα με τους φθόγγους που προηγούνται ή έπονται σε συνδυασμό με τη συλλαβική του θέση, είναι το πρόσθιο υψηλό φωνήεν /i/. Όπως έχει ήδη αναφερθεί στην υποενότητα 1.3.1.4. όπου γίνεται λόγος για τα ουρανικά σύμφωνα της Ελληνικής, το /i/ συγχωνεύεται με τα υπερωικά κλειστά /k, g/, τα υπερωικά τριβόμενα /x, ɣ/, το φατνιακό ρινικό /ɲ/ και το φατνιακό πλευρικό /l/, όταν μετά από το /i/ ακολουθεί φωνήεν στην ίδια συλλαβή με αποτέλεσμα τα ουρανικά κλειστά [c, ɟ], π.χ. *κυάλι* [cáli] και *γκιώνης* [ɟónis], τα ουρανικά τριβόμενα [ç, j], π.χ. *χιόνι* [çóni] και *γιαγιά* [ja.já], το ουρανικό ρινικό [ɲ], π.χ. *νιάτο* [ɲáto] και το ουρανικό πλευρικό [ʎ], π.χ. *λιακάδα* [ʎakáða]. Επιπλέον, το /i/ παρουσιάζει και άλλες τρεις πραγματώσεις, ως ηχηρό ουρανικό τριβόμενο [j] μετά από ηχηρό εμποδιστικό, π.χ. *κλαδιά* /klaði-á/ → [klað.já], ως άηχο ουρανικό τριβόμενο [ç] μετά από άηχο εμποδιστικό π.χ. *μάτια* /máti-a/ → [mát.ɕa] και ως ουρανικό ρινικό [ɲ] μετά από διχειλικό π.χ. *σκαμνιά* /skamni-á/ → [skam.ɲá], όταν μετά από τα συγκεκριμένα σύμφωνα ακολουθεί φωνήεν. Ένας αλβανόφωνος καλείται λοιπόν να μάθει όλους τους παραπάνω κανόνες αν θέλει να προσεγγίσει την προφορά των φυσικών ομιλητών της Ελληνικής και να αποφύγει τύπους όπως π.χ. *[mátia] αντί του σωστού [mát.ɕa] *μάτια*.

Όπως αναφέρθηκε στην υποενότητα 1.2.2., από τα επτά φωνήεντα της Αλβανικής το κεντρικό μη-στρογγυλό φωνήεν /ə/ παρουσιάζει αρκετή ποικιλία στις πραγματώσεις του ανάλογα με τη διάλεκτο του ομιλητή της Αλβανικής, με το συγκεκριμένο φωνήεν να είναι χαρακτηριστικό της διαλέκτου Τοσκ και επομένως και της κοινής Αλβανικής. Επειδή το /ə/ απουσιάζει εντελώς στην Ελληνική, ένας ελληνόφωνος που μαθαίνει την Αλβανική καλείται να αποφύγει την χρήση κάποιου ελληνικού φωνήεντος στη θέση του (συνήθως του /e/ και λόγω επίδρασης της ορθογραφίας ή του /a/). Προκειμένου να προσεγγίσει τη σωστή προφορά του κεντρικού φωνήεντος /ə/, ο ελληνόφωνος μαθητής καλείται, κατά την άρθρωσή του, να τοποθετήσει τη γλώσσα του σε κεντρική (ή αλλιώς ουδέτερη) θέση στη στοματική κοιλότητα. Στο αντίστροφο σενάριο, ο αλβανόφωνος που μαθαίνει την Ελληνική καλείται να αποφύγει τη χρήση του φωνήεντος /ə/ της Αλβανικής στην Ελληνική. Επίσης, επειδή στην Ελληνική απουσιάζει εντελώς το πρόσθιο υψηλό /y/ της Αλβανικής, ένας ελληνόφωνος που μαθαίνει την Αλβανική καλείται να αποφύγει τη χρήση κάποιου ελληνικού φωνήεντος στη θέση του, του /i/ ή ακόμη και του /u/, των δυο ελληνικών δηλαδή υψηλών φωνηέντων. Η σωστή προφορά του πρόσθιου υψηλού /y/ της Αλβανικής μπορεί να προσεγγιστεί αν ο ελληνόφωνος μαθητής παράγει το πρόσθιο υψηλό /i/ της Ελληνικής με στρογγυλά όμως χείλη όπως για την παραγωγή του οπίσθιου υψηλού στρογγυλού /u/ της Ελληνικής.

1.4.4. Ορθογραφία της Αλβανικής και Ελληνικής

Τα ορθογραφικά συστήματα της Ελληνικής και της Αλβανικής είναι σχετικά απλά, καθώς το ίδιο γράμμα/γράφημα αντιπροσωπεύει στις περισσότερες περιπτώσεις τον ίδιο φθόγγο, με τη Αλβανική να ακολουθεί περισσότερο την αναλογία 1 γράμμα/γράφημα: 1 φθόγγος. Επειδή ακριβώς στην Αλβανική ακολουθείται περισσότερο αυτή η αναλογία, ένας αλβανόφωνος που μαθαίνει την ορθογραφία της Ελληνικής αντιμετωπίζει περισσότερα προβλήματα από έναν ελληνόφωνο που μαθαίνει την ορθογραφία της Αλβανικής.

Στην Ελληνική τα φωνήεντα /i/, /e/ και /o/ αλλά και το σύμφωνο /s/ δηλώνονται με περισσότερους από έναν τρόπους. Το /i/ γράφεται με έξι διαφορετικούς τρόπους, συγκεκριμένα με τα **η, ι, υ, οι, ει** και **υι** και αναπόφευκτα δυσκολεύει πολύ τους αλβανόφωνους μαθητές, οι οποίοι συνηθίζουν να χρησιμοποιούν το **ι** για όλες τις περιπτώσεις. Τα /e/, /o/ και /s/ γράφονται με δύο

διαφορετικούς τρόπους το καθένα, συγκεκριμένα με τα **ε** και **αι**, τα **ο** και **ω** και τα **σ** και **ς** αντίστοιχα. Επίσης, δυσκολίες προκαλούνται στην ορθογραφία των ηχηρών κλειστών /b/, /d/, /g/ της Ελληνικής τα οποία δηλώνονται με συνδυασμό δύο γραμμάτων, **μπ**, **ντ**, **γγ** (και **γκ**) αντίστοιχα καθώς και στην ορθογραφία των διπλών **ψ** και **ξ** της Ελληνικής τα οποία μπορεί να γραφούν ως ***πσ** και ***κσ** αντίστοιχα από έναν αλβανόφωνο που μαθαίνει την Ελληνική λόγω ακριβώς της επίδρασης της αναλογίας 1 γράμμα/γράφημα: 1 φθόγγος της Αλβανικής.

Μια από τις ελάχιστες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι ελληνόφωνοι που μαθαίνουν τη Αλβανική συνδέεται με την έλλειψη δήλωσης του τόνου στη αλβανική ορθογραφία. Επίσης, υπάρχουν εννέα περιπτώσεις στην ορθογραφία της Αλβανικής όπου δυο γράμματα αναπαριστούν έναν φθόγγο, τα «dh» /ð/, «gj» /ʒ/, «ll» /ɬ/, «nj» /ɲ/, «rr» /r/, «sh» /ʃ/, «th» /θ/, «xh» /dʒ/ και «zh» /z/, τα οποία πρέπει να μάθει ο ένας ελληνόφωνος που μαθαίνει την Αλβανική.

Πίνακας 8. Αντιστοιχία γραμμάτων-φθόγγων στην Αλβανική.

Αλβανικό αλφάβητο		Διεθνές Φωνητικό αλφάβητο (IPA)
A	a	[a]
B	b	[b]
C	c	[ts]
Ç	ç	[tʃ]
D	d	[d]
Dh	dh	[ð]
E	e	[e]
Ë	ë	[ə]
F	f	[f]
G	g	[g]
Gj	gj	[ʝ]
H	h	[h]
I	i	[i]
J	j	[j]
K	k	[k]
L	l	[l]
Ll	ll	[ɬ]
M	m	[m]
N	n	[n]
Nj	nj	[ɲ]
O	o	[o]
P	p	[p]
Q	q	[c]
R	r	[r]
Rr	rr	[r]
S	s	[s]
Sh	sh	[ʃ]
T	t	[t]
Th	th	[θ]
U	u	[u]
V	v	[v]
X	x	[dz]
Xh	xh	[dʒ]
Y	y	[y]
Z	z	[z]
Zh	zh	[ʒ]

Πίνακας 9. Αντιστοιχία γραμμάτων-φθόγγων, λαμβάνοντας βεβαίως υπόψη και τις περιπτώσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω, στην Ελληνική.

Ελληνικό αλφάβητο	Διεθνές Φωνητικό αλφάβητο (IPA)
Α α	a
Β β	v
Γ γ	ɣ j
Δ δ	ð
Ε ε	e
Ζ ζ	z
Η η	i
Θ θ	θ
Ι ι	i
Κ κ	k c
Λ λ	l ʎ
Μ μ	m
Ν ν	n ɲ
Ξ ξ	ks
Ο ο	o
Π π	p
Ρ ρ	r
Σ σ ς	s
Τ τ	t
Υ υ	i
Φ φ	f
Χ χ	x ɣ
Ψ ψ	ps
Ω ω	o

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Arvaniti, Amalia. 1991. *The Phonetics of Modern Greek Rhythm and its Phonological Implications*. Doctoral dissertation. University of Cambridge, UK.
- Arvaniti, Amalia. 1999a. Effects of Speaking Rate on the Timing of Single and Geminate Sonorants. *Proceedings of the XIVth International Congress of Phonetic Sciences*. San Francisco: Berkeley, Department of Linguistics, UCB. 599-602.
- Arvaniti, Amalia. 1999b. Standard Modern Greek. *Journal of the International Phonetic Association* 29: 167-172.
- Arvaniti, Amalia. 2001. Comparing the Phonetics of Single and Geminate Consonants in Cypriot and Standard Greek. *Proceedings of the Fourth International Conference on Greek Linguistics*. Thessaloniki: University Studio Press. 37-44.
- Arvaniti, Amalia. 2007. Greek phonetics: The state of the art. *Journal of Greek Linguistics* 8: 97-208.
- Arvaniti, Amalia & Joseph, Brian. 2000. Variation in Voiced Stop Prenasalisation in Greek. *Glossologia* 11-12: 131-166.
- Aslin, Richard, Pisoni, David, Hennessy, Beth & Perey, Alan. 1981. Discrimination of Voice Onset Time by Human Infants: New Findings and Implications for the Effects of Early Experience. *Child Development* 52: 1135-1145.
- Baltazani, Mary. 2005. Phonetic Variability of the Greek Rhotic Sound. Poster presented at *Phonetics and Phonology in Iberia (PaPI)*. Barcelona.
- Baltazani, Mary. 2007. Prosodic Rhythm and the Status of Vowel Reduction in Greek, *Proceedings of the 17th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics*. Thessaloniki: Monochromia Publishing. 31-43.
- Baltazani, Mary. 2009. Acoustic characterization of the Greek rhotic in clusters. *Proceedings of the 18th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics*. Thessaloniki: Monochromia Publishing. 87-95.
- Baltazani, Mary & Nicolaidis, Katerina. 2011. The Greek [r] in rC clusters: An acoustic and electropalatographic study. Paper presented at *20th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics*. Thessaloniki.
- Best, Catherine. 1995. A direct realist view of cross-language speech perception. In Strange Winifred (ed.), *Speech Perception and Linguistic Experience*. Baltimore: York Press. 171-204.
- Best, Catherine, McRoberts, Gerald & Sithole, Nomathemba. 1988. Examination of Perceptual Reorganization for Nonnative Speech Contrasts: Zulu Click Discrimination by English-Speaking Adults and Infants. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance* 14: 345-360.
- Best, Catherine & Tyler, Michael. 2007. Nonnative and second-language speech perception: Commonalities and complementarities. In Munro, Murray & Bohn, Ocke-Schwen (ed.), *Second Language Speech Learning*. Amsterdam: John Benjamins Publishing. 13-34.
- Boersma, Paul & Weenink, David. 2005. Praat: Doing phonetics by computer. Amsterdam. The Netherlands. [URL: <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/>]
- Bongaerts, Theo, Planken, Brigitte & Schils, Eric. 1995. Can late learners attain a native accent in a foreign language? A test of the critical period hypothesis. In Singleton, David & Lengyel, Zsolt (ed.), *The age factor in second language acquisition*. Clevedon: Multilingual Matters. 30-50.
- Bongaerts, Theo, Van Summeren, Chantal, Planken, Brigitte & Schils, Eric. 1997. Age and ultimate attainment in the pronunciation of a foreign language. *Studies in Second Language Acquisition*

- 19: 447-466.
- Bosch, Laura & Sebastian-Galles, Nuria. 2003. Simultaneous Bilingualism and the Perception of a Language-Specific Vowel Contrast in the First Year of Life. *Language and Speech* 46: 217-243.
- Botinis, Antonis, Fourakis, Marios & Prinou, Irini. 2000. Acoustic Structure of the Greek stop consonants. *Glossologia* 11-12: 167-200.
- Bradlow, Ann, Pisoni, David, Akahane-Yamada, Reiko & Tohkura, Yohichi. 1997. Training Japanese listeners to identify English /r/ and /l/: IV. Some effects of perceptual learning on speech production. *Journal of the Acoustical Society of America* 101: 2299-2310.
- Camaj, Martin. 1969. *Lehrbuch der albanischen Sprache*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Camaj, Martin. 1984. *Albanian Grammar*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Campbell, George L. 2000. Albanian. In Campbell, George (ed.), *Compendium of the World's Languages, 2nd Edition, Vol. 1: Abaza to Kurdish*. London and New York: Routledge. 50-57.
- Dauer, Rebecca. 1980. *Stress and Rhythm in Modern Greek*. Doctoral dissertation. University of Edinburgh, UK.
- De Boysson-Bardies, Benedicte, Halle, Pierre, Sagart, Laurent & Durand, Catherine. 1989. A crosslinguistic investigation of vowel formants in babbling. *Journal of Child Language* 16: 1-17.
- Docherty, Gerard. 1992. *The timing of voicing in British English obstruents*. New York: Foris Berlin.
- Eimas, Peter, Siqueland, Einar, Jusczyk, Peter & Vigorito, James. 1971. Speech perception in infants. *Science* 171: 303-306.
- Fiedler, Wilfried. 2003. Albanisch. In Roelcke, Thorsten (ed.), *Variationstypologie/Variation Typology. Ein sprachtypologisches Handbuch der europäischen Sprachen in Geschichte und Gegenwart/A Typological Handbook of European Languages Past and Present*. Berlin: Walter de Gruyter. 749-797.
- Flege, James. 1984. The detection of French accent by American listeners. *Journal of the Acoustical Society of America* 76: 692-707.
- Flege, James. 1987. A critical period for learning to pronounce foreign languages? *Applied Linguistics* 8: 162-177.
- Flege, James. 1995. Second Language speech learning: Theory, findings, and problems. In Strange, Winifred (ed.), *Speech Perception and Linguistic Experience: Issues in Cross-Language Research*. Baltimore: York Press. 233-277.
- Flege, James. 2002. Interactions between the Native and Second-language Phonetic Systems. In Burmeister, Petra, Piske, Thorsten & Rohde, Andreas (eds.), *An Integrated View of Language Development: Papers in Honor of Henning Wode*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag. 217-244.
- Flege, James, Munro, Murray & MacKay, Ian. 1995. Effects of age of second language learning on the production of English consonants. *Speech Communication* 16: 1-26.
- Flege, James, MacKay, Ian & Meador, Diane. 1999a. Native Italian speakers' production and perception of English vowels. *Journal of the Acoustical Society of America* 106: 2973-2987.
- Flege, James, Yeni-Komshian, Grace & Liu, Serena. 1999b. Age constraints on second language acquisition. *Journal of Memory and Language* 41: 78-104.
- Fourakis, Marios. 1991. Tempo, Stress, and Vowel Reduction in American English. *Journal of the Acoustical Society of America* 90: 1816-1827.
- Fourakis, Marios, Botinis, Antonis & Katsaiti, Maria. 1999. Acoustic characteristics of Greek Vowels. *Phonetica* 56: 28-43.
- Friedman, Victor. 2004. *Studies on Albanian and other Balkan Languages*. Peja: Dukagjini.

- Hazan, Valerie & Barrett, Sarah. 2000. The development of phonemic categorisation in children aged 6 to 12. *Journal of Phonetics* 28: 377-396.
- Householder, Frederic. 1964. Three Dreams of Modern Greek Phonology. In Robert Austerlitz (ed.), *Papers in memory of George C. Papageotes, supplement to Word* 20. 17-27.
- Iverson, Paul & Evans, Bronwen. 2009. Learning English vowels with different first-language vowel systems II: Auditory training for native Spanish and German speakers. *Journal of the Acoustical Society of America* 126(2): 866-877.
- Iverson, Paul, Kuhl, Patricia, Akahane-Yamada, Reiko, Diesch, Eugen, Tohkura, Yohich, Kettermann, Andreas & Siebert, Claudia. 2003. A perceptual interference account of acquisition difficulties for non-native phonemes. *Cognition* 87: B47-B57.
- Johnson, Jacqueline & Newport, Elissa. 1989. Critical period effects in second language learning: The influence of maturational state on the acquisition of English as a second language. *Cognitive Psychology* 21: 60-99.
- Kalin, Rudolf & Rayko, Donald. 1978. Discrimination in evaluative judgments against foreign-accented job candidates. *Psychological Reports* 43: 1203-1209.
- Kuhl, Patricia. 2000. A new view of language acquisition. *National Academy of Sciences USA*, 97: 11850-11857.
- Kuhl, Patricia, Conboy, Barbara, Coffey-Corina, Sharon, Padden, Denise, Rivera-Gaxiola, Maritza & Nelson, Tobey. 2008. Phonetic learning as a pathway to language: new data and native language magnet theory expanded (NLM-e). *Philosophical Transactions of the Royal Society, B*, 363: 979-1000.
- Kuhl, Patricia, Stevens, Erica, Hayashi, Akiko, Deguchi, Toshisada, Kiritani, Shigeru & Iverson, Paul. 2006. Infants show a facilitation effect for native language phonetic perception between 6 and 12 months. *Developmental Science* 9(2): 13-21.
- Kuhl, Patricia, Williams, Karen, Lacerda, Francisco, Stevens, Kenneth & Lindblom, Bjorn. 1992. Linguistic experience alters phonetic perception in infants by 6 months of age. *Science* 255: 606-608.
- Ladefoged, Peter & Maddieson, Ian. 1996. *The Sounds of the World's Languages*. Oxford: Blackwell Publishers
- Lado, Robert. 1957. *Linguistics across cultures*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Lambacher, Stephen, Martens, William, Kakehi, Kazuhiko, Marasinghe, Chandrajith & Molholt, Garry. 2005. The effects of identification training on the identification and production of American English vowels by native speakers of Japanese. *Applied Psycholinguistics* 26: 227-247.
- Lasky, Robert, Syrdal-Lasky, Ann & Klein, Robert. 1975. VOT Discrimination by four to six and a half month old infants from Spanish environments. *Journal of Experimental Child Psychology* 20(2): 215-225.
- Lee, Sungbok, Potamianos, Alexandros & Narayanan, Shrikanth. 1999. Acoustics of children's speech: Developmental changes of temporal and spectral parameters. *Journal of the Acoustical Society of America* 105: 1455-1468.
- Lengeris, Angelos. 2011. Phonetic vowel reduction in Standard Modern Greek. Paper presented at *10th International Conference on Greek Linguistics*. Komotini.
- Lengeris, Angelos & Hazan, Valerie. 2010. The effect of native vowel processing ability and frequency discrimination acuity on the phonetic training of English vowels for native speakers of Greek. *Journal of the Acoustical Society of America* 128(6): 3757-3768.
- Lenneberg, Eric Heinz. 1967. *Biological Foundations of Language*. New York: John Wiley.

- Lloshi, Xhevat. 1999. Albanian. In *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*. Harrassowitz Verlag. Wiesbaden. 277-299.
- Lippi-Green, Rosina. 1997. *English with an accent: Language, ideology, and discrimination in the United States*. New York: Routledge.
- Lively, Scott, Logan, John & Pisoni, David. 1993. Training Japanese listeners to identify English /r/ and /l/. II: The role of phonetic environment and talker variability in learning new perceptual categories. *Journal of the Acoustical Society of America*: 1242-1255.
- Lively, Scott, Pisoni, David, Yamada, Reico, Tohkura, Yohichi & Yamada, Tsuneo. 1994. Training Japanese listeners to identify English /r/ and /l/. III. Long-term retention of new phonetic categories. *Journal of the Acoustical Society of America* 96: 2076-2087.
- Logan, John, Lively, Scott & Pisoni, David. 1991. Training Japanese listeners to identify English /r/ and /l/: A first report. *Journal of the Acoustical Society of America* 89: 874-886.
- Maye, Jessica & Weiss, Daniel. 2003. Statistical cues facilitate infants' discrimination of difficult phonetic contrasts. *Proceedings of the 27th BUCLD*. Sommerville: Cascadilla Press. 508-518.
- Maye, Jessica, Werker, Janet & Gerken, LouAnn. 2002. Infant sensitivity to distributional information can affect phonetic discrimination. *Cognition* 82(3): B101-B111.
- Moosmüller, Sylvia & Granser, Theodor. 2006. The spread of Standard Albanian: An illustration based on an analysis of vowels. *Language Variation and Change* 18: 121-140.
- Moyer, Alene. 1999. Ultimate attainment in L2 phonology. *Studies in Second Language Acquisition* 21: 81-108.
- Munro, Murray. 2003. A primer on accent discrimination in the Canadian context. *TESL Canada Journal* 20(2): 38-51.
- Munro, Murray, & Derwing, Tracey. 1999. Foreign accent, comprehensibility, and intelligibility in the speech of second language learners. *Language Learning* 49 Supplement 1:285-310.
- Munro, Murray, Derwing, Tracey & Sato, Kyoko. 2006. Salient accents, covert attitudes: Consciousness-raising for pre-service second language teachers. *Prospect: An Australian Journal of TESOL* 21: 67-79.
- Newmark, Leonard, Hubbard, Philip & Prifti, Peter. 1982. *Standard Albanian: A Reference Grammar for Students*. Stanford: Stanford University Press.
- Nicolaidis, Katerina. 2001. An Electropalatographic Study of Greek Spontaneous Speech. *Journal of the International Phonetic Association* 31(1): 67-85.
- Nicolaidis, Katerina. 2002. Durational Variability in Vowel-Consonant-Vowel Sequences in Greek: The Influence of Phonetic Identity, Context and Speaker. *Selected Papers on Theoretical and Applied Linguistics from the 14th International Symposium*. Thessaloniki. 280-294.
- Nicolaidis, Katerina. 2003. Acoustic Variability of Vowels in Greek Spontaneous Speech. *Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences*. Barcelona. 3221-3224.
- Panagopoulos, Lefteris 1991. A comparison of English and Greek Alveolar Fricatives, *Proceedings of the 17th International Congress of Phonetic Sciences*. Aix en Provence. 326-328.
- Patkowski, Mark. 1980. The sensitive period for the acquisition of syntax in a second language. *Language Learning*: 449-472.
- Patkowski, Mark. 1990. *Age and accent in second language: A reply to James Emil Flege*. *Applied Linguistics* 11: 73-89.
- Polka, Linda & Werker, Janet. 1994. Developmental changes in perception of non-native vowel contrasts. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance* 20: 421-435.

- Sfakianaki, Anna. 2002. Acoustics characteristics of Greek vowels produced by adults and children, *Proceedings of the 14th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics*. Thessaloniki. 383-394.
- Streeter, Lynn. 1976. Language perception of 2-month-old infants shows both innate mechanisms and experience. *Nature* 259: 39-41.
- Trehub, Sandra. 1976. The discrimination of foreign speech contrasts by infants and adults. *Child Development* 47: 466-472.
- Tzakosta, Marina & Vis, Jeroen. 2009. Phonological representations of consonant sequences: the case of affricates vs. ‘true’ clusters In Giannakis, Georgios, Baltazani, Mary, Xydopoulos, George, & Tsaggalidis, Tasos (eds.), *Proceedings of the 8th International Conference of Greek Linguistics*. Ioannina: University of Ioannina. 558-573.
- Werker, Janet, Gilbert, John, Humphrey, Keith & Tees, Richard. 1981. Developmental Aspects of Cross-Language Speech Perception. *Child Development* 52(1): 349-355.
- Werker, Janet. & Lalonde, Chris. 1988. Cross-Language Speech Perception: Initial Capabilities and Developmental Change. *Developmental Psychology* 24: 672-683.
- Werker, Janet & Tees, Richard. 1983. Developmental change across childhood in the perception of non-native speech sounds. *Canadian Journal of Psychology* 37: 278-286.
- Werker, Janet & Tees, Richard. 1984. Cross-language speech perception: Evidence for perceptual reorganization during the first year of life. *Infant Behavior and Development* 7: 49-63.

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Σετάρτος, Μάριος. 1974. *Φωνολογία της Κοινής Νεοελληνικής*. Παπαζήσης: Αθήνα.
- Φουράκης, Μάριος, Μποτίνης, Αντώνης & Νιργιανάκη, Ελευθερία. 1999. Χρονικά χαρακτηριστικά των συμφωνικών ακολουθιών [ps], [ts] και [ks] στην Ελληνική. *Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*. Ρέθυμνο.